

ESKİŞEHİR İKTİSADİ ve TİCARİ İLİMLER AKADEMİSİ

Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden
Türkiye'nin AET Üyeliği
ve
Sanayileşme Sorunu.

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Merkez Kütüphanesi

DOKTORA TEZİ
1975

S. RIDVAN KARLUK

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

KISALTMALAR

- AER - The American Economic Review
BITIAD- Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi
EER - European Economic Review
EJ - The Economic Journal
ESADER- Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi
JCMS - Journal of Common Market Studies
JPE - Journal of Political Economy
Ks. - Kyklos
QJE - Quarterly Journal of Economics
RES - The Review of Economic Studies
SBFD - Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
ed. - edited

ÇALIŞMADAKİ TABLOLAR

<u>Tablo İsmi</u>	<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Aşamaları	1	9
Gümrük Birliğinin Olumlu Ticaret Etkisi:Ticaret Yaratılması	2	14
Gümrük Birliğinin Olumsuz Ticaret Etkisi:Ticaret Sapması	3	15
—	4	34
Türkiye ve AET ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal Gelişme Seviyesi Farkı	5	156
Türkiye-AET Dış Ticaretinin Gelişimi	6	162
Faktör Maliyetleri ile Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın Oluşumu	7	164
AET Ülkelerine Yönelen İhracatın Sektörlere Göre Yeri	8	167
Türkiye'nin Dış Ticaret İndeksleri	9	170
Türkiye'nin Dış Ticaretinde AET'nin Yüzde Olarak Yeri ve Önemi	10	171
Türkiye'de İmalat Sanayiinde Emek Prodükktivitesi ve Çıktı Miktarı	11	174
AET ve Türkiye'de En Büyük On Sanayi İşletmesi	12	176
Türkiye'ye AET Ülkelerinden Gelen Yabancı Özel Sermaye	13	181
Yurtdışına Gönderilen Türk İşçiler	14	185
Türkiye'nin AET'ye Geçişte Gümrük Birliği Yönünden Yükümlülüğü	15	202
Türkiye 1967 İthal İkamesi Sanayi Üretiminin Katma Protokol Esaslarına Göre Koruma Yüzdeleri	16	204
Türkiye İthalatının Giriş Rejimlerine Göre Gelişimi.	17	206
AET'ye Konsolide Liberasyon İthalatında Gelişmeler..	18	207
Genel Bütçe Gelirleri İçinde Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Yeri	19	226
AET'ye Yönelik Gümrük ve Eş Etkili Vergilerde Meydana Gelen İndirimin Doğurduğu Vergi Kayıpları	20	229

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER TEORİSİ VE TEORİNİN STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİ

I. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER VE GÜMRÜK BİRLİKLERİ

TEORİSİ	4
1. Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Genel Anlamı ve Çeşitli Ekonomik Birleşme Türleri	4
A. Serbest Ticaret Bölgesi	6
B. Gümrük Birliği	7
C. Ortak Pazar	8
D. Ekonomik Birlik	8
2. Ekonomik Birleşme Türleri İçinde Gümrük Birlikleri Teorisi ve Önemi	10

II. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN STATİK ETKİLERİ:GÜMRÜK

BİRLİKLERİ TEORİSİ	12
1. Gümrük Birliklerinin Üretim Üzerindeki Etkileri	12
A. Genel Olarak Gümrük Birliklerinin Üretim Üzerindeki Etkileri	12
B. Üretimin Olumlu ve Olumsuz Etkileri: Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapması	13
C. Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapmasının Refah Seviyesi Üzerindeki Etkileri	21
D. Tamamlayıcı ve Rakip Ekonomi Yönünden Üretim Etkileri	26
2. Gümrük Birliklerinin Tüketim Üzerindeki Etkileri	31
A. Genel Olarak Gümrük Birliklerinin Tüketim Üzerindeki Etkileri	31

B. Tüketimin Olumlu ve Olumsuz Etkileri ve Tüketici	
Fazlası	37
C. Ticaret Sapmasının Refah Seviyesine Olumlu Etkisi	41
3. Gümrük Birliklerinin Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri	44
4. Ekonomik Birleşmeler Teorisinin Statik Analizinin	
Eleştirisi	53
III. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DİNAMİK REFAH ETKİLERİ	56
1. Genel Olarak Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dinamik	
Refah Etkileri	56
2. Dinamik Analizde Büyük Çap Üretimin Sağladığı Olanaklar	58
A. İçsel Ekonomiler	58
B. Dışsal Ekonomiler	64
3. Ekonomik Birleşmelerin Yabancı Sermaye Akımı Üzerinde	
Yaratacağı Etkiler	74
4. Ekonomik Birleşmelerin İstihdam Seviyesi Üzerinde Yaratacağı	
Etkiler	78

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

FARKLI GELİŞME SEVİYESİNDEKİ ÜLKELER ARASINDA EKONOMİK BİRLEŞME VE SANAYİLEŞME

I. FARKLI GELİŞME SEVİYESİNDEKİ ÜLKELERİN EKONOMİK BİRLEŞMESİ VE	
SANAYİLEŞMEDE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ	82
1. Farklı Gelişme Seviyesindeki Ülkelerin Ekonomik Birleşmesinin	
Genel Anlamı	82
2. Farklı Gelişme Seviyesindeki Ekonomilerin Birleşmesinde	
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Geçerliliği ve Teori	
Karşısında Bu Ülkelerin Sanayileşme Politikaları	86
A. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Genel Anlamı ve	
Teorinin Ricardo ile Hecksher-Ohlin Versiyonu	86
B. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Karşısında Gelişmekte	
Olan Ülkelerin Sanayileşme Politikaları ve Serbest Dış	
Ticaret Görüşü	94

C. Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Politikaları

Yönünden Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin

Eleştirisi 102

II. EKONOMİK BİRLEŞME İÇİNDEKİ GELİŞMEKTE OLAN ÜYE ÜLKELERİN SANAYİ-
LEŞMESİNDE GÜMRÜK TARİFELERİNİN FONKSİYONU 112

1. Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Koruyuculuğu (Himayecilik) ve
Serbest Dış Ticaret Yönünden Gelişmekte Olan Ülkelerin
Durumu 112

A. Koruyucu Gümrük Tarifelerinin Sanayileşme Süreci Yönünden
Tarihi Gelişimi 112

B. Koruyucu Gümrük Tarifeleri ve Serbest Dış Ticaret İlişkisi. 116

2. Yavru Sanayiler Önerisi ve Gümrük Tarifelerinin Koruyucu
Etkisi 120

3. Dış Ticaret Hadleri Önerisi ve Optimum Gümrük Tarifesi 130

4. Yurtiçi ve Yabancı Yatırımların Arttırılması ve Sanayileşme
Önerisi 140

5. Ekonomide Dinamik Dışsal Tasarruflar Yaratılması ve Sanayileşme
Önerisi 144

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE ORTAKLIK İLİŞKİLERİ
VE TÜRK EKONOMİSİNİN TOPLULUK EKONOMİSİYLE BİRLEŞMESİNİN YARA-
TACAĞI STATİK VE DİNAMİK ETKİLERE BİR YAKLAŞIM

I. TÜRKİYE İLE AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU ARASINDAKİ ORTAKLIK
İLİŞKİLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ VE HER İKİ EKONOMİNİN YAPISAL
KARŞILAŞTIRMASI 147

1. Avrupa Ekonomik Topluluğunun İlke ve Temelleri 147

2. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan Ortaklık
İlişkilerinin Toplu Olarak İncelenmesi 150

3. Türkiye ile Topluluk Ekonomileri Arasındaki Gelişme Seviyesi
Farkı 154

II. AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNA GEÇİŞTE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN YARATAÇAĞI
STATİK ETKİLER 159

1. AET'ye Geçişte Üretim Etkileri	159
A. Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapmasınının AET'ye Geçişte Türk Ekonomisi Üzerinde Yaratacağı Etkiler	160
B. Türk ve AET Ekonomilerinin Üretim Yönünden Tamamlayıcı ve Rakip Ekonomi Niteliği ve Bu Niteliğin Üretim Üzerinde Yaratacağı Etkiler	164
2. AET'ye Geçişte Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelebilecek Değişmelerin Türk Ekonomisi Üzerinde Yaratacağı Etkiler	169
III. AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNA GEÇİŞTE BİRLEŞMENİN YARATACAĞI DİNAMİK ETKİLER	
1. AET'ye Girmenin Getireceği Geniş Piyasa Olanaklarından Yararlanma	173
2. AET Üyeliğinin Türkiye'ye Gelecek Yabancı Sermaye ve Dış Yardıma Olan Etkisi	178
3. AET Üyeliğinin Türkiye'nin İstihdam Seviyesi Üzerinde Yaratacağı Etkiler	183

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

UZUN DÖNEMLİ KALKINMA STRATEJİSİ, PLANLAMA VE KATMA PROTOKOL HÜKÜMLERİ YÖNÜNDEN TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE BİRLEŞMESİ VE SANAYİLEŞME SORUNU

I. TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE EKONOMİK BİRLEŞMESİNİN UZUN DÖNEMLİ KALKINMA STRATEJİSİ VE PLANLAMA YÖNÜNDEN SANAYİLEŞME ÜZERİNDE YARATACAĞI ETKİLER	188
1. Uzun Dönemli Kalkınmanın ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Stratejisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği	188
2. Planlı Kalkınmanın AET Üyeliği Koşullarında Geçerliliği	192
3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Yeri ve Türk Ekonomisi İçin Teorinin Önemi	196
4. AET'ye Geçişte Gümrük Tarifelerinin ve Miktar Kısıtlamala- rının Kaldırılmasınının Türkiye'nin Sanayileşmesi Üzerinde Yaratacağı Etkiler	201

II. KATMA PROTOKOL HÜKÜMLERİ KARŞISINDA TÜRK SANAYİN GELİŞMESİ VE PROTOKOL GEREĞİNCE KALDIRILACAK OLAN GÜMRÜK VE EŞ ETKİLİ VERGİLERİN SANAYİLEŞMESİNİN FİNANSMANI BAKIMINDAN ÖNEMİ	209
1. Katma Protokol Hükümleri Karşısında Türk Sanayin Gelişmesi	209
A. Katma Protokol'de Türkiye-AET Gümrük Birliğinin Ger- çekleşme Esasları	209
B. Türkiye'nin Sınai Mallar İçin Katma Protokol ile Üstlendiği Yüklenimler	210
C. Katma Protokol'ün Türk Sanayisinin Gelişmesine Getirdiği Yüklenimler Karşısında Türkiye Lehine Sağlanan Koruma Hükümlerinin Yetersizliği ve Alınması Gereken Tedbirler..	212
2. Katma Protokol Uyarınca Gümrük ve Eş Etkili Ver- gilerin Kaldırılmasının Sanayileşmenin Finansmanına Getireceği Mali Yük	224
A. Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Yeri ve Önemi	224
B. Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılmasının Getire- ceği Mali Yükün Sanayileşmesinin Finansmanına Olumsuz Etkisi	227
SONUÇ	233
KAYNAKLAR	240

GİRİŞ

Dünya üzerinde dağılan ve parçalanmış ekonomilerin birleştirilmesi sorunu, hiç şüphesiz çağımızın en önemli olaylarından biridir. Çağımız, artık bir ekonomik birleşmeler çağı olmuştur. Dünyanın gerek gelişmekte olan ve gerekse gelişmiş bölgelerinde çeşitli ekonomik birleşme çabalarının ortaya çıkması ve bunlardan bazılarının da başarıya ulaşmış olması, konunun önemini ortaya koymaktadır.

Gerçekten dünyanın gelişmiş ülkelerinden oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi, geniş bir piyasa temelinde dayanan ilk ekonomik birleşme örnekleridir. Doğu bloku ülkelerini kapsayan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nde (COMECON), bu grup içinde düşünülebilir.

Diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler, ilk Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndan (UNCTAD-I) sonra, aralarında çeşitli tipte ekonomik birleşme girişimlerinde bulunmuşlardır. 1964 ve 1968 Konferanslarında en çok tartışılan konulardan biride, bu tür ekonomik birleşmeler olmuştur. Bu konferanslarında etkisiyle, Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, Orta Amerika Ortak Pazarı, Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği, Batı Afrika Devletleri Gümrük Birliği, Doğu Afrika Ekonomik Topluluğu, Arap Ortak Pazarı ve Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı olarak dünya üzerinde çeşitli tipte ekonomik birleşmeler ortaya çıkmıştır.

Bütün bunlara ek olarak, Yaundé Anlaşması, Arusha Anlaşması, Milletler Topluluğu (Commonwealth) Preferansiyel Sistemi ile Lomé Anlaşması çerçevesinde, birçok Afrika, Karayip ve Pasifik ülkesinin gelişmiş ülke-

lerin piyasalarından ayrıcalıklı bir biçimde yararlanmaları sağlanmıştır.

Türkiye, Dünya üzerinde oluşan bu ekonomik birleşmelerin dışında kalmamış ve gerek Avrupa Ekonomik Topluluğu ve gerekse Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile değişik ekonomik birleşme ilişkileri kurmuştur. Bu iki birleşme içinde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ekonomik birleşme ilişkileri, kanımızca oldukça önemli bulunmaktadır. Çünkü Türkiye, ekonomik birleşme içinde bulunduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerine göre az gelişmiş bir ülkedir ve bu ülke ekonomilerine yetişmek için onbir yıldır planlı bir kalkınma çabası içinde bulunmaktadır. Konunun önemi, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin, gelişmiş ülkelere karşı oluşan bir topluluğa "ekonomik birleşme" çerçevesinde katılmasının, birliğin gelişmekte olan ülke ekonomisi üzerinde yaratacağı sonuçlar yönündendir.

Bu konu, iktisat teorisinde oldukça ihmal edilmiştir. J.Viner'in 1950'lerde yayınladığı kitabı ile üzerinde düşünölmeye başlanan gümrük birlikleri -ekonomik birleşme- teorisi ve daha sonra çok sayıda iktisatçı tarafından teoriye yapılan katkılar, tamamen "gelişmiş ölkeler varsayımından" hareket etmektedir. Oysaki, ekonomik birleşmeye katılacak olan ölkelerden birinin henüz gelişmekte olan bir ölkede olması, gelişmiş ölkeler için ortaya atılan teorilerin bu ölkeler için ne denli geçerli olabileceği konusunda zihinlerde şüpheler yaratmaktadır. Teoride, bu konuda henüz belirli bir fikir oluşmamış ve bu konuda yeterli sayıda çalışma yapılmamıştır.

Biz bu çalışmamız ile girebildiğimiz ve yapabildiğimiz kadarıyla, teorisinin bu eksik kalan yönüne "ağırlık" vererek Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmasının ekonomisi üzerinde yaratacağı etkiler ile ekonomik kalkınması başka bir deyişle sanayileşmesi üzerinde yaratacağı sorunları incelemeye çalıştık.

Çalışma, dört bölüm olarak düşünölmüştür. İlk iki bölüm teorik çatı; son iki bölüm ise, ilk iki bölümde teorik olarak işlenmeye çalışılan ko-

nuların, elde edilebilen verilerin ve bugün yürürlükte bulunan hukuki metinlerin sınırlayıcılığında yapılmaya çalışılan uygulamasıdır.

Birinci Bölüm'de, uluslararası ekonomik birleşmeler teorisi genel hatlarıyla ele alınarak teorelinin statik ve dinamik etkileri üç kısım halinde işlenmiştir. Bu bölümdeki analiz bugüne kadar konu ile ilgili olarak ortaya atılan fikirlerin, daha sonra yapılacak olan uygulamada düşünülerek seçilmiş bir özeti niteliğindedir.

İkinci Bölüm, farklı gelişme seviyesinde bulunan ülkeler arasında bir ekonomik birleşme söz konusu olduğu zaman ortaya çıkacak olan sorunlar ile bu sorunlara çözümler şeklinde düşünülmüştür. Bu bölümde, ekonomik birleşmeye katılacak olan gelişmekte olan ülkenin "kalkınması" başka bir deyişle "sanayileşmesi" ile gelişmiş ülkelere oluşun "ekonomik birleşme" arasında ortaya çıkabilecek çelişkiler, teorik olarak saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın Üçüncü Bölüm'ünde, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri arasındaki ortaklık ilişkileri kısaca belirtildikten sonra, Birinci Bölüm'de işlenen ekonomik birleşmeler teorisinin Türkiye ile Top- luluk ekonomileri açısından derlenen bilgiler ışığında bir yorumu yapılmıştır.

Dördüncü Bölüm, Türkiye'nin uzun dönemli kalkınma stratejisi, planlama ve katma protokol hükümleri yönünden Topluluk ile birleşmesi durumunda ortaya çıkan ve bundan sonra çıkabilecek olan sorunlara ayrılmıştır. Bu sorunlar ortaya konur ve çözüm yolları aranırken, şüphesiz Türkiye'nin sanayileşmesini aksatacak konular üzerinde de, bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sonuç başlığını taşıyan kısımda da, gerek teorik ve gerekse Türkiye açısından incelenmeye çalışılan konunun kısa bir özeti yapılarak ulaşılan sonuçlar ortaya konmuş ve bu arada Türkiye için oldukça önem taşıyan sanayileşme sorunu üzerinde bugünkü koşullarda ortaya çıkan durumlar "vurgulanmaya" çalışılmıştır.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER TEORİSİ VE TEORİNİN STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİ

I. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER VE GÜMRÜK BİRLİKLERİ TEORİSİ

1. Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Genel Anlamı ve Çeşitli Ekonomik Birleşme Türleri

Uluslararası ekonomik birleşme (economic integration) terimi, literatürde çeşitli ekonomik birleşme türlerini kapsayan genel bir terim olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, iktisatçılar arasında ekonomik birleşme terimi değişik şekillerde tanımlanmakta ve bu konuda bir görüş birliği sağlanamamış bulunmaktadır.

Jan Tinbergen'e göre uluslararası ekonomik birleşme, uluslararası ekonomik işbirliğinin optimumlaştırılmasıdır (1). C.P.Kindleberger ise ekonomik birleşmeyi, üretim faktörleri fiyatlarının eşit bir duruma getirilmesi olarak tanımlamaktadır (2).

B.Üstünel ekonomik birleşmeyi, her türlü mal ve hizmetlerin serbest olarak değiştirilebildiği geniş ve ortak bir pazar yaratma şeklinde tanımlamakta ve ekonomik birleşmelerin ekonomik parçalanma ve dağılma-

---

(1) J.TINBERGEN, International Economic Integration, Elsevier Publishing Co., Amsterdam, 1965, s.3.

(2) C.P.KINDLEBERGER, Uluslararası İktisat, çev.Necdet Serin, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s.223.

ortadan kaldıracağını belirtmektedir (3). G.Myrdal terimi biraz daha açarak birleşmenin, birleşen ekonomiler arasından ticaret ve üretim faktörlerinin hareket serbestisini sağlamasının yanında, sosyal sınıflar, bölgeler ve üye ülkeler bakımından "fırsat eşitliği" ni de (equali-
tion of opportunity) gerçekleştirmiş olmasına gerekli görmektedir (4).

Burada kısaca değinilen birkaç tanımdan da görüleceği gibi, ekonomik birleşmeler teoride çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmekte ve uygulamada değişik birleşme türleri ile karşılaşılmaktadır (5). Bu nedenle çalışmadaki amaç yönünden değişik ekonomik birleşme türleri, gerçekleştirilmek istenen birleşme ve yakınlaşma derecesine göre bölümlen-

-
- (3) B.ÜSTÜNEL, Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi, Ankara,1960, s.8-14.
- (4) G.MYRDAL, An International Economy, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, s.11. Myrdal'e göre günümüzdeki anlamı ile birleşme, ekonomik ve sosyal hayattaki gelişme ile çok yakından ilgilidir. Bu nedenle, fırsat ve imkânlarda eşitlik sağlanmadığı sürece tam anlamı ile bir ekonomik birleşmeden söz edilemez. Myrdal, klasik anlamda birleşme kavramının yerini modern dinamik birleşme kavramına bıraktığını açıklayarak, bir ülkenin veya bir bölgenin diğer ülke veya bölgeler aleyhine gelişebildiği bir birleşmenin tam anlamı ile ekonomik birleşme sayılmayacağını belirtmektedir. Bkz. MYRDAL, a.g.e., s.10. Bu yönden birleşme, parçaların biraraya gelerek bir bütün meydana getirmesi ve hiçbir parçanın bütünden ayrılmanası durumunda söz konusu olmaktadır. Bkz. MYRDAL, a.g.e., s.9.
- (5) T.SCITOVSKY, Economic Theory and Western European Integration, George Allen and Unwin Ltd, London 1962, s.15. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. J.PINDER, "Problems of European Integration" Economic Integration in Europe, ed.R.G.Denton, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969 içinde s.143-146 ve B.BALASSA, The Theory of Economic Integration, Richard D.Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1961, s.1-2. Pratik bir ekonomik birleşme tanımını, Paul G.Hoffman yapmaktadır. Hoffman'a göre ekonomik birleşme, malların ülkeler arasındaki serbest dolaşımını engelleyen miktar kısıtlamalarının, ödemelerin akışına konan parasal engellerin ve bütün tarifelerin ortadan kaldırıldığı tek, geniş bir pazarın kurulmasıdır. Bkz. J.VINER, The Customs Union Issue, Carnegie Endowment for International Peace, London, 1950, s.132.

necektir. Bu açıdan ekonomik birleşmeler, başlıca dört grup altında incelenebilir (6).

A. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)

Ekonomik birleşmelerin bu türünde, üyeler arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamalar ortadan kaldırılmakta ve üye ülkeler birlik dışında kalanlara karşı ortak bir tarife uygulama yükümlülüğü altında bulunmamaktadırlar (7). Bölgeye giren ülkelerin mal ve hizmetleri için yaratılan ortak piyasa, üretim faktörlerinin girişine açık değildir. Bu tür birleşmelerde, ekonomi politikalarının ve kurumlarının ahenkleştirilmesi ve birliğide söz konusu olmamaktadır.

-
- (6) Türkçe literatürde başlıca ekonomik birleşme şekilleri olarak B.Üstünel; i-iktisadi işbirliği (economic cooperation), ii-serbest ticaret bölgesi (free trade area), iii-tarife birliği (tariff union), iv-gümrük birliği (customs union), v-iktisadi birleşme (economic integration) şeklinde beşli bir ayırım yapmaktadır. Bkz. ÜSTÜNEL, a.g.e., s.10. Ahmet Y. Gökdere ise; i-iktisadi işbirliği anlaşmaları (economic cooperation), ii-serbest ticaret sahaları (free trade areas), iii-tarife birlikleri, iv-gümrük birlikleri (customs unions), v-iktisadi kaynaşmalar (economic union) olarak bir ayırımda bulunmaktadır. Bkz. A.Y.GÖKDERE, Az Gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.7-10. Benzer bir ayırım için bkz. E.MANİSALI, Uluslararası Ekonomi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s.4-5. Ekonomik Birleşmeler terimine biz, ekonomik birleşme sürecinin bir aşamasını değil fakat diğer bütün birleşme türlerinin de kapsayan daha genel bir anlam vermekteyiz. Gerek Türkçe ve gerekse İngilizce'deki çeşitli yayınlarda, bu ayırımlar birbirinin içine geçmiş gibidir ve genellikle gümrük birlikleri, serbest ticaret bölgelerinden ve ekonomik birliklerden daha dar bir anlam taşımaktadır. Bu arada bazı iktisatçılar, örneğin H.G.Johnson, serbest ticaret bölgelerini gümrük birliği ile aynı anlamda kullanmaktadır. Bkz. H.G.JOHNSON, Money Trade and Economic Growth, George Allen and Unwin Ltd., London, 1962, s.46. Ayrıca Johnson, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri ve ekonomik birliklerin ekonomik analizinin aynı olduğunu belirtmektedir. Bkz. JOHNSON, a.g.e., s.46. Sadun Aren'de serbest ticaret bölgesini, Johnson'un yaklaşımına uyararak gümrük birliğinin bir aşaması olarak kabul etmektedir. Bkz. S.AREN, "Gümrük Birliği ve Ortaya Koyduğu Meseleler", SBF Dergisi, C.XIII, No.1, Mart 1958, s.13.
- (7) S.DELL, Trade Blocks and Common Markets, Constable and Co. Ltd., London, 1963, s.77.

Günümüzde serbest ticaret bölgelerine örnek olarak E.F.T.A. (European Free Trade Association) ile L.A.F.T.A.'yı (Latin American Free Trade Area) göstermek mümkündür (8).

B. Gümrük Birliği (Customs Unions)

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgesine göre daha dar kapsamlı bir ekonomik birleşme türüdür. Burada, serbest ticaret bölgesindeki koşullara ek olarak birliğe üye ülkeler arasındaki ticaretin tamamen serbest bırakılması ve buna karşılık birliğe üye olmayan ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması söz konusudur. Gümrük birliğinde, birliğe üye ülkelerin serbest bir dış ticaret politikası izleme olanakları sınırlandırılmış olduğundan, bu tip bir ekonomik birleşme serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik yakınlaşma derecesinde bulunmaktadır.

Gümrük birliğinde, üye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamaları kaldırılarak yalnızca mal ve hizmetler için ortak bir piyasa yaratılması öngörülmüştür. Bu nedenle, daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin ülkelerarası mobilizasyonu ile ekonomik politikaların birleştirilmesi, ekonomik birleşmenin bu aşamasında söz konusu değildir (9).

---

(8) E.F.T.A. üyeleri, başlangıçta şu ülkelerden meydana geliyordu: İngiltere, İsveç, Danimarka, Portekiz, Avusturya ve İsviçre. 1.1.1973 tarihinden itibaren İngiltere ve Danimarka, E.F.T.A.'dan ayrılarak Avrupa Ekonomik Topluluğuna (E.E.C.) katılmışlardır. Böylece E.F.T.A. ülkelerinin sayısı, bugün için beşe inmiştir. 1961 yılında Montevideo Anlaşması ile kurulan L.A.F.T.A.'nın ilk yedi kurucu üye ülkesi ise şunlardır: Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Paraguay, Peru ve Uruguay. Kolombiya ve Ekvatör, kuruluşun hemen sonra L.A.F.T.A.'ya katılmışlar ve bir süre sonrada Venezüella ve Bolivya topluluğa üye olmuşlardır. Bkz. V.L.URQUIDI, Free Trade and Economic Integration in Latin America: Toward A Common Market, University of California Press, Los Angeles, 1968, s.117.

(9) Dilimizde gümrük birliğinin, mali rejimlerin ve ticaret politikalarının yakınlaştırılması gibi gümrük birliğinin daha sonraki aşamalarının kapsayacak şekilde tanımlandığı da görülmektedir. Tanım için bkz. H. SİDAL, Gümrük Politikası: Mevzuatı ve Tatbikatı, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1966, s.455.

Alman Gümrük Birliği (Zollversin), İtalyan Birliği, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan Benelüks Gümrük Birliği, bu tür ekonomik birleşmeye örnek olarak gösterilebilir.

C.Ortak Pazar (Common Market)

Ekonomik birleşmenin üçüncü aşaması ortak pazardır. Gümrük birliğinin doğal bir sonucu olarak birliğe üye ülkeler arasındaki emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmış ise, gümrük birliği için gerekli koşulların varlığının devam etmesi durumunda üye ülkeler arasında bir ortak pazar kurulmuş demektir.

A.E.T.'nin şimdi içinde bulunduğu durum, ekonomik birleşmenin bu aşamasına örnek olarak gösterilebilir. Bununla beraber A.E.T., giderek bir ekonomik birliğe yönelmektedir.

D.Ekonomik Birlik (Economic Union)

Ekonomik birleşmenin son aşaması ekonomik birliktir. Ekonomik birlik, birliğe üye ülke ekonomilerinin tamamen birleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yukarıda belirtilen birleşme türlerindeki koşullara ek olarak, ekonomik politikaların ve kurumlarında birleştirilmesini öngörmektedir. Özellikle, tek bir para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını içermektedir. Ayrıca bütün bu ekonomik politikaları saptayacak ulusal üstü yetkili bir organın varlığında, ekonomik birlik için gereklidir.

Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar, esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedef olarak almasına rağmen ekonomik birlik ulusal üstü ekonomik politikaların birlikte alındığı ve her üye ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türü olmaktadır.

Bugünkü ekonomik düzende, henüz ekonomik birliğe örnek olarak gösterebilecek ülkeler grubu bulunmamaktadır. Bununla beraber AET, üyeleri arasındaki fertlerin, hizmetlerin ve sermayenin mobilizasyonu, sosyal, mali ve para politikalarının ahenkleştirilmesi konusundaki ilerlemeleri ile ekonomik birliğe doğru yönelen bir topluluk olarak görünmektedir.

Yukarıda yapılan ayırımı uygun olarak uluslararası ekonomik birleşme türleri, başlıca dört ölçüte göre geçirmiş oldukları aşamalar esas alınarak Tablo 1'de özetlenmiştir.

TABLO: 1 (x)

ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN AŞAMALARI

Birleşme Aşaması	Üyeler Arasında Kota ve Tarifelerin Kaldırılması	Ortak Tarife ve Kota Sistemi	Üret.Fak. Har.Kon.Sınır.Kald.	Eko.Polit. ve Kurum. Ahenkleşme Birliği
Serbest Ticaret Bölgesi	EVET	HAYIR	HAYIR	HAYIR
Gümrük Birliği	EVET	EVET	HAYIR	HAYIR
Ortak Pazar	EVET	EVET	EVET	HAYIR
Ekonomik Birlik	EVET	EVET	EVET	EVET

(x) Bu tablo, F.R.ROOT, International Trade and Investment: Theory, Policy, Enterprise, South Western Publishing Co., Cincinnati, Ohio, 1973, s.378 Tablo 16-1'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

2. Ekonomik Birleşme Türleri İçinde Gümrük Birlikleri

Teorisi ve Önemi

Ekonomik birleşme türleri içinde gümrük birlikleri (custom unions), gerek uluslararası ekonomik teoride ve gerekse uygulamada kendine özgü bir yer tutmaktadır. Teorinin ilk öncüsü Jäcop Viner' dir (10). Daha sonra J.E.Meade (11), Marcus Fleming (12), H.G.Johnson (13), C.A.Cooper-B.F.Massel (14), ve "ikinci en iyi" (the theory of second best) teorisini geliştiren R.G.Lipseey ve Kelvin Lancaster' in (15) katkıları ile, teori bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Teorinin öncüsü durumunda olan Viner, tam bir gümrük birliğinin aşağıda belirtilen üç koşulu gerçekleştirmiş olmasını öngörmektedir. Bunlar :

- (1) Birliğe üye ülkeler arasındaki tarifelerin tamamen ortadan kaldırılması,
- (2) Birlik dışından yapılacak ithalata tek bir tarife uygulanması,
- (3) Önceden kararlaştırılmış bir formüle göre gümrük gelirlerinin üye ülkeler arasında bölüştürülmesi (16).

-
- (10) J.VINER, The Customs Union Issue, 1950.
  - (11) J.E.MEADE, The Theory Of International Economic Policy, Vol.11: Trade and Welfare, Oxford University Press, London, 1966 ve The Theory of Customs Unions, North-Holland Publishing Co., Amsterdam, 1966.
  - (12) J.M.FLEMING, "On Making the Best of Balance of Payments Restrictions' Imports", EJ, Vol. LXI, No.241, March 1951, s.48-71.
  - (13) H.G.JOHNSON, "The Economic Theory of Customs Union", Pakistan Economic Journal, Vol.X, No.1, March 1960, s.14-32. (Money, Trade and Economic Growth içinde s. 46-74)
  - (14) C.A.COOPER and B.F.MASSEL, "Toward a General Theory of Customs Union for Developing Countries", JPE, Vol. 73, October 1965, s.461-76.
  - (15) R.G.LIPSEY and K.LANCESTER, "The General Theory of Second Best", RES, Vol.XXIV, No. 63, 1956-57, s.11-32.
  - (16) VINER, a.g.e., s.5.

Viner'in anladığı ve bir gümrük birliğinin gerçekleşmesi için öngördüğü bu koşullar, statik bir niteliktedir. Aynı şekilde daha sonra J.E.Meade tarafından gümrük birlikleri konusunda ileri sürülen fikirler de statik bir yapıdan kurtulamamıştır (17). Gerçekten her iki iktisatçının konu ile ilgili temel eserlerinde; gümrük birliğini oluşturan ekonomiler arasında mal hareketlerinin serbest bırakılması ve birlik dışı ekonomilere karşı birleştirilmiş ortak bir gümrük tarifi uygulanması sonucunda ortaya çıkacak üretim ve dış ticaret ilişkileri incelenmektedir. Bu ilişkilerin temelinde ise, ülkeler arasında "ticaret yaratıl^{ması}" (trade creation) ile "ticaretin yön değiştirilmesi" (trade diversion) kavramları bulunmaktadır. İki iktisatçı da görüşlerini, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırmakta ve gümrük birliğine dahil olan ülkeler arasında bu teorinin esaslarına göre bir ihtisaslaşmaya gidilmesini savunmaktadır (18).

Viner ve Meade tarafından ortaya atılan ve daha sonra Fleming, Johnson, Lipsey ve Scitovsky tarafından geliştirilen gümrük birlikleri teorisi, ülkelerin ekonomik birleşmesi sonucu uzun dönem de ortaya çıkan dinamik faktörleri ihmal etmiştir. Birleşen ekonomilerde uzun dönemde ortaya çıkan ölçek ekonomileri, kaynak dağılımı, teknolojik değişmeler, üretim faktörlerinin mobilizasyonu gibi durumların açıklanması, dinamik analizi gerekli kılmaktadır (19). Ayrıca, gümrük birlikleri teorisinin günümüzün önemli sorunlarından biri olan kalkınma sorunlarına yer vermeyişi ve daha çok gelişme seviyeleri aynı olan ekonomilerin birleşmesinden doğacak ilişkilere yönelik olması, teorisinin statik karakterini ortaya koymaktadır. Bununla beraber klasik ekonomik birleşme teorisinde gümrük birlikleri, dinamik birleşme teorisi

(17) MEADE, The Theory of Customs .. , s.107-110.

(18) ^{Klasik} Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, tamamen statik bir nitelik taşımaktadır. Teorinin açıklama ve eleştirisi İkinci Bölüm'de ayrıntıları ile yapılacağından burada üzerinde durulmayacaktır.

(19) MANİSALI, a.g.e.,s.2.

ile birlikte ele alınıp incelenmektedir. Bizde bu ayırımı uyararak, önce gümrük birlikleri teorisini inceleyeceğiz ve üçüncü kısımda da ekonomik birleşmelerin dinamik bir analizini yapmaya çalışacağız.

II. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN STATİK ETKİLERİ:

GÜMRÜK BİRLİKLERİ TEORİSİ^(x)

1. Gümrük Birliklerinin Üretim Üzerindeki Etkileri

A. Genel Olarak Gümrük Birliklerinin Üretim Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliklerinin üretim üzerindeki etkileri, belirli mallara yönelen tüketici alımlarının üçüncü üretici ülkelere ve iç üreticilerden ortak üretici ülkelere kayması sonucu meydana gelmektedir. Üretim etkileri incelenirken, birliğe üye ülkeler arasındaki üretimin olumlu-tüketimin yüksek maliyetli iç mallardan düşük maliyetli ortak ülke mallarına kayması- veya olumsuz- tüketimin düşük maliyetli üçüncü ülke mallarından yüksek maliyetli ortak ülke mallarına kayması- yönde değişimi ile buna bağlı olarak ticaret hacminin değişimi birlikte ele alınacaktır. Çünkü, olumlu üretim etkisi başka bir deyişle ticaret yaratılması veya olumsuz üretim etkisi başka bir deyişle ticaret sapması, üretimin üye ülkeler arasındaki yer ve miktar değişiminden bağımsız olarak ele alınamaz. Gerçekten otarşik bir ekonomik düzenin ötesinde, üretim ve ticaret doğal olarak birbirlerine bağlıdır. Yeni bir ticaret yaratılırken, buna bağlı olarak üretimin yeri ve miktarında değişmekte, ticaretin yönü değişirken bu kez üretimde de bir değişiklik meydana gelmektedir.

Gümrük birliklerinin yaratacağı üretim etkileri incelenirken, birliğe giden ekonomilerde şu varsayımların varlığı kabul edilecektir.

(x) Bu kısımda, ekonomik birleşmeye giden ülkeler üzerinde gümrük birliğinin yaratacağı statik etkiler, bir bütün olarak ele alınacaktır. Gereken yerlerde gümrük birliğinin tek bir ülke üzerinde yaratmış olduğu etkilerde değinilecektir.

- (1) Ekonomiler tam rekabet koşulları altında bulunmakta,
- (2) Üretim sabit maliyetlerle yapılmakta,
- (3) Parasal fiyatlar ve maliyetler reel sosyal maliyetleri göstermekte,
- (4) Ulaştırma masrafları bulunmamakta,
- (5) Advolorem gümrük vergileri alınmakta,
- (6) Marshall'ın tüketici fazlası analizi kullanılmaktadır.

B. Üretimin Olumlu ve Olumsuz Etkileri:Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapması

Üretim etkilerini, olumlu üretim etkisi (positive production effect) ve olumsuz üretim etkisi (negative production effect) olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Olumlu üretim etkisinde üretim, yüksek maliyetli birlik içi bir ülkeden düşük maliyetli birlik içi diğer ülkeye kaymakta, olumsuz üretim etkisinde ise üretim düşük maliyeti birlik dışı ülkelere yüksek maliyetli birlik içi ülkelere geçmektedir. Gerçekten olumlu üretim etkisi, Viner'in, birliğin "ticaret yaratıcı etkisi" (trade creation) şeklinde tanımladığı etkidir (20). Olumsuz üretim etkisi ise birliğin "ticaret saptırıcı etkisi" (trade diverting) den başka birşey değildir (21). Viner, ticaret yaratıcı etkinin maliyeti düşürücü ve ticaret saptırıcı etkinin maliyetleri yükseltici özelliklerinden dolayı ticaret yaratıcı etkinin refahı arttırdığını, ticaret saptırıcı etkinin ise refahı azalttığını öne sürmüştür (22). Üretimin olumlu ve olumsuz etkileri, birliğe üye ülkelerin herbiri ve birliğin tümünün refahı yönünden büyük bir önem taşımaktadır.

---

(20) VINER, a.g.e., s. 44.

(21) VINER, a.g.e., s. 44.

(22) VINER, a.g.e., s. 43-52.

Önce, basit bir örnek üzerinde ticaret yaratılması ve ticaret sarp-
masını açıklamaya çalışalım. A, B ve C ülkeleri, buğday ve otomobil üret-
mektedirler. A ülkesinde otomobil ve buğday üretimi, diğer iki ülkeye
göre daha yüksek maliyetle gerçekleşmektedir. B ülkesi otomobili, C ül-
kesi ise buğdayı diğerlerine göre daha ucuza elde etmektedir. Mal hare-
ketlerine konan kısıtlamaların kaldırılmasıyla, normal olarak A ülkesi-
nin B'den otomobil, C'den ise buğday ithal etmesi gerekir. Fakat A ül-
kesi, gümrük tarifesi ile otomobil ithalatını kısıtlayabilir. Buna kar-
şılık % 25 gümrük tarifesine rağmen C ülkesinden buğday ithal eder. Çün-
kü, buğdayın dahili üretiminin birim fiyatı, vergili buğday ithal fiya-
tının üstündedir.

Şimdi, A ve B ülkelerinin C ülkesini dışarıda bırakarak bir gümrük
birliği meydana getirdiğini varsayalım.

TABLO: 2^(x)

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN OLUMLU TİCARET ETKİSİ:TİCARET YARATILMASI

	<u>A Ülkesi</u>	<u>B Ülkesi</u>	<u>C Ülkesi</u>
Otomobil üretiminin birim maliyet fiyatı (TL)	50.000	43.000	46.000
Maliyet+A'nın % 20 gümrük vergisi	50.000	51.600	55.200
Maliyet+gümrük birliğinden sonra %10 ortak gümrük tarifesi	50.000	43.000	50.600

Birlik kurulmadan önce her üç ülkedeki otomobil üretim birim ma-
liyeti şöyledir: A: 50.000, B: 43.000, C: 46.000 TL. Bu durumda en ucuz
otomobil, B'de üretilmektedir. Fakat A ülkesi gümrük tarifesi ile kendi
otomobil üretimini birlik kurulmadan önce koruduğu için, A ülkesinin alı-
cıları ucuz otomobil alma şansına sahip bulunmamaktadır. Çünkü, A'nın o-
tomobil ithalatına uygulamış olduğu % 20 oranındaki gümrük vergisi ile

---

(x) Bu tablo, küçük değişiklikler ile F.R.ROOT, International Trade and Investment, s. 391 Tablo 16-2'den alınmıştır.

B'nin otomobilleri 51.600 TL., C'nin otomobilleri ise 55.20 TL.'na gelmektedir. A ve B ülkelerinin aralarında bir gümrük birliği kurmaları durumunda, her iki ülkede birbirlerinin mallarına karşı uygulamış oldukları gümrük tarifelerini kaldıracaklar ve dışarıya karşı % 10 oranında advolerem gümrük vergisi uygulamaya başlayacaklardır.

Böylece B ülkesinde, 43.00 TL. birim maliyetli otomobil üretimi artacak fakat birlik dışında kalan C ülkesinin otomobillerine uygulanan % 10 oranındaki gümrük vergisi nedeniyle bu ülkeden ithalat yapılamayacaktır. Bu durumda gümrük birliği kurulmadan önce yapılmayan ticaret, A ile B ülkesi arasında kurulan gümrük birliği sayesinde yapılmaya başlanacaktır. A ile B ülkeleri arasında başlayan ticarete paralel olarak otomobil üretimi, yüksek maliyetli A ülkesinden daha düşük maliyetli B ülkesine kayacaktır.

Gümrük birliğinin olumsuz ticaret (üretim) etkisi, başka bir deyişle ticaret sapmasını ise, Tablo 3 yardımıyla açıklayalım.

TABLO: 3^(x)

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN OLUMSUZ TİCARET ETKİSİ: TİCARET SAPMASI

	<u>A Ülkesi</u>	<u>B Ülkesi</u>	<u>C Ülkesi</u>
Buğday üretiminin birim maliyet fiyatı (TL)	5.00	4.20	3.80
Maliyet+A'nın %25 gümrük vergisi	5.00	5.25	4.75
Maliyet+gümrük birliğinden sonra %20 ortak gümrük tarifesi	5.00	4.20	4.56

A, B ve C ülkeleri bu kez buğday üretsinler. A ülkesinde buğdayın üretim birim maliyeti 5.00 TL. iken B'de 4.20 TL. ve C'de 3.80 TL. olsun. Bu üç ülkeden C, buğdayı en ucuza üretmektedir. A ile B ülkelerinin aralarında bir gümrük birliği kurmadan önce A'nın buğday ithala-

(x) Bu tablo, Küçük değişiklikler ile F.R.ROOT, International Trade and Investment, s. 391 Tablo 16-3'den alınmıştır.

tına uyguladığı % 25 advolerem gümrük tarifesine rağmen C'nin A'ya ihracat yapması mümkündür. Çünkü, vergili buğday fiyatı A'nın birim üretim maliyetinin altındadır.

A ile B'nin bir gümrük birliği kurarak aralarındaki gümrük tarifelerini kaldırmaları ve dışarıya karşı % 10 gümrük tarifesi uygulamaya başlamaları, B'nin C'ye göre daha pahalı buğdayının tercih edilmesi sonucunu doğuracaktır. A ülkesindeki alıcılar, bu durumda C'nin buğdayı yerine B'nin buğdayına kayacaklardır. Bunun nedeni açıktır. Gümrük birliği kurulduktan sonra B'nin buğdayı, A'ya daha ucuza gelecektir. Gümrük birliği dışında kalan C'nin buğday üretimine % 20 advolerem gümrük tarifesi uygulanırken B'nin üretiminin sıfır tarifeden yararlandırılması, ticaretin C ülkesinden B ülkesine sapsmasına yol açacaktır. Buna bağlı olarak üretimde, C ülkesinden B ülkesine kayacaktır.

Teoride J.Viner, gümrük birliklerinde ticaret yaratılması ve ticaret sapsmasından doğan bu etkiler üzerinde önemle durarak, ticaret yaratılmasının ticaret sapsmasından daha büyük olması durumunda gümrük birliğinin daha fazla yarar sağlayacağını belirtmiştir (23). Başka bir deyişle gümrük birliğinin kurulmasının yarattığı ticaret artışı, birlik dışında kalan ülkelerin ihracatlarının azalmasına sebep olmadan sağlanmışsa, birliğin ticaret etkisi olumludur. Viner'in bu düşünceleri, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmaktadır. Gümrük tarifelerinin bulunmadığı bir ekonomik birleşme içinde üretim, şüphesiz en ucuza üreten ülkede yapılacaktır (24).

Yukarda verilmiş olan örnekte de görüldüğü gibi gümrük tarifelerinin kaldırılması durumunda otomobil, en ucuza üretim yapan B ülkesinde üretilecektir. Bu şekilde dünya kaynakları en uygun şekilde (optimal) dağıtılmış ve kullanılmış olacaktır. Böylece gümrük tarifesi ne-

---

(23) VINER, a.g.e., s.46-51.

(24) Ulaştırma masraflarının sıfır olduğu kabul edilmektedir.

deniyle B, A'dan daha ucuza ürettiği otomobili, A'ya satamazken tarifinin kalkmasıyla A'ya otomobil satabilecektir. Şüphesiz burada dünya üzerinde her malı en ucuza üreten ülkenin üretim yapması söz konusu olmayacaktır. Belki bu malı daha ucuza üreten bir ülke üretimi yapacaktır. Önemli olan, gümrük birliği kurulmasından önce düşük maliyetle çalışan B'nin hiç olmazsa gümrük birliğinden sonra A'ya ihracat yapmasıdır. C ülkesi ise, zaten birlik kurulmadan önce diğer iki ülkeye ihracat yapamıyordu. Böylece gümrük birliği kurulmakta, bazı malları belki en düşük maliyetli kaynaklardan olmasa bile, daha düşük maliyetli kaynaklardan elde etme olanağı doğmuş bulunmaktadır (25).

Diğer taraftan birliğin kurulmasından sonra başlayan ticaret, birlik dışında kalanların ihracatını (örneğinimde C'nin ihracatını) ortadan kaldırmaktadır. Birliğe üye A ile B arasında artan ticaret, birlik dışında kalan C'nin ihracatının azalması pahasına elde edilmektedir. Bu durumda gümrük tarifelerinin ortadan kaldırılmasıyla üretim etkisi:

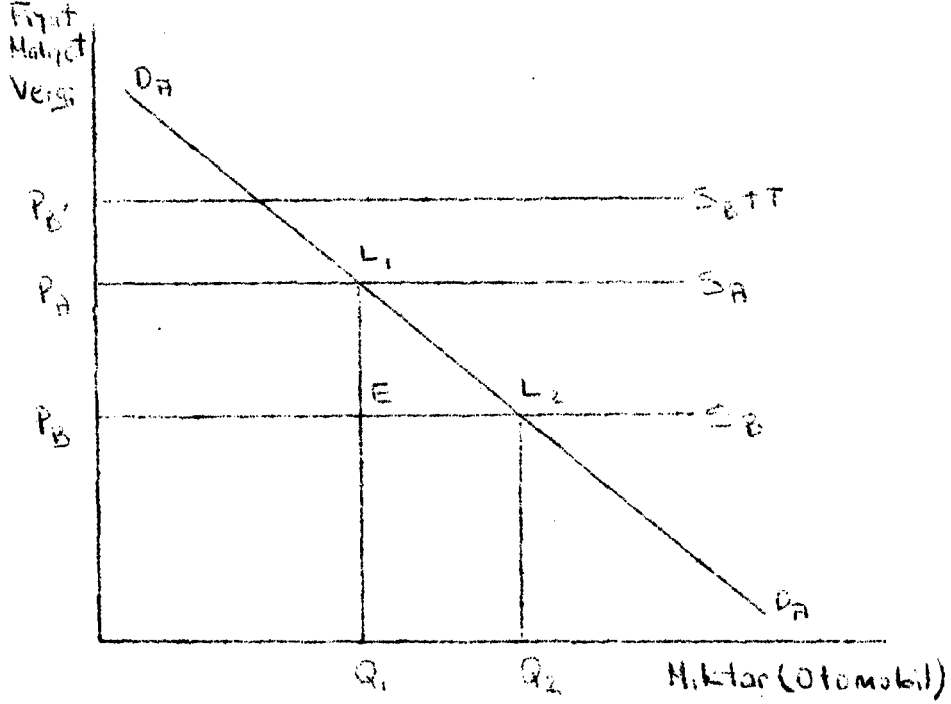
- (1) Saptırılan ticaretin birim maliyet değişikliğine,
- (2) Yaratılan ticaretin birim maliyet değişikliğine bağlı olmaktadır (26).

Yukarıda basit olarak verdiğimiz örneği, bir noktayı değiştirerek (C ülkesi otomobili en ucuza üretsün) Şekil 1 üzerinde göstermek mümkündür.

---

(25) Burada kısaca değinilen "ikinci en iyi" (the second best) teorisi ile ilgili açıklama, daha sonra yapılacağından üzerinde ayrıca durulmayacaktır. Teorinin genel anlamı ve gümrük birlikleri için önemi konusunda Bkz.A.TAKAYAMA, International Trade, Holt, Rinehart Winston, New-York, 1972, s.472-478.

(26) MEADE, a.g.e., s.34-35.

Ülkeler, sabit maliyet koşulları altında üretimde bulunuyor olsunlar (27). Bu durumda C ülkesi, otomobil ve buğdayı en düşük maliyetle üretmektedir. Otomobil ve buğdayın A ülkesinde birleşme öncesi arz miktarı, C ülkesinden yapılan ithalat ve iç üretim'den meydana gelmektedir. C ülkesinden yapılan ithalat ve dolayısıyla A'nın mal arzı bir ölçüde A ülkesinin gümrük tarifesine bağlıdır. Eğer otomobilin üzerindeki gümrük vergisi oranı ile C ülkesindeki üretim maliyeti toplamı, A ülkesinin üretim birim maliyetini geçerse, otomobilin A ülkesindeki birleşme öncesi arzı tamamen iç üretimle karşılanacaktır.

---

(27) Anlatımda kolaylık sağlamak amacıyla üretimin sabit maliyetlerle gerçekleştirildiği daha önce varsayılmıştı.

Gümrük birliği kurulmadan önce A, otomobil üretimini kendisi gerçekleştirilmekte ve ithalat yapmamaktadır (S_A). A, B'nin daha ucuza üretmiş olduğu otomobilden (T) kadar vergi aldığı için B ülkesinin vergili arz eğrisi (S_{B^T}), A'nın arz eğrisinin (S_A) üstünde olmaktadır. A ile B arasında bir gümrük birliği kurulduğunda, gümrük tarifeleri ortadan kalacağı için B'nin üretim maliyeti A'nın üretim maliyetinden daha düşük olacaktır (S_B). Bu durumda A'nın otomobil üretimini durdurması gerekir. B ülkesi ise, A'nın da talebini karşılamak için daha fazla otomobil üretecektir. A ülkesinin otomobil talep eğrisi (D_A) ise, A ülkesi birlikten önce (OQ_1) kadar otomobil üretirken gümrük birliğinin kurulmasıyla tarifelerin ortadan kaldırılmasından sonra otomobil üretimini durdurmak zorunda kalacak ve (OQ_2) kadar olan otomobil talebini B'den karşılayacaktır.

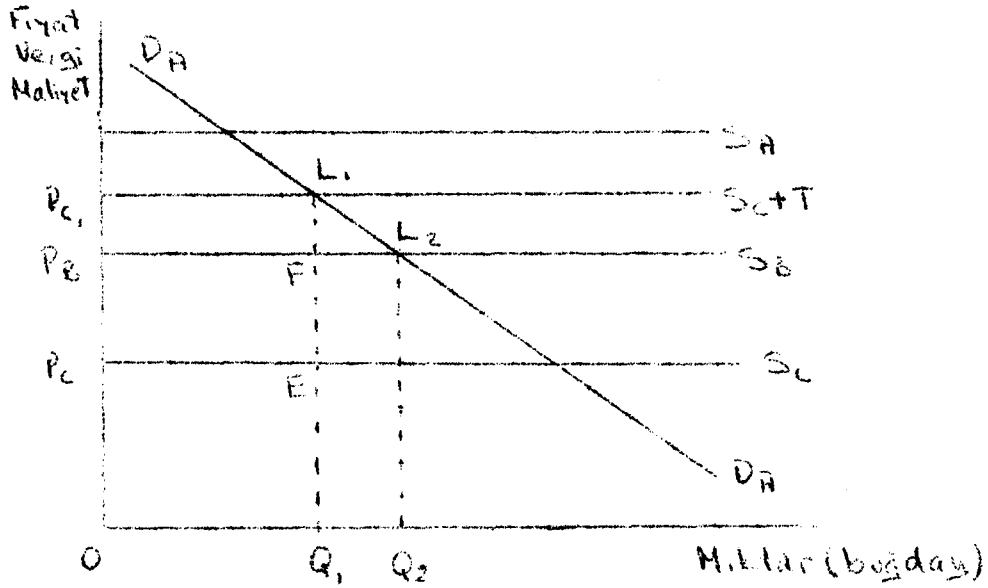
Böylece A ülkesi, (OQ_1) miktarı kadar otomobili ($OQ_1 L_1 P_A$) maliyetine üretirken, şimdi bu üretimden vazgeçerek aynı miktar otomobili ($OQ_1 E P_B$) değerine elde edecektir. A ile B ülkeleri arasında kurulan bir gümrük birliğinde, sabit maliyetler ve üretim faktörlerinin sınırsız arz esnekliği koşulları altında, ($P_B E L_1 P_A$) değeri kadar bir tasarruf sağlanmaktadır. Gümrük birliğinin olumlu üretim etkisine bağlı olarak A ile B ülkeleri arasındaki ticaret hacmi de olumlu bir şekilde etkilenmekte, yeni bir ticaret yaratılarak en düşük maliyetle olmasa bile daha düşük maliyetle üretim yapma olanağı doğmaktadır (28). Bunun sonucunda A ülkesi, daha az avantaja sahip olduğu otomobil üretiminden vazgeçerek sağladığı kaynak fazlasını daha çok avantaja sahip olduğu alanlara yönlterek net bir kazanç elde edebilmektedir. Şüphesiz burada, üretimden çekilen kaynakların alternatif kullanım alanlarının bulunduğu varsayılmaktadır.

---

(28) Burada hemen bir noktaya değinelim. Meade'ninde belirttiği gibi gümrük birlikleri, üyelerin birbirlerinin malları üzerinden önceden almakta oldukları gümrüklerin yüksekliği ölçüsünde ticaret yaratmaktadır. Bkz. MEADE, a.g.e., s.29-31.

Olumlu üretim etkisine bağlı olarak ticaret yaratıcı etki, şekil 1'den de izleneceği gibi üretimin B'de yapılmasından doğan maliyet tasarrufuna eşittir. Başka bir deyişle $(P_A P_B)$ nin $(Q_1 Q_2)$ ile çarpımı bize, olumlu üretim etkisine bağlı olarak ticaret yaratıcı etkiyi göstermektedir.

Üretimin olumlu etkilerini (ticaret yaratılması) şekil üzerinde gördükten sonra şimdi, üretimin olumsuz etkilerinin (ticaret sapması) şekil yardımıyla açıklamasına geçebiliriz. A ile B ülkesi arasında gümrük birliği kurulup her iki ülkede aralarında gümrük tarifelerini kaldırmadan önce, birlik dışında kalan C ülkesi buğdayı en ucuza üretmektedir (29). A'nın, C'nin birim buğday üretimine uyguladığı % 25 ad-volorem gümrük vergisine/rağmen C'nin buğday üretimi $(S_C + T)$, A'nın maliyetinin (S_A) altında ise, birlik kurulmadan önce buğday ürününü tamamı C ülkesinden karşılanacaktır. A ile B'nin gümrük birliğine giderek aralarındaki tarifeleri kaldırmaları durumunda, B'nin maliyeti (S_B) , C'nin gümrüklü maliyetinin $(S_C + T)$ altında olacaktır. Bu nedenle A ülkesi, gümrük birliği kurulduktan sonra buğdayı, birlik dışında kalan fakat en ucuza üretim yapan C ülkesi yerine B ülkesinden alacaktır.

(29) Bkz. Tablo 3.

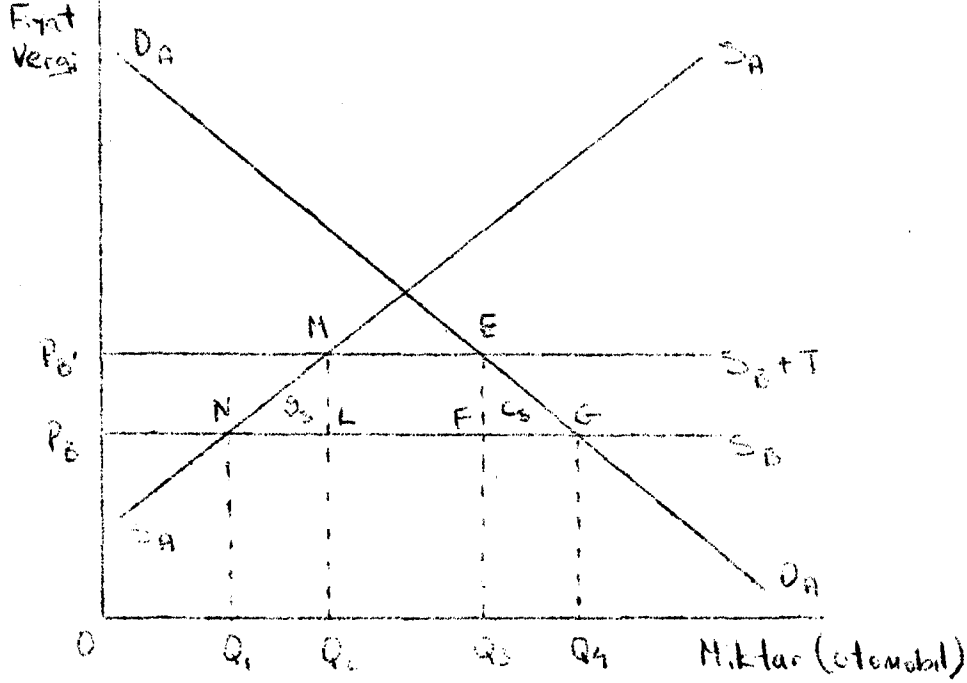
A ülkesi, gümrük birliği kurulmadan önce C ülkesine (OQ_1EP_C) değeri kadar ödeme yapmakta ve ($P_CEL_1P_C$) alanı kadar da, gümrük geliri elde etmekteydi. Gümrük birliği kurulduktan sonra A ülkesi, aynı miktar buğday için (OQ_1), buğday birim maliyeti C'ye göre daha yüksek olan B'ye (OQ_1FP_B) değeri kadar ödeme yapmaktadır. A ile B ülkelerinin bir gümrük birliği kurarak aralarındaki tarifeleri kaldırmaları sonucunda, daha ucuza buğday üreten C'ye uygulanan gümrük tarifesi nedeniyle C'den ithal edilemeyen buğdayın B'den karşılanması, ($P_CEF P_B$) alanı kadar bir üretici kaybı'nın doğmasına yol açmaktadır. Böylece ticaretin yön değiştirmesine (sapmasına) bağlı olarak, gümrük birliğinde olumsuz üretim (ticaret) etkisi ortaya çıkmaktadır.

C. Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapmasının Refah Seviyesi Üzerindeki Etkileri

Yukarıda verilmiş olan örnekte anlatım kolaylığı sağlamak amacıyla, gümrük birliğine giden A ve B ülkelerinde üretimin sabit maliyetlerle (ölçeğe göre sabit getiri) gerçekleştirildiği varsayılmıştı. Şimdi, gümrük birliğine giden iki ülkeden birinde üretimin sabit maliyetler (B ülkesi), diğerinde ise artan maliyetlerle (A ülkesi) gerçekleştirildiğini kabul ederek ticaret yaratılmasından doğan kazancı şekil yardımıyla göstermeye çalışalım (30). Bilindiği gibi artan maliyetlerin geçerli olduğu ülkede arz eğrisi pozitif eğimli, sabit maliyetlerin geçerli olduğu ülkede ise arz eğrisi sonsuz esnektir.

---

(30) Bu kısmın yazılmasında, Harry G. Johnson'un "The Economic Theory of Customs Union" isimli makalesinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bkz. JOHNSON, "The Economic Theory of . . ." s.53-54.

A ve B ülkeleri arasında bir gümrük birliği kurulmadan önce, A'nın otomobil talebi (OQ_3) kadardır. Bu talebin (OQ_2) kadarını A ülkesi kendisi karşılamakta, (Q_2Q_3) kadarını da ithal etmektedir. Gümrük birliğine gidildiğinde tarifeler kaldırılacağı için, A'nın otomobil talebi (OQ_4)'e yükselecektir. Gümrük tarifesinin kaldırılması, A ülkesinde üretimin azalmasına (M'den N'ye) fakat tüketimin artmasına (E'den G'ye) sebep olacaktır (31). Böylece yeni durumda, (OQ_4) tale-

(31) Tablo 2'deki örnekten farklı olarak A ülkesinde üretilen otomobillerin her üretim seviyesinde değişik maliyetleri olacağından (üretimde artan maliyetler varsayıldığından) belli bir üretim seviyesine kadar (OQ_1), A ülkesi kendi otomobil talebini kendisi karşılayacaktır. Oysaki Tablo 2'de verilen örnekte, gümrük birliği kurulduktan sonra A ülkesi, otomobil üretimini durdurarak ihtiyacını tamamen B ülkesinden karşılamaktadır. Çünkü, her iki ülkede de üretim sabit maliyetlerle gerçekleştirildiğinden otomobilin birim maliyeti, gümrük birliğinden sonra A ülkesinde, B'ye göre daha yüksek bulunmaktadır. Ulaşım maliyetlerinin sıfır olduğu varsayımı burada da geçerlidir.

binin (OQ_1) kadarı içerden karşılanırken ($Q_1 Q_4$) kadarıda ithal edilecektir. Bunun sonucunda A ülkesi, birlik kurulmadan önceki duruma göre ($MNL=9_s$) değeri kadar maliyetler üzerinden tasarruf sağlayacaktır. Çünkü A ülkesi, aynı malı (32), daha ucuza üreten B ülkesinden ithal etmektedir.

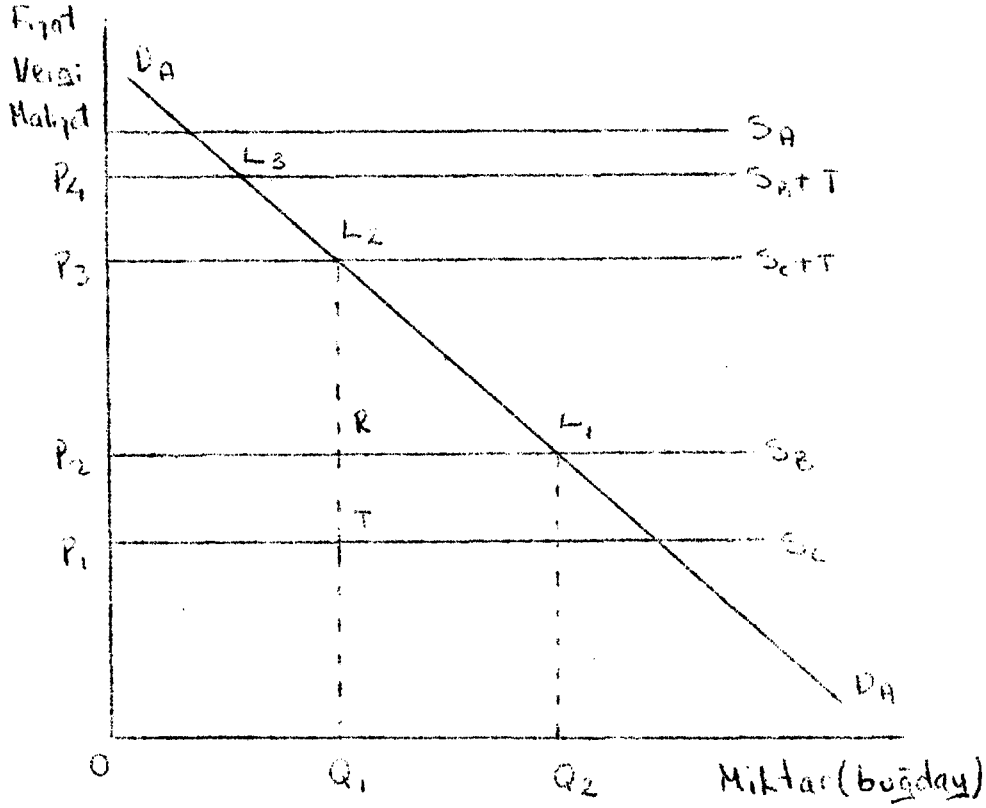
Böylece A ülkesi, B ülkesi ile bir gümrük birliğinin kurulmasıyla düşen tarife nedeniyle, daha çok otomobil tüketebilme olanağında kavuşmaktadır. O halde; gümrük birliğinin A ve B ülkeleri arasında ticaret yaratması sonucunda doğan toplam kazanç miktarı (9_s) ve (C_s)üklenlerinin toplamı kadar olacaktır. Bu alanların toplamı, A ülkesinin ticaret yaratılmasından doğan "üretim" (production effect) ve "tüketim" (consumption effect) etkisinden sağlamış olduğu kazancı göstermektedir.

A ile B ülkesi arasında kurulan gümrük birliğinde ticaret sapmasından doğan refah kaybını ise, Şekil 4 üzerinde göstermek mümkündür(33).

---

(32) Tüketici zevklerinin her iki ülkede de aynı olduğu kabul ediliyor.

(33) Şekil, JOHNSON, a.g.m., Ş.111. 4'ten yararlanılarak hazırlanmıştır. Burada sabit maliyetlerin geçerli olduğuna dikkat etmek gerekir.

Şekilde (D_A), A ülkesinin talep eğrisidir. (S_C) dış ülkenin (C ülkesi), (S_B) birlik ortağının (B ülkesi) arz eğrileridir. A ülkesi, gümrük birliğinden önce dışardan yapmış olduğu buğday ithalatına gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu durumda A, (OQ_1) kadar buğday ithalatını C ülkesinden yapacaktır. Çünkü C ülkesinin birim maliyeti, A ülkesinin birim maliyetinden daha düşüktür. Gümrük birliği kurulduktan sonra, birlik içinde B ülkesinin üretim maliyetleri geçerlilik kazanacağı için, B ülkesinin arz eğrisi aynı zamanda birliğin ortak arz eğrisi olacaktır.

Gümrük birliğinden önce A ülkesi, gerek B ve gerekse C ülkelerinden yapmış olduğu ithalata aynı oranda gümrük vergisi uyguladığından, ($S_C + T$) ve ($S_B + T$) tarifeden sonraki arz eğrileridir. Bu nedenle, B ülkesi ile C ülkesi arasındaki üretim maliyetinden doğan farklılık devam etmektedir. A ülkesinin gümrük birliğinden önce C ülkesinden ithal etmiş olduğu buğdayın gerçek maliyeti, şekilden görüleceği gibi (OQ_1TP_1)

alanı kadardır. Gümrük birliğine gidildikten sonra üye ülkeler arasındaki tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla, A'nın yapmış olduğu ithalat (OQ_2) miktarına ulaşmaktadır. Gümrük birliğinden önceki (OQ_1) miktarındaki tüketimi için A ülkesi, B ülkesinden (OQ_1RP_2) alanı kadar toplam maliyetli buğday ithal etmektedir. Şekilden de görüldüğü gibi, daha düşük maliyetle üretim yapan C'nin dışarda bırakılarak gerçekleştirilen bir gümrük birliğinde; her iki ülkenin üretim maliyetinden daha düşük maliyet yapısına sahip olan C ülkesinden ticaretin sapması sonucu ortaya çıkan maliyet artışı başka bir deyişle maliyet kaybı, (P_1TRP_2) alanı kadar olmaktadır. Ticaretin C ülkesinden, birlik üyesi B ülkesine sapmasından doğan bu maliyet kaybı, birliğe üye ülkeler arasında tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla doğan ticaret yaratılmasının toplam tüketimde sağladığı (L_2RL_1) üçkeni kadarlık artış tarafından bir ölçüde giderilmektedir (34).

Yukardaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bir gümrük birliğinin ticaret sapmasına yol açması, dünya kaynak dağılımında etkinliği azalttığı için birlik üyelerinden bir kısmı ve tüm dünya ekonomisi yönünden kayıplara yol açmaktadır. Örneğimizdeki A, B ve C ülkelerindeki buğday birim fiyatlarının aynı zamanda reel maliyetleri yansıtması durumunda, A ülkesinin ithalatı daha ucuz kaynak olan C'den B'ye saptığından kaynak dağılımındaki etkinlik bozulmaktadır. Buna bağlı olarak dünya refah seviyesinde de bir azalma meydana gelmektedir. Gümrük birliğinin kurulmasıyla, daha önce A ülkesine ihracat yapamayan B ülkesi, A'ya ihracat yaparak bu durumdan kazançlı çıkan tek ülke olmaktadır.

---

(34) Ticaret sapmasının genel denge analizi çerçevesinde doğuracağı refah kaybının açıklaması için bkz. R.G.LIPSEY, "The Theory of Customs Unions: A General Survey", EJ, Vol LXX, No.279, September 1960, s.496-513. (Readings in International Economics, American Economic Association, Richard D.Irwin, 1968, içinde s.264-265)

A ile B ülkeleri arasında kurulan bir gümrük birliğinde ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıkması, gerek birliğe üye ülkeler ve gerekse genel dünya refahının olumlu yönde gelişmesini sağlamaktadır. Böylece, birlik kurulmadan önce gümrük tarifelerinin koruyuculuğunda etkin olmayan bir şekilde üretilen bir mal (otomobil), birlik kurulduktan sonra daha etkin üretim yapan bir başka ülkeden (B) ithal edilerek kaynak dağılımı daha iyi bir duruma getirilmektedir.

Bir gümrük birliğinde, birliğe üye ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan bütün engellerin ortadan kaldırılması gereklidir (35). Şüphesiz bu durumda, yukarıda incelendiği şekilde tek bir maldaki ticaret yaratılması veya saptması değil, fakat daha genel olarak bir takım mallarda ticaret yaratılması ve diğer bir takım mallarda ise ticaret saptması meydana gelmektedir. Bu arada bazı mal gruplarında ise, hiçbir değişiklikte olmayabilir (36).

Bu nedenle, gümrük birliklerinin yol açtığı üretim etkilerinin gerek birlik üyesi ülke ve gerekse tüm dünya açısından genel refahı hangi yönde etkilediğini saptayabilmek için, yaratılan ve sapan ticaret hacimlerinin birim maliyet farklılıkları ile çarpılarak bulunacak sonucu karşılaştırmak gerekmektedir.

D. Tamamlayıcı ve Rakip Ekonomi Yönünden

Üretim Etkileri

Bir gümrük birliğinin kurulmasında, birliğe katılan ülkelerin "tamamlayıcı" (complementary economies) veya "rakip" (rival economies) ekonomiler olmalarına göre birlikten sağlayacakları yarar-

---

(35) GATT, Basic Instruments and Selected Documents, C.1, Geneva 1962. (Kısım III, Madde: XXIV).

(36) Lipsey, bir gümrük birliğinde ticaret yaratılması ve ticaret saptması ile ortaya çıkabilecek diğer durumları Viner'in analizi çerçevesinde incelemiştir. Bkz. LIPSEY, "The Theory.. ." s.262-264.

larda değişik olmaktadır. Ekonomilerin bu niteliklerine göre, gümrük birliğinin daha çok ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkiler doğuracağı ve dünya refahının buna bağlı olarak daha fazla artacağı veya azalacağı gümrük birlikleri teorisinde üzerinde önemle durulan konulardan biridir (37).

Yüksek gümrük koruyuculuğu altında üretilmekte olan malların büyük bir bölümü aynı veya benzer mallar ise, bu malları üreten ekonomileri "benzer" veya "rakip" ekonomiler olarak tanımlamak mümkündür. Yüksek gümrük koruyuculuğunda üretilen mallar eğer farklı ise, bu ekonomileride "tamamlayıcı" ekonomi olarak kabul etmek gerekir. Teoride, benzer veya tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan birliklerden hangisinin daha yararlı olacağı konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır.

V.Viner'den önce, tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan gümrük birliklerinin rakip ekonomiler arasındaki birliklerden daha avantajlı olduğu kabul edilmiştir (38). Fakat Viner, bu görüşe karşı çıkmıştır. Ona göre rakip ekonomilerin başka bir deyişle ekonomik yapıları birbirine benzeyen ve az çok aynı üretim listelerine sahip olan ekonomilerin gümrük birliğine gitmeleri durumunda, birliğin ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Böyle bir durumda ticaretin yönü değişmekte ve birlik dışında kalan ekonomiler birlikten daha az zarar görmektedirler. Eğer ekonomik yapıları birbirine benzemeyen ve değişik üretim

---

(37) Teoride bu durum oldukça tartışmalıdır. Değişik iktisatçılar konu üzerinde değişik fikirlere sahiptir. Örneğin Ekz. J.VINER, a.g.e., s.51-52., J.E.MEADE, "The Removal of Trade Barriers: The Regional versus the Universal Approach," ECONOMICA, Vol.XVIII, May 1951, s.190., H.MAKOWER and G.MORTON, "A Contribution Towards a Theory of Customs Unions," EJ, Vol.LXIII, No.249, March 1953, s.33-49., F.V.MEYER, "Complementarity and the Lowering of Tariffs," AER, Vol. XLVI, No.3, June 1956, s.323 vd., G.HABERLER, The Theory of International Trade, William Hodge Co., Ltd., London, 1968, s.389-391.

(38) VINER, a.g.e., s.51, dipnot 11.

listelerine sahip olan tamamlayıcı ekonomiler bir gümrük birliği kurarlarsa, dünya ticaretinin yönü değişmektedir. Bundan hem üye ülkelerin ve hemde genel dünya refahının olumsuz yönde etkilenmesi muhtemeldir (39).

Gümrük birliğinin benzer veya rakip ekonomilerden meydana gelmesi, birliğin ticaret yaratılmasına yol açar. Çünkü, aynı üretim listelerine sahip olan ülkelerin gümrük koruyuculuğu altında en etkin mallı üretmeleri durumunda, bütün birlik pazarını ele geçirmeleri mümkündür. Bunun sonucunda, daha az etkin üretim dalları faaliyetlerini durdurur. Eğer birlik üyesi ülkeler tamamlayıcı bir ekonomik yapıdaysalar, her ülke farklı malları yüksek gümrük koruyuculuğunda üretir ve bu tip ekonomilerden kurulu bir gümrük birliği içinde ticaret sapması meydana gelir. Çünkü, birliğe üye ülkelere birinin gümrük koruyuculuğu altında üretmiş olduğu bir mal, diğer üyenin piyasasına da girmektedir. Bunun sonucunda, dünya kaynakları daha düşük etkinlikte yeniden dağıtılmakta ve bundan yukarıda belirtildiği gibi hem üye ülkeler ve hemde genel dünya refahı olumsuz yönde etkilenmektedir.

J.Meade ile H.Makower ve G.Morton ise, tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak bir birliğin daha kazançlı olacağını belirtmektedirler (40). Meade, tamamlayıcı ekonomi kavramı ile, ticaretin olmadığı bir durumda iki ülkedeki maliyet yapıları arasındaki çok büyük farklılığın bulunduğu ekonomileri anlamaktadır. Rakip ekonomi terimi ilede, ülkeler arasındaki nispi maliyet yapılarının az çok birbirine yakın olduğu ekonomileri ifade etmektedir (41). Bu tanımlar ışığında gümrük

---

(39) VINER, a.g.e., s.49-52., LIPSEY, "The Theory of..," s.264.

(40) MEADE, "The Removal..", s.190., MAKOWER-MORTON, "A Contribution..", s.35-36. Makower-Morton ve Viner'in "tamamlayıcılık" ve "rakiplik" kavramlarını sadece maliyet yönünden ele aldıklarına, Lipsey dikkati çekmektedir, Bkz. LIPSEY, "The Theory of Customs..," s.264, dipnot :11.

(41) Buna yakın bir tanım için Bkz. MAKOWER-MORTON, "A Contribution..", s.35.

birliğinin yaratacağı kazanç, üye ülkelerin maliyet yapıları arasındaki farklılığın derecesi ile orantılı bir biçimde artacağı için, normal olarak "tamamlayıcı" ekonomiler arasında kurulan birliklerde daha fazla olacaktır (42).

Ayrıca, Prof.Meade'ye göre ekonominin bugün içinde bulunduğu durum değil, fakat gelecekte alacağı durumda önem taşımaktadır. Örneğin, iki ülkende gümrük tarifelerinin koruyuculuğunda aynı malı üretmeleri, bu iki ülkenin birbirlerinin rakibi başka bir deyişle benzer ekonomiler oldukları anlamına gelmemektedir. Bu, belkide "aktüel rekabet"tir (actual competitiveness). Fakat önemli olan aktüel değil "potansiyel rekabet"tir (43). Çünkü, ülkeler arasındaki nispi maliyetler birbirine yakınsa, meydana gelebilecek büyük bir ticaret artışı bile çok az bir refah artışına sebep olmaktadır. Bu nedenle, maliyet yapıları farklı olan ülkeler aktüel olarak birbirine rakip olsalar bile, birliğin kurulmasıyla ortadan kalkan tarifelerden sonra "tamamlayıcı" bir nitelik kazanabilirler. Gerçekten bu ülkeler, uyguladıkları yüksek gümrük tarifeleri nedeniyle belki o an için aktüel-benzer

---

(42) Meade, ticaret yaratılması ve ticaret sapması durumlarının genel refahı etkilemesinin ölçümü için, yaratılan ticaretin her bir biriminde maliyetin ne kadar azaldığını, sapan ticaretin her bir birimde ise maliyetin ne kadar artmış olduğunun bulunmasını gerekli görmektedir. Bu hesaplama yapıldıktan sonra, yaratılan ve sapan ticaretin birim maliyetleri, yaratılan veya sapan ticaret hacimleri ile çarpılarak bulunan sonuç karşılaştırılmalıdır. Bkz. MEADE, The Theory of Customs.., s.35., B.BALASSA, Economic Development and Integration, Centro de Estudios Monetarios Latino-americanos, Mexico, 1965, s.19-21. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hesaplamada arz esnekliğinin $e : \infty$ (sonsuz), talep esnekliğinin ise $e_d : 0$ (sıfır) olmasıdır. ^sEğer arz esnekliği sonsuzdan farklı olursa, her birimin maliyeti üretim hacmine bağlı olarak değişebileceğinden, üretilen her birim iki ülke arasındaki maliyet farkını azaltır. Bunun sonucunda ticaret yaratılmasının sağlıyacağı toplam kazanç da azalır. Bkz.BALASSA, The Theory of..., s.27.

(43) MEADE, "The Removal.." s.184.

(actually-similar) ekonomilerdir. Bunun nedeni, her iki ülkeninde nispi maliyet yapıları arasındaki büyük farklılıklardır.

Meade'nin bu analizi, tamamen sabit maliyetler (ölçeğe göre sabit) getiri) ile üretim varsayımına dayanmaktadır. Maliyetlerin ekonomik hayatta olduğu gibi artan (veya azalan) bir seyir izlemesi durumunda, Meade'nin "aktüel" ve "potansiyel" rekabet koşulları bozulabilir. Buna bağlı olarak ekonomilerdeki üretim seviyesi ve yapılan ticarete büyük ölçüde değişebilir.

Yukarıda değinildiği şekli ile gümrük birliklerinin, tamamlayıcı veya rakip ekonomiler arasından hangi nitelikte olanları için yarar sağlayacağı konusunda şüpheler doğabilir. Gerçekten maliyet yapıları arasında önemli derecede farklılık bulunan ülkelerin kuracakları gümrük birlikleri, birliğin ticaret yaratması koşuluyla, benzer veya rakip ekonomilerin kuracakları birliklere göre daha fazla kazanç (gain) yaratabilir. Maliyet yapıları farklı olan tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan bir gümrük birliğinin, benzer ekonomiler arasındaki birlikten daha fazla kazançlı olabilmesi için kurulan birliğin özellikle ticaret yaratıcı tarafının ağır basması gerekmektedir (44).

---

(44) Burada dikkati çekmiş olacağı gibi, yukarıda birbiri ile ilişkili gibi görünen iki ayrı görüş birleştirilmiş olmaktadır. Tamamlayıcı ekonomiler, aralarında büyük maliyet farkı bulunan ekonomilerdir. Rakip veya benzer ekonomiler arasında ise, Meade'nin görüş açısından büyük maliyet farklılığı yoktur. Meade, bilindiği gibi gümrük birliklerinde gerek tamamlayıcılık ve gerekse birlikten doğan kazancı, ülkelerin maliyet yapıları arasındaki farklılık ile ölçmektedir. Gümrük birliğinin kazançlı olabilmesi için, ülkeler arasındaki maliyet yapısının farklı olması kadar, (Meade ve Makower-Morton anlamında tamamlayıcı ekonomi) birliğinin aynı zamanda ticaret yaratıcı etkisinde ağır basması gerekmektedir. Bilindiği gibi gümrük birliğinin ticaret yaratılmasına yol açması ise, birliğe üye ülkelerin yüksek gümrük koruyuculuğunda ürettikleri malların büyük bir bölümünün benzer mallar olması, başka bir deyişle birliğe üye ülkelerin aynı üretim listelerine sahip olmaları durumunda mümkündür. Bkz. BALASSA, The Theory of..., s.30-32.

Bu nedenle, yüksek gümrük koruyuculuğunda farklı malları üreten ülkelerin kuracakları gümrük birlikleri, aynı veya benzer malları yüksek gümrük koruyuculuğunda üreten ülkelerin kuracakları gümrük birliklerine göre daha kazançlı olacaktır. Gümrük birliğinden önce aynı üretim listelerine sahip olan ülkelerin maliyet yapıları arasındaki farklılığın büyüklüğü oranında, birlikten sağlanacak kazanç miktarıda artacaktır.

2. Gümrük Birliklerinin Tüketim Üzerindeki Etkileri

A. Genel Olarak Gümrük Birliklerinin Tüketim Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliklerinin refah üzerindeki etkilerini J.Viner' in öne sürdüğü biçimde yalnız ticaret sapması ve ticaret yaratılması ile saptamak mümkün değildir. Viner, ticaret yaratılmasının her zaman birlik üyelerinin refah seviyesini arttırıcı, ticaret sapmasının ise refah seviyesini düşürücü olduğunu belirtmektedir. Fakat bazı durumlarda ticaret sapmasının, bir üye ülkenin refah seviyesini, birliğin tüketim etkileri de göz önünde tutulduğu zaman arttırması mümkündür (45).

Gümrük birliklerinin tüketim üzerindeki etkilerini incelemeye başlarken, buraya kadar olan kısım için yapılmış olan "talep esnekliğinin sifıra eşit olduğu" ($e_d = 0$) varsayımını değiştirmemiz gerekecektir. Daha önceki şekillerin çiziminden de anlaşılacağı gibi, talep esnekliğinin sıfır olması varsayımı altında yapılan bir yaklaşım malların birlikten önce ve sonra aynı oranda tüketildiğini belirttiğinden, gümrük birliklerinin tüketim üzerindeki etkilerini açıklayamamaktadır. Başka bir deyişle, daha önceki kısımlarda gümrük birliklerinin üretim üzerindeki etkileri incelenirken genel olarak sözü edilen

---

(45) LIPSEY, "The Theory of..", s.266-267.

ekonomideki tüketim modelinin değişmediği varsayılmıştır. Oysa, ülkelerin gümrük birliğine girmeleri sonucunda gümrük tarifelerinin kaldırılması, iç piyasada fiyatların düşmesine, bir mala gümrük vergisi uygulaması ise bu malın gerçek fiyatının gümrük vergisi miktarı kadar yükselmesine sebep olmaktadır.

Birlik nedeniyle kaldırılan gümrükler birlik içindeki mobilizasyonu arttırdığından, ekonomideki tüketim modelinde değiştirmektedir. Çünkü, birliğe üye ekonomiler arasındaki mal mobilizasyonu, ekonomideki nispi fiyatları etkileyerek bunların değişmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda tüketici alımlarında, belirli bir ihtiyacı daha az etkin karşılayan yerli mallardan, o ihtiyacı daha etkin karşılayan yabancı mallara doğru bir kayma doğmaktadır. Nispi fiyatları değişen yerli mallar, ikâme malı ise ve talep esneklikleride sıfırdan büyükse ($e_d > 0$), bu malların tüketim oranlarında da bir değişme meydana gelmektedir. Böylece, indirilen gümrükler nedeniyle nispi olarak daha ucuza gelen yabancı mallar (ortak üye malları), daha fazla talep edilmekte ve bu şekilde gümrük birliklerinin "tüketim etkileri" ortaya çıkmaktadır (46).

---

(46) Gümrük birlikleri teorisinin öncülerinden sayılan J.Viner, birliklerin tüketim üzerindeki etkilerine fazla önem vermemiştir. Fakat Meade, Gehrels ve Lipsey gibi iktisatçılar, ekonomik birleşmelerin dünya kaynaklarının optimum bir biçimde kullanımına engelleyen tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla, ülkeler arasındaki nispi fiyatların değişeceğini ve buna bağlı olarak tüketici tercihlerinde kaymalar olacağını savunmuşlardır. Bkz. MEADE, The Theory of..., s.44-52 (Chapter 111)., F.GEHRELS, "Customs Union from a Single Country Viewpoint", RES, Vol.XXIV, No.63, 1956-57.; LIPSEY, "The Theory of..." s.261-278. Buna karşılık J.Sproas gibi bazı iktisatçılar, ekonomilerde görülen fiyat değişikliklerinin, tüketim modellerini fazla etkilemediklerini öne sürerek tüketim etkileri üzerinde fazla durmamışlardır. Bkz.J.SPROAS, "The Condition for a Trade Creating Customs Union", EJ, Vol.LXXIV, March 1964, s.101-102.

Şimdi, Lipsey'in bir tablosunun yardımıyla gümrük birliklerinin tüketim üzerinde yaratmış olduğu etkileri açıklamaya çalışalım (47). Dünyada yalnız A, B ve C ülkelerinin olduğunu ve A ülkesinin (x), B ülkesinin (y) ve C ülkesinin de (z) mallarını üretmekte olduklarını varsayalım. MRS, (x) ve (y) malları arasındaki marjinal ikâme oranını ifade ediyorsa, serbest ticaret koşulları altında:

$$MRS_{xy} = MRS_{xz} = MRS_{yz}$$

$$\frac{P_x}{P_y} = \frac{P_x}{P_z} = \frac{P_y}{P_z}$$

Özdeşlikleri yazılabilir. Bu durumda dünya tüketicileri en fazla tatmini sağlamaktadırlar. Çünkü, dünya tüketicilerinin her üç mala harcadıkları marjinal liralardan elde ettikleri fayda, eşdeğerdir (48).

---

(47) LIPSEY, "The Theory of...", s.268. Lipsey, Gehrels'in bir iç mal ve birde ithal malından oluşan ve iki malı kapsayan modelini eleştirerek, bu durumda tüketim için sadece bir tek optimum koşulun bulunduğunu belirtmektedir. Oda, (x) ve (y) arasındaki nispi fiyatın, bu iki mal arasındaki reel dönüşüm oranına (real rate of transformation) eşit olmasıdır. Oysaki gümrük birliklerinde böyle bir modelin üç tip malı kapsamaması gereklidir. İç mallar, birlik ortağından yapılan ithalat ve birlik dışından (üçüncü ülke) yapılan ithalat. Bkz. LIPSEY, "The Theory of...", s.268.

(48) Bilindiği gibi tüketicinin optimum seçimi gerçekleştirdiği denge durumunda iki malın marjinal faydalarının oranı, bu malların fiyatlarının oranına eşit bulunmaktadır. Başka bir deyişle $MU_x/MU_y = P_x/P_y$ dir. Bkz. P.T. ELLSWORTH, The International Economy, The Macmillan Co., London, 1970, (Dördüncü baskı) s.548.

TABLO:4^(x)

<u>Serbest Ticaret</u>	<u>İthalata Uygulanan Uniform Advolerem Gümrük Vergileri</u>	<u>Gümrük Birliği</u>
$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} = \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$	$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} > \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$	$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} = \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$
$\frac{P_{xi}}{P_{zi}} = \frac{P_{xd}}{P_{zd}}$	$\frac{P_{xi}}{P_{zi}} = \frac{P_{xd}}{P_{zd}}$	$\frac{P_{xi}}{P_{zi}} < \frac{P_{xd}}{P_{zd}}$
$\frac{P_{yi}}{P_{zi}} = \frac{P_{yd}}{P_{zd}}$	$\frac{P_{yi}}{P_{zi}} < \frac{P_{yd}}{P_{zd}}$	$\frac{P_{yi}}{P_{zi}} < \frac{P_{yd}}{P_{zd}}$

Tabloda (P) malın fiyatını (49), (i) malın iç fiyatını (d) malın uluslararası fiyatını göstermektedir (50). B ülkesinin, A ve C ülkelerinden yapmış olduğu ithalata aynı oranda olmak üzere advolerem gümrük vergisi uyguladığını varsayalım. Bu durumda A ve C ülkelerinden ithal edilmekte olan (x) ve (z) mallarının B ülkesindeki iç piyasa fiyatları, uygulanan advolerem gümrük vergisi kadar yükselmekte ve bu malların iç piyasa fiyatları da uluslararası fiyatları aşmaktadır (ikinci sütun). Bu durum karşısında B ülkesindeki tüketiciler, fiyatları yükselen A ve C ülkesi mallarını (x ve z) iç mallar (y) ile ikâme edeceklerdir (51).

(x) Tablonun düzenlenmesinde, Lipsey'in "The Theory of Customs Unions: A General Survey" isimli makalesindeki Tablo 11'den yararlanılmıştır.

(49) Burada (P), A ülkesinin ürettiği (x) malının B ülkesindeki iç piyasa fiyatını göstermektedir.

(50) (d), B ülkesinin dış ticaret yoluyla bir malı diğerine değiştirebilme oranıdır.

(51) İç mallar ile (y), ortak ülke malları (x) arasındaki ikâme olanaklarının (talep esneklikleri), üye ülkelerin birlik öncesi gümrük vergilerinin farklılığı ölçüsünde artacağı açıktır. Buna karşılık ortak ülke malları ile dış dünya malları (z) arasındaki ikâme olanakları ise, ortak dış tarifinin küçük olması ölçüsünde azalacaktır.

Burada dikkat edileceği gibi (x) ve (z) malları arasındaki (birinci sutun ikinci sıra) iç fiyat oranı, uluslararası fiyat oranına eşit bulunmaktadır. Çünkü B ülkesi, her iki malda aynı oranda (uniform) advolerem bir gümrük vergisi uygulamaktadır. Uniform ve advolerem bir gümrük vergisi uygulanması sonucunda yerli mallar (y), ithal malları (x,z) yerine ikâme edilmekte ve böylece ithalat kısıtlanmaktadır.

A ile B ülkelerinin bir gümrük birliği kurmaları durumunda, (x) malı üzerindeki B ülkesinin vergisi kalkacağı için serbest ticaret koşullarında geçerli olan (x) ve (y) malları arasındaki nispi ve uluslararası fiyat oranları eşitliği tekrar sağlanmış olacaktır (üçüncü sutun-birinci sıra). Çünkü B ülkesi, (x) malı üzerindeki gümrüğü kaldırınca (x) malı ucuzlamakta ve B ülkesi tüketicileri ucuzlayan (x) malını, yerli (y) malı yerine ikâme etmektedirler. Aynı şekilde, A ile B ülkesinin bir gümrük birliği kurarak aralarındaki gümrükleri kaldırmaları ve dışarıya karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaları nedeniyle, üçüncü ülke (C) mallarına (z) karşıda A ülkesinin malı (x) ucuzlamış olmaktadır. Böylece, A ile B ülkesinin bir gümrük birliğine girmesi, B ülkesi tüketicilerinin A ülkesi mallarını (x), yerli mallar (y) ve üçüncü ülke malları (z) yerine ikâme etmelerine yol açmaktadır.

Bu durumdan çıkan sonuç şudur : Ülkeler arasında serbest ticarete herhangi bir kısıtlama getirilmediği zaman (x), (y) ve (z) mallarının iç fiyat oranları ile uluslararası fiyat oranları birbirine eşit olmaktadır. B ülkesinin gümrük vergilerine başvurması sonucunda, bu eşitliklerden ikisi bozulmakta (ikinci sutun-birinci ve üçüncü sıra), gümrük birliğine gidildiğinde (A ile B arasında) gümrük vergilerine oranla ortaya yine iki eşitsizlik çıkmaktadır. Ancak serbest ticaretin her üç ülke içinde geçerli olduğu durumda (birinci sutun); (x), (y) ve (z) malları arasındaki iç fiyat oranları eşitlenmekte ve "optimum koşulların" gerçekleşmesine olanak tanımaktadır.

Buna göre birinci sütun, optimum koşulların gerçekleştiği tek alternatif olmaktadır (52). Bu alternatifte, en yüksek refah seviyesi sağlanmaktadır. Gümrük vergisi uygulaması, bu "optimum" u bozmaktadır (ikinci sütun). A ile B arasındaki bir gümrük birliğinde bile bu optimum sağlanamamaktadır. Buna rağmen pareto optimumunun sağlanmadığı (birinci sütun) bir durumda, bu optimumu sağlayacak koşullardan birinin yokluğuna rağmen diğer koşullarla en iyiden bir sonraki ikinci en iyi (the second best) duruma ulaşmak mümkündür (53). En yüksek refahı sağlayan koşullardan bir kısmının ortadan kalkması durumunda, bu koşullardan biri daha sonra sağlansa (üçüncü sütun-birinci sıra), refahının birinci duruma göre artması söz konusu olmamaktadır. Gümrük birliği dolayısıyla üretim, bir yandan yüksek maliyetli kaynaklara yönelirken, diğer taraftan tarifelerin kaldırılması nedeniyle tüketimde bir artış meydana gelmekte ve ikinci en iyi duruma (üçüncü sütun) böylece ulaşılmaktadır.

Tüketim etkisi yönünden bir gümrük birliğinin dünya refahını arttırabilmesi için ise, aşağıdaki koşulların varlığına gerek vardır.

- (1) Birlik öncesinde üye ülkelerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. Çünkü bu durumda, dış dünya malları az miktarda tüketilirken yerli mallar daha fazla tüketilme olanağına kavuşmaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi eğer (y) grubu mallar (x) ve (z) grubu malların sayısından fazla ise, B ülkesinin tüketicileri birlik kurulduktan sonra, ortak ülke malı olan (x) malını ikâme edebilecekleri çok sayıda (y) malına sahip olabileceklerinden faydalarını maksimize edebileceklerdir.

---

(52) Optimum koşulların gerçekleşmesi, "pareto optimumu"nun sağlanmasıdır. Pareto optimumu için bkz. C.E.FERGUSON, Microeconomic Theory, Richard D. Irwin, Homewood Illinois, 1972, s.478-480., J.M.HENDERSON-R.E.QUANDT, Microeconomic Theory: A Mathematical Approach, McGraw-Hill Book Co., New-York, 1971, s.254-264.

(53) LIPSEY-LANCESTER, "The General Theory of...", s.11-32.

(2) Birlik öncesinde üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaret, dış dünya ile yaptıklarına oranla daha fazla olmalıdır. Böylece, birliğe giden ekonomilerdeki toplam harcamaların büyük bir bölümünün iç ticarete gitmesi sağlanmış olmaktadır. Gerçekten, birlik öncesinde B'nin C'den yaptığı ithalat miktarı küçükse, başka bir deyişle daha az (z) malı ithal ediyorsa, bu durumda B ülkesindeki tüketiciler az sayıda ortak ülke malını (x) az sayıda üçüncü ülke malı (z) yerine ikâme edeceklerdir. Eğer birliğe üye ülkelerin birbirlerinin mallarına olan talepleri genel olarak esnek ise, birlik içindeki ticaret hacmi artacaktır. Fakat üçüncü ülke (C) mallarına karşı olan talep esneklikleri zayıf ise, üçüncü ülke ile olan ticaretin azalma olanağında o ölçüde zorlaşmaktadır.

B. Tüketime Olumlu ve Olumsuz Etkileri ve Tüketici Fazlası

Gümrük birliklerinde olumlu tüketim etkisi (positive consumption effect), birliğin ticaret yaratması durumunda meydana gelmektedir (54). Birlik içinde yeni bir ticaret yaratılmasına bağlı olarak birlik üyeleri, daha ucuz bir kaynaktan daha fazla tüketim yapma olanağına kavuşmakta ve böylece olumlu tüketim etkisi, refah seviyesinin yükselmesine sebep olmaktadır. Bu anlamdaki olumlu tüketim etkisi, yeni bir ticaret yaratılmasına bağlı olduğundan olumlu üretim etkisi ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

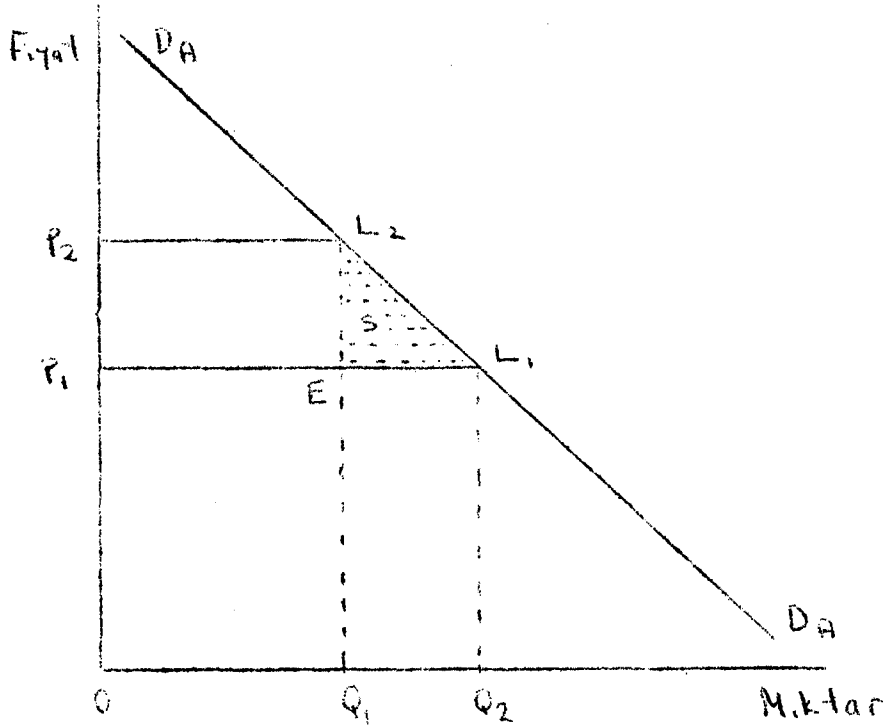
---

(54) ROOT, a.g.e., s.392. Ticaret yaratılmasına bağlı olarak olumlu üretim etkisi olmadan da, olumlu tüketim etkisi gerçekleşebilir. Bu durum daha sonra tartışılacaktır.

Daha öncede değinildiği gibi, ülke içi mallar ile ortak (partner) ülke malları arasındaki ikâme olanakları, birliğe üye ülkelerin birleşme öncesi gümrük tarifelerinin yüksekliği oranında artmaktadır (55). Bu da, olumlu tüketim etkisini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, birliğe giden ekonomilerde üretilen mallarının talep esneklikleri sıfırdan büyük olduğu ölçüde, birlik içinde olumlu tüketim etkisi meydana gelmektedir. Eğer, birliğe üye ülke malları ile birlik dışı malların talep esneklikleri zayıf ise, başka bir deyişle ikâme edilebilirlikleri zorsa, bu durumda olumsuz tüketim etkileride önemini kaybetmektedir.

Gümrük birliğine giden ülkeler, aralarındaki gümrük tarifelerini kaldırarak yeni bir ticaret yaratılmasına sebep oldukları zaman, daha ucuz bir kaynaktan daha fazla tüketim yapma olanağına (olumlu tüketim etkisi) kavuşmakta ve belirli bir tüketici fazlası (consumer's surplus) elde etmektedirler (56). Sözü edilen bu olumlu tüketim etkisini başka bir deyişle tüketici fazlasının meydana gelmesini, şimdi şekil 5 üzerinde görmeye çalışalım (57).

-
- (55) Gümrük birliklerine yapılan bütün yaklaşımlarda, birleşme öncesi gümrük tarifelerinin yüksekliği oranında birlikten sağlanacak kazanç artmaktadır. Bu konuda Bkz. N.LUNDGREN, "Customs Unions of Industrialized West European Countries", Economic Integration in Europe, s.32-33.
- (56) Tüketici fazlası, ekonomik analizde ilk kez Fransız İktisatçısı J.Dupuit tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra A.Marshall, tüketici fazlası kavramını geliştirmiş ve fayda analizi çerçevesine sokmuştur. Marshall'ın analizinde, paranın marjinal faydasının sabit olduğu varsayılmıştır. Bkz. A.MARSHALL, Principles of Economics, The Macmillan Co., New-York, 1948 (8. baskı). Kanunun tarihi gelişimi ve ekonomik analizi için bkz. J.M.CURRIE, J.A.MURPHY, A.SCHMITZ, "The Concept of Economic Analysis", EJ, Vol. LXXXI, No. 324, December 1971, s.741-791.
- (57) Şeklin çiziminde ve anlatımında, JOHNSON'un "The Economic Theory of Customs Union" isimli makalesinden yararlanılmıştır. Bkz. a.g.m., s.48-49. Gümrük birlikleri ve tüketici fazlasının yine Johnson'dan yararlanılarak yapılan bir açıklaması için Bkz. MANİ-SALI, a.g.e., s.38-39.

(D_A), A ülkesinin talep eğrisi ve (P_1L_1), B ülkesinin arz eğrisidir (sabit maliyet koşulları altında). (P_2L_2) ise, yine B ülkesinin vergili arz eğrisidir. A ülkesinin gümrük birliğinden önce B ülkesi mallarına koymuş olduğu gümrük vergisi nedeniyle (L_1) denge noktası, (L_2) noktasına kaymıştır. Bu durumda ($P_1L_1L_2P_2$) yamuğunun ($P_1EL_2P_2$) kadarlık kısmı, A ülkesinin uygulamış olduğu gümrük vergisi nedeniyle elde ettiği vergi gelirini göstermektedir. ($L_2EL_1 = s$) üçgeni ise bize, A ülkesinin B ülkesi mallarına karşı uygulamış olduğu gümrük vergisi nedeniyle ortaya çıkan "net tüketici fazlası" kaybını (net loss of consumer's surplus) göstermektedir (58). Başka bir deyişle, uygulanan gümrük tarifesinin ortaya çıkardığı "ek yükü" (excess burden) belirtmektedir. Bu nedenle eğer A ülkesi, B ülkesine karşı uygulamakta olduğu gümrük tarifesini kaldıracak olursa, A'nın talep eğrisinin eğimine bağlı olarak B'den olan talebinde bir artış meydana gelecektir.

---

(58) Johnson burada, Marshalliyen (Marshall yönlü) tüketici fazlası analizini kullanmaktadır.

Böylece, daha önce A ülkesinde tüketiciler (OQ_1) miktarı kadar tüketme olanağına sahip iken şimdi (Q_1Q_2) kadar fazlasıyla (OQ_2) kadar tüketecekler ve sonuçta (L_1EL_2-s) üçkeni kadar bir tüketici fazlası ortaya çıkacaktır. Bu durumda A'daki tüketicilerin refahı, (s) üçkeninin alanı kadar artmaktadır. Bu tüketici fazlası, maliyet düşüşü nedeniyle ticaretin genişlediği her durum için söz konusudur (59).

Gümrük birliklerinde olumsuz tüketim etkisi (negative consumption effect) ise, kurulan gümrük birliğinde ticaret sapmasının meydana gelmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (60). Tablo 3'deki örneğimizde görüldüğü gibi, üç ülke içinde buğdayı en ucuza C ülkesi üretmektedir. Gümrük birliğinden önce A, buğday ithalatını en ucuza üreten C'den yapmaktadır. Çünkü C'nin tarifeli buğday fiyatı, B'ninkinden daha düşüktür. A ile B gümrük birliği kurduklarında, A, buğday ithalatını bu kez C yerine B'den yapacaktır. Çünkü, gümrük birliği kurulduktan sonra A ile B ülkeleri arasındaki gümrük tarifelerinin ortadan kalkması ve C'ye karşı ortak bir tarife uygulanması, A'nın ticaretinin C'den B'ye dönmesine ve tüketimin olumsuz etkisinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Ticaret sapmasından doğan olumsuz tüketim etkisi, bir taraftan birlik içinde ve diğer taraftan dünyanın (birlik dışı) üretim imkânları içinde, tüketicilerin tercihleri arasında bulunan boşluğu (gap) genişletmektedir (61). A ile B ülkesi arasındaki maliyet farklılığının büyüklüğü ve birleşme öncesi A'nın diğer iki ülkeye uygulamış olduğu tarifelerin yüksekliği ölçüsünde, gümrük birliğinin doğuracağı olumsuz tüketim etkisinde önemini arttırmaktadır (62).

---

(59) Bu analiz, ekonominin herhangi bir sektöründe tüketici değerlerinin üretim maliyeti değerlerine marjinal olarak eşit bulunması varsayımına dayanmaktadır. Bkz. JOHNSON, "The Economic Theory..", s.49.

(60) ROOT, a.g.e., s.392.

(61) ROOT, a.g.e., s.392.

(62) Burada dikkati çekmiş olacağı gibi olumsuz tüketim etkisi, daha çok birlik yönünden değil, genel dünya refahı yönünden ele alınmıştır.

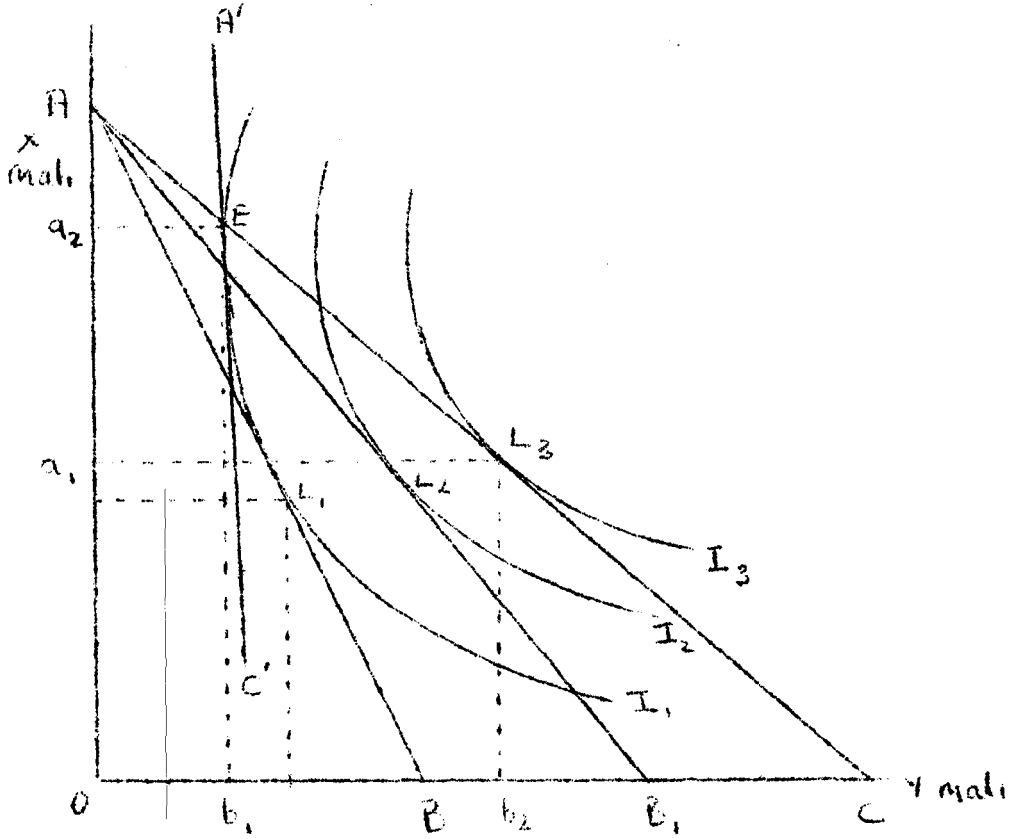
C. Ticaret Sapmasının Refah Seviyesine
Olumlu Etkisi

Viner'in ticaret sapmasının -ithalatın düşük maliyetli ülkelerden yüksek maliyetli ülkelere kayması- birlik üyelerinin refah seviyelerini düşürücü olduğu konusundaki fikirleri, birçok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir (63). Bu iktisatçılar, bazı koşullar altında ticaret sapmasının bir üye ülkenin refah seviyesini "tüketim etkileri" de göz önünde tutulduğunda, azaltmayıp aksine arttırdığına öne sürmüşlerdir. Buna göre, bir gümrük birliğinde ticaret sapması meydana gelmesine rağmen üye ülkenin refah seviyesi tüketimde meydana gelen artış nedeniyle azalmayıp artabilmektedir. Bu durumu, şekil 6 üzerinde açık bir şekilde görmek mümkündür (64).

---

(63) R.G.LIPSEY, "The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare" ECONOMICA , Vol. XXIV, No. 93, February 1957, s.40-46., LIPSEY, "The Theory of..," s.265-268., J.BHAGWATI, "Trade Diverting Customs Unions and Welfare Improvement: A Clarafication", EJ, Vol. 81, September 1971, s.580-587.

(64) Bu şekil, LIPSEY'in "The Theory of.." isimli makalesindeki şekil 2'den yararlanılarak çizilmiştir. Aynı şeklin daha değişik bir yorumu için bkz. BHAGWATI, "The Diverting..", s.582.

Şekilde görüldüğü gibi OA, A ülkesinin bütün kaynakları ile üretebileceği maksimum (x) malı miktarını, AC ise A ülkesinin C ülkesi ile (x) ve (y) malları arasındaki ticaret haddi doğrusunu göstermektedir. Bu durumda, serbest ticaret koşullarının geçerli olduğu varsayımı altında denge, I_3 farksızlık eğrisinin AC dış ticaret haddi doğrusuna teğet olduğu L_3 noktasında oluşmaktadır. A ülkesinin (y) malına karşı uygulayacağı advolerem bir gümrük tarifesi sonucunda, (y malına karşı talep esnekliğinin $e_d = 0$ olması varsayımı altında) C ülkesinden yapılan ithalatın fiyatı artacaktır. Nispi fiyatlar bu nedenle değişecek ve yeni denge, E noktasında oluşacaktır.

E noktası, I_1 farksızlık eğrisi üzerinde bulunduğu ve I_1 farksızlık eğrisi I_3 farksızlık eğrisine göre daha düşük bir refah seviyesini gösterdiğinden, L_3 noktasına göre daha az (y) ve daha çok (x) malının tüketildiği bir denge seviyesidir. Başka bir deyişle, L_3 denge noktasında (Oa_1) kadar (x) malı ve (Ob_2) kadar (y) malı tüketilirken

yeni E denge noktasında (Oa_2) kadar (x) malı ve (Ob_1) kadar da (y) malı tüketilmektedir. Yeni denge noktası olan E'de (b_1b_2) kadarlık (y) malı eksik tüketimine karşılık (a_1a_2) kadar (x) malı fazla tüketimi söz konusudur. A ülkesi bu durumda, AB ticaret haddinin geçerli olduğu bir birlik kurarsa (AB, A noktasından I_1 farksızlık eğrisine çizilen teğet ile bulunmuştur), A ülkesinin refahında bir değişme olmayacaktır. Çünkü, A ülkesi yönünden (y) malı üzerine gümrük konulduğu zaman -değişen nispi fiyatlar nedeniyle- ulaşılan E denge noktası ile I_1 farksızlık eğrisi üzerinde bulunan L_1 denge noktası arasında, ülke refahı açısından bir farklılık bulunmamaktadır.

Her iki denge noktasıda, aynı farksızlık eğrisi üzerindedir. Buna karşılık, A ülkesinin B ülkesi ile arasındaki ticaret haddinin AC'den daha kötü fakat AB'den daha iyi olması durumunda, A'nın refah seviyesi ancak bu sınırlı alanda ticaret sapmasına rağmen yükselecektir (L_2 denge noktası). L_2 denge noktası, bir önceki I_1 farksızlık eğrisine göre daha yüksek bir refahı temsil eden I_2 farksızlık eğrisi üzerinde bulunduğundan A'nın refah seviyesi böylece artacaktır (65).

Şimdi tekrar Tablo 4'e dönelim. Birlik içinde bir ticaret sapması olduğunda, bilindiği gibi A'nın ithalatı ucuz kaynaktan daha pahalı kaynağa yönelmekte ve (x) malının yurtiçi (i) ve uluslararası (d) fiyatları arasındaki fark ortadan kalkmaktadır. Başka bir deyişle, A ile B ülkeleri arasında kurulan bir gümrük birliğinde (x) ve (y) mallarının dış piyasadaki dönüştürülme oranı (d) ile iç piyasadaki dönüştürülme oranı, birbirine eşit olmaktadır (üçüncü sütun-birinci sıra).

Bunun sonucunda birliğe giden iki ülkede de ticaret sapması doğmasına rağmen, tüketim etkisinin üretim etkisini aşması koşuluyla A'nın

---

(65) LIPSEY, "The Theory of...", s.266-267.

refah seviyesinde bir artış meydana gelmektedir (66). Burada bir noktaya dikkat etmek gerekir. Genellikle üretim ve gerekse tüketim etkileri sonucunda, tüketici alımlarında bir kayma doğmaktadır. Üretim etkileri söz konusu olduğu zaman bir malı birlik üyelerinden hangisinin üreteceği tüketim etkilerinde ise, bir ihtiyacın hangi mal tarafından karşılanacağı önemlidir. Örneğin üretim etkilerinde, İngiliz kumaşı yerine Türk kumaşı, tüketim etkilerinde ise yünlü kumaş yerine pamuklu kumaş söz konusu olmaktadır.

3. Gümrük Birliklerinin Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Ticaret hadlerini, geniş anlamı ile ihracat ve ithalat fiyatları arasındaki ilişki olarak tanımlamak mümkündür (67). Bu nedenle ticaret hadleri, ülkeler arasında doğan işbölümünün yaratacağı refah artışından, başka bir deyişle birliğe üye ülkeler arasındaki işbölümünün doğuracağı refah yükselişinden her üye ülkenin alacağı payı belir-

---

(66) Gümrüklerin kaldırılmasıyla iki malın (x,y) dış ticaret piyasasındaki dönüştürülme oranı, bu malların her iki ülkenin iç piyasadaki nispi fiyatlarına eşit olmaktadır. Bu nedenle, yalnız iki ülke iki mal varsayımı altında tüketimde gerekli optimum koşul sağlanabilmektedir. Fakat daha gerçekçi bir sonuca ulaşabilmek için üç ülke ve üç mal içeren bir model gereklidir. Bkz.LIPSEY, "The Theory of...", s.268-269. Gehrels, iki ülke ve iki mal içeren bir model üzerinde çalışarak gümrük birliklerinin olumlu tüketim etkisi yaratması sonucunda refahın artabileceğini öne sürmüştür. Bkz.GEHRELS, "Customs Union from...", s.61-62.

(67) KINDLEBERGER, *op.cit.*, s.83.

lemektedir (68). Bu açıdan bir gümrük birliği, gerek bir bütün olarak birlik yönünden ve gerekse birlik dışında kalan ülkeler yönünden refah seviyesini, ticaret hadlerindeki değişimlere bağlı olarak olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir (69). Ayrıca, gümrük birliğine üye ülkeler arasındaki ticaret haddi değişimlerinin, her ülke yönünden refah seviyesine etkisinde değişik olmaktadır.

Bir gümrük birliğinin ticaret haddi üzerindeki etkilerini başlıca dört nedenle açıklamak mümkündür.

- (1) Birlik içinde prodüktivitenin artması (70),
- (2) Birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişimler (71),
- (3) Birliğin ekonomik büyüklüğü (72),
- (4) Birliğin kurulmasıyla ticaretin, birlik dışı ülkelere birlik içine dönmesi (73).

-
- (68) Uluslararası İktisat Teorisi'nde, çeşitli ticaret haddi kavramı bulunmaktadır. Meier'in yapmış olduğu bir ayırımı uygun olarak, ticaret hadlerini başlıca üç grupta toplamak mümkündür: a) Mal değişimine dayanan ticaret hadleri, b) Faktör değişimine dayanan ticaret hadleri, c) Fayda analizi hesabıyla ticaretten sağlanan kazanç (the gains from trade in terms of utility analysis). Bizim burada ele aldığımız ticaret haddi, net değişim ticaret haddidir. Net (mal) ticaret haddi, ihracat fiyatları indeksinin, ithalat fiyatları indeksine bölünmesi ile bulunmaktadır ($ND_{haddi\ ticaret} = \frac{P_x}{P_m}$). Net ticaret/hacmindeki değişiklikleri kapsamadığı ve prodüktivite değişimlerini yansıtmadığı için, ekonomik refahtaki değişiklikleri tam olarak göstermemektedir. Ticaret hadlerinin çeşitleri ve tanımları için bkz. G.M. MEIER, The International Economics of Development, Harper and Row, New-York, 1968, s.41-44 ve HABERLER, a.g.e., s.164-165.
- (69) Ticaret hadlerinin etkileri, gümrük birliği yönünden ele alınıp incelenecek ve birliğe üye tek ülke yönünden etkilerine kısaca değinilecektir.
- (70) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.43.
- (71) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.43.
- (72) BALASSA, Economic Development.., s.26.
- (73) Burada saymış olduğumuz dört temel neden yanında, birleşmelerin fiyat yapısında meydana getireceği değişimlerinde dış ticaret hadlerini etkilemesi mümkündür. Bu konuda bkz. GÖKDERE, a.g.e., s.65-66. Ayrıca ödemeler bilançosunu dengelerken ticaret hadlerinin değişmesi olanağında bulunmaktadır. Bkz. ÜSTÜNEL, a.g.e., s.43.

Şimdi gümrük birliğinde ticaret hadlerini etkileyen bu nedenleri kısaca açıklayalım.

- (1) Birlik içinde prodüktivitenin artması: Gümrük birliği içinde prodüktivite seviyesinde meydana gelen artışlar, birliğin üretim maliyetlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Bir gümrük birliğinde prodüktivite artışı, ekonomide statik etkinliğin artması veya teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması sonucunda olabilir (74). Maliyetlerde meydana gelen bir düşüş, bir taraftan ^{ticaret} hadleri diğer taraftan ödemeler bilançosu üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Ödemeler bilançosu üzerinde yaratılan bu etkileri ortadan kaldırmak için alınacak tedbirlerde, ayrıca ticaret hadlerinin değişmesine sebep olmaktadır (75). Bu nedenle, birlik içinde prodüktivite artışının doğurduğu ticaret haddi değişikliklerini tam olarak saptamak oldukça zordur (76).

Bir gümrük birliği içinde çok sayıda mal üretilmekte ve bu malların maliyetlerinde meydana gelen düşmeler, ticaret hadlerini değişik biçimde etkilemektedir. Burada, yapılacak olan analize bir kolaylık sağlamak amacıyla, birliğe

---

(74) Bu kısımda ekonomik birleşmelerin statik yaklaşımından bir sapma yaparak, birlik içinde prodüktivite artışlarının ticaret hadleri üzerindeki etkileri kısaca açıklanacaktır. Ekonomik birleşmeler ile ilgili olarak bir gümrük birliğinde prodüktivite artışlarının ticaret hadleri üzerinde yaratacağı etkiler, teoride Jaroslav Vanek tarafından "genel denge" analizi çerçevesinde incelenmiştir. Bu konuda bkz. J. VANEK, International Trade: Theory and Economic Policy, Richard D. Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1962, s.346-359.

(75) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.45.

(76) SCITOVSKY, a.g.e., s.71.

üye ülkelerin dış dünya ile yapmış oldukları ticarete, dış ticarete konu olan mallar başlıca üç grup altında toplanacaktır: a) Dahili mallar (domestic goods), b) ithalata rakip mallar (import-competing goods), c) ihraç malları (export goods) (77).

Birliğe üye ülkelerin üretmiş oldukları dahili mallarda meydana gelen bir produktivite artışı, birlik üyesi ülkelerin yararına sonuçlar doğurmaktadır. Birlik dışında kalan ülkeler, birlik içindeki produktivite yükselişinden ancak; ithal edilen malların üretiminde sağlanan produktivite artışının bu malların maliyetlerinde bir düşüş sağlaması ve birliğe dahil ülkelere meydana gelen produktivite artışının birlik reel gelirlerinin artmasına sebep olması durumlarında yararlanabilmektedirler. Bunun sonucunda, dış dünyanın birliğe olan ihracatında bir artış meydana gelmekte ve bu da dış dünyanın ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkilemektedir (78).

Produktivite artışı eğer ithalata rakip malların (import-competing good) üretiminde meydana gelmişse, dışarıdan yapılmakta olan ithalatta belirli bir azalma olmakta ve daha önce ithal edilmekte olan malların ithalatından vazgeçilmektedir. Eskiden birliğe mal ihraç eden dış dünya ise, bu yeni durumdan etkilenmektedir. Çünkü, daha önce dış mallara yönelen talep, produktivite artışı nedeniyle bu kez ithalata rakip mallar üreten iç mallara kaymaktadır. Bu malların iç ve dış arz ve talep esnekliklerine ve kaymanın

---

(77) SCITOVSKY, a.g.e., s.71.

(78) SCITOVSKY, a.g.e., s.71.

şiddet derecesine göre, dış ticaret hadlerinin aleyhe dönme derecesinde değişiklik olmaktadır (79).

Prodüktivite artışı ve maliyet azalışının ihracat mallarının üretiminde meydana gelmesi, serbest rekabet koşullarında maliyetinde düşüş olan mal fiyatlarının ucuzlamasına gerektirir. Bu durumdan, hem birlik içinde ve hemde dış dünyadaki tüketiciler yararlanırlar. Bunun dış ticaret hadlerine etkisi, ihraç malının gerek birlik ve gerekse birlik dışındaki talep esneklikleri ile ödemeler bilançosundaki değişmelerine bağlıdır (80). Genel olarak ihraç mallarının üretiminde meydana gelen bir prodüktivite artışı, dış dünya ülkelerine birlik içi ülkelerden daha fazla yarar sağlamaktadır (81).

- (2) Birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişmeler : Ticaret hadleri yalnız ekonomik faktörlere bağlı olarak değişmemektedir. Ekonomik faktörler belki, ticaret hadlerinin oluşacağı alt ve üst sınırları belirlemektedir. İşte bu sınırlar içinde olmak üzere ticaret hadlerinin belirlenmesi, tarafların pazarlık gücüne bağlıdır. Çünkü, birleşen ekonomilerin kendi kendilerine yeterlik dereceleri eskisine göre daha fazladır ve birlik dışında kalan ekonomilere bağlı-

---

(79) SCITOVSKY, a.g.e., s.72., ÜSTÜNEL, a.g.e., s.46-47.

(80) Viner, ihraç malları üretiminde prodüktivite artışının, ticaret hadlerini birlik aleyhine çevirmeyeceğini belirtmektedir. Viner'e göre prodüktivite artışı, dış talebin esnekliğine göre ihraç malı üreten ülkenin lehine yorumlanmalıdır. Bkz. J.VINER, Studies in the Theory of International Trade, Harper and Row, New-York, 1937, s.555.

(81) SCITOVSKY, a.g.e., s.72., ÜSTÜNEL, a.g.e., s.46.

lık derecesi daha azdır. Pazarlık kudretinin artması durumunda, ticaret hadlerinin birlik lehine, dışarda kalanlar aleyhine değişmesi olanağı çok fazla bulunmaktadır (82).

Ayrıca, birlik üyesi ülkeler ortak bir politika izleyerek ve daha geniş bir piyasaya dayanarak birlik dışındaki ekonomilerle uygun koşullarda pazarlık edebilirler (83). Örneğin, birlik üyelerinin tek başlarına belki bir malın ithal veya ihracı bakımından dünya piyasasını kontrol etme olanakları yoktur. Eğer birlik üyeleri ortaklaşa hareket ederlerse, ithalat piyasasında dünya talebinin önemli bir kısmını kontrol etmek koşuluyla, ithal edecekleri malda monopsonçu; ihraç edecekleri malda, yine ihraç piyasasında dünya arzının büyük bir kısmını kontrol etmek koşuluyla monopolcü bir duruma geçebilirler (84). Fakat bu sonuca ulaşmak için, birlik üyelerinin mutlaka ortaklaşa hareket etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, birliğe üye ülkelerin dış pazarlarda birbirleri ile rekabet etmeleri söz konusu olabilir. Birlik, beraberce izlenecek kuvvetli bir politikadan yoksun ise (serbest ticaret bölgelerinde olduğu gibi), dış ticaret hadlerinin birlik lehine çevrilmesi çok zordur.

Özetle, kurulan gümrük birliğinin dünya piyasasının önemli bir kısmını kapsamaması durumunda, birliğin pazarlık gücünün yükselmesi ve buna bağlı olarak dış ticaret hadlerinin de lehe çevirmesi mümkündür (85).

Bununla beraber birlik üyeleri, kuruluşun önce dış ülkelerle ticaret hadlerini azami ölçüde kendi lehlerine çevir-

---

(82) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.43-44.

(83) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.44.

(84) R.L.ALLEN, "Integration in Less Developed Areas", Ks.Vol.XIV, 1961, s.326-327.

(85) VINER, The Customs Union Issue, s.55-56.

miş iseler, birliğin pazarlık gücünde pek fazla bir artış meydana gelmeyebilir. Birliğe giden ülkeler birlikten önce dış ticaret hadlerini kendileri yönünden "optimal" bir seviyeye getirdikleri ölçüde, birleşmenin bir iyileşme yaratmasını beklememek gerekir. Buna rağmen ekonomilerin bir gümrük birliği altında birleşmeleri, onların daha güçlü bir ekonomik birim durumuna geçmelerini kolaylaştırır. Böylece birliğin uluslararası ticaretteki pazarlık gücünde, belirgin bir şekilde artmış olur (86).

- (3) Birliğin ekonomik büyüklüğü: Birliğin dış ticaret hadlerini etkileyecek faktörlerden biriside, birliğin ekonomik büyüklüğüdür. Bir birliğin büyüklüğünden (size of a union) amaç, o birliğin nüfus toplamı veya yayıldığı coğrafik bölgenin büyüklüğü değil, birliğin toplam üretim hacmidir. Başka bir deyişle, birliğe dahil olan ülkelerin gayrisafi milli hasıllarının toplamıdır. Fakat bu şekildeki bir büyüklükte, potansiyel bir büyüklüğü ifade etmektedir. Gerçekten tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarındaki benzerlik, birliğe üye ülkeler arasındaki ulaşım giderlerinin düşüklüğü ve üye ülkeler arasındaki kültür benzerliği ölçüsünde birlik, "gerçek büyüklük" olmaktadır (87).

Bu nedenle gerçek bir büyüklüğe sahip bir birlik, arz ve talep koşullarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilmekte ve bu yönden dış ticaret hadlerini lehine çevirebilmektedir. Küçük bir birlik ise, dış dünyanın sonsuz es-

---

(86) SCITOVSKY, a.g.e., s.61.

(87) Bir ulusun ekonomik büyüklüğü konusunda geniş bilgi için bkz.C.N. VAKIL-P.R.BRAHMANANDA,"The Problems of Developing Countries", Economic Consequence of the Size of Nations içinde s.133-139.

nek sunum eğrileri ile karşılaşmakta ve bundan dolayı dış ticaret hadlerini lehine çevirememektedir. Birliğin gerçek anlamda ekonomik alanı büyüdükçe, birlik sunum eğrisinin esnekliği artarken dış dünya sunum eğrisinin esnekliği azalmaktadır (88). Bunun için birlik, kendi ticaret hadlerini dış dünya sunum eğrisinin daha az esnek olması ölçüsünde geliştirebilmektedir. Bu açıdan birlikler kapsadıkları "ekonomik alan" ın büyüklüğü ölçüsünde ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirme olanağına sahiptirler. Çünkü, birliğin bir bütün olarak birlik dışı mallara talebi, diğer koşullar değişmediği sürece ekonomik alanın büyüklüğü ölçüsünde esnek olmaktadır. Birlik dışı ülkelerin birliğe yönelen talepleri ise, esnekliğini kaybetmektedir. Böylece birlik, gümrük tarifelerinde gerekli düzenlemeleri yaparak dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilmektedir (89).

- (4) Birliğin kurulmasıyla ticaretin birlik dışı ülkelere birlik içine dönmesi: Gümrük birliği ticaret sapsına yol açtığı ölçüde, birlik üyelerinin dış ülkelere olan ticaret hadlerini birlik lehine döndürebilir (90). Böylece birliğe katılan üyelere hiç olmazsa bir kısmı, birlik kurulmadan önce birlik dışından yapmış olduğu ithalatı birlik üyelerine kaydırmaktadır (91). Birleşmenin ticaret saptırıcı etkisini, bütün birlik üyelerinin birlik dışında kalan mallara karşı mütakâbil talebinin (reciprocal demand) kay-

---

(88) VINER, a.g.e., s.55.

(89) VINER, a.g.e., s.55-56., BALASSA, Economic Development...,s.29.

(90) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.44.

(91) MANİSALI, a.g.e., s.50.

ması olarak ele almak mümkündür. Müttekâbil talep eğrisinin kaymasının büyüklüğü, eğrinin eğimine bağlı olarak kazancın miktarını belirler. Bu da, ticarete konu olan malların arz ve talep esnekliklerine göre değişir (92). Eğer birlik yönünden dış talep ve arz esneklikleri sıfır ise, dış ticaret hadleri büyük ölçüde birlik lehine dönebilir. Çünkü bu durumda, dış ülkelerin ithalatında bir azalma olmakta fakat bu ülkelerin ihracatları, daha düşük fiyatlarından eski seviyelerini korumaktadır (93).

Bununla birlikte, bu sonucun alınabilmesi için birlik içinde ve dış dünyada üretimin "sabit maliyetler" ile yapılması gereklidir. Eğer, normal olarak hem birlik içinde ve hemde dış dünyada "artan maliyet" koşulları geçerliyse, maliyet artışının birlik dışındaki artış süratine de bağlı olarak dış dünyadan yapılan ithalatın bir üye ülke lehine azalması ile ticaret hadlerinin birliğe üye bir ülke lehine (ve genel olarak birlik lehine) dönmesi mümkündür. Örneğin birleşmeden önce bir ülke bir malı eğer birkaç ülkeden ithal ediyorsa, ithalat yaptığı ülkelere biri ile kuracağı bir birlikte ülkelerin maliyet yapılarına ve gümrük tarifelerinin yüksekliğine göre, ithalatının bir kısmını birlik kurduğu ülke dışındaki ülkelere yapabilir.

---

(92) BALASSA, The Theory of .., s.62.

(93) Burada bir noktaya değinmekte yarar vardır. Müttekâbil talep eğrilerinin alacağı yeni duruma göre belirlenecek yeni ticaret hadleri, dış dünya lehine olmak üzere ortak ülkeden mal almaktan daha çekici bir durum yaratmışsa, böyle bir ortamda dış dünyadan yapılmakta olan ithalatta bir azalma meydana gelmez ve dolayısıyla ticaret sapmasında ortaya çıkmaz. Aslında, ticaret sapması ile ticaret hadlerinin ülke lehine dönmesi birbirinin alternatifleridir. Örneğin, birlik lehine eğer ticaret hadleri istenilen seviyeye gelmemişse, ticaret sapması meydana gelebilir. Bu durumda, birlik üyesi ülkelerin dış dünya ile olan ticareti, birlik içine kayacağından ticaret hadlerinin de lehe dönmesi mümkün değildir. Bunun için hem ticaret sapması ve hemde ticaret haddinin ülke lehine dönmesi gibi bir durum söz konusu olamaz.

Fakat bu ithalat, şüphesiz yeni ortağından yaptığı ithalata göre çok daha az olacaktır (94). Böylece, ticaret haddi de birlik üyesi ülke lehine dönecektir (95).

Gümrük birliklerinin ticaret hadleri üzerindeki etkileri tek bir üye ülke yönünden ele alındığında, birliğe üye bu ülkenin ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinden dolayı katlanacağı refah kaybı, birlik ile olan ithalat hacminin büyüklüğü ve birlikten önceki ucuz maliyetli ithalat ile yeni maliyetler arasında bulunan farkın büyüklüğü ölçüsünde olacaktır. Ayrıca, gümrük birliği kurulduktan sonra bir üye ülkenin birlikten yapmış olduğu ithalat, ihracatından daha fazla ise, bu ülke dış ticaret ve ödemeler dengesini sağlamak için bir takım iktisat politikası tedbirlerine başvurabilir (96). Alınacak bu iktisat politikası tedbirleride üye ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesine sebep olabilir (97).

4. Ekonomik Birleşmeler Teorisinin Statik

Analizinin Eleştirisi

Ekonomik birleşmeler teorisine statik bir yaklaşım yapan geleneksel gümrük birlikleri teorisi, bu birleşmelerin sağlamış oldukları yararları tam bir açıklığa kavuşturmamıştır. Tam rekabet, tam istihdam ve ülkeler arasında mal hareketliliği varsayımlarına dayanan geleneksel teori, birliğin üye ülkelerdeki istihdam seviyesi, üretivite ve büyüme hızlarındaki değişiklik ve talep yapısı üzerindeki etkilerinin saptanmasında yararlı olamamaktadır. Örneğin, ekonomideki

(94) MEADE, The Theory of Customs Unions, s.96.

(95) JOHNSON, "The Economic Theory of..", s.56.

(96) Örneğin, birliğe üye ülke dış ticaret açığını kapatabilmek için ülke parasını devalüe edebilir. Bu ve buna benzer tedbirler için bkz. ÜSTÜNEL, a.g.e., s.50.

(97) Bkz. ÜSTÜNEL, a.g.e., s.49-51.

prodüktivite ve büyüme hızlarındaki gelişmeler, ancak içsel ve dışsal ekonomiler ve kaynakların optimum dağılımının açıklanması ile saptanabilir. Ayrıca yukarıda belirtilen yapısal parametreler, gümrük birlikleri teorisinde zaten sabit (değişmez) olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık dinamik teoride faktör donatımı, talep yapısı, üretim kapasitesi, teknolojik seviye, ticaret ve tüketim modeli gibi parametreler devamlı değişim içindedirler.

Ekonomideki üretim kapasitesinin, başka bir deyişle üretim imkânları eğrisinin zaman içinde devamlı olarak kuzeydoğu yönündeki hareketi, bizi geleneksel teorinin "statik etkinlik" kavramından "dinamik etkinlik" kavramına ulaştırmaktadır. Statik etkenlikte üretim denge noktası, üretim imkânları eğrisinin (dönüşüm eğrisi), toplum fark-sızlık eğrisi ile tanjant oldukları noktada meydana gelmekte ve bu nokta ekonominin üretimdeki denge noktasını göstermektedir. Zaman içinde faktör arzlarında meydana gelen artışlar ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak dönüşüm eğrisinin (transformation curve) kuzeydoğu yönündeki ileri hareketi, bizi statik etkinlikten dinamik etkinliğe ulaştırmaktadır. Çünkü, geleneksel teoride teknolojik seviye ve faktör arzı sabit varsayılmıştır.

Şimdi bu varsayımları kaldırdığımız zaman, yeni faktör arzının artması ve teknolojik gelişmenin etkisiyle dönüşüm eğrisinin daha üst seviyeye çıkması, ekonominin üretimdeki denge noktasınında değişmesine sebep olmaktadır. Dönüşüm eğrisinin kuzeydoğu yönündeki her hareketinin bir üretim ve tüketim etkisi yaratması doğaldır. Ayrıca, her iki etki birlikte, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğündeki değişmeye de göstermektedir.

Prof.Scitovsky, geleneksel teorinin tam rekabet koşullarının sağlanmış olduğu varsayımını şüphe ile karşılayarak, ekonomilerin içinde buldukları özel durumlar nedeniyle o ekonomide tam rekabet koşulları-

nın tam anlamı ile sağlanamayacağına değinmekte ve yukarıda sözünü ettiğimiz dönüşüm eğrisinin altında bir noktada ekonominin üretim denge noktasına gelebileceğini belirtmektedir (98). Çünkü, belirli üretim faktörleri arzı ve teknolojik gelişme seviyesinde dönüşüm eğrisi aşılamayacağına göre, tam rekabet koşullarının sağlanamamış olması nedeniyle (bunun yanında başka nedenlerde olabilir) ekonomide refahı maksimuma yükseltmek mümkün olamamaktadır.

Bilindiği gibi geleneksel teoride, tam rekabetin geçerli olacağı ve fiyatların en düşük reel maliyetleri yansıtacağı kabul edilmiştir. Bu durumda üreticiler, belirli bir teknoloji ile üretim hacmine göre en düşük reel maliyeti veren üretim metodunu kullanmaktadırlar (99). Eğer ekonomide tam rekabet koşulları geçerliyse, teşebbüsler bakımından en kârlı üretim metodu, en etkin üretim metodudur. Çünkü, tam rekabet koşullarında üretimin girdi ve çıktı fiyatları değişmediğinden, tamamı satılan üretimin maliyetinde meydana gelen bir düşüş kârı arttırmaktadır(100). Fakat ekonomik hayatta tam rekâbet istisnai bir durum olup, esas olan eksik rekabet ve monopoldür. Bu piyasa şekillerinde de, maliyeti düşürücü teknolojilerin kullanılması her zaman mümkün değildir. Bu nedenle, ekonomik kaynakların dağılımı ve refahın maksimumlaştırılması mümkün olamamaktadır.

Geleneksel gümrük birlikleri teorisi, statik bir yapıya sahip bulunan karşılaştırmalı üstünlükler (comparative advantages) teorisine dayanmaktadır (101). Ayrıca teori, birliğe üye ülkeler arasındaki mal

---

(98) T.SCITOVSKY, "Economies of Scale, Competition and European Integration," AER, March 1956, s.71-91.

(99) JOHNSON, "The Economic Theory of..", s.59-60.

(100) SCITOVSKY, Economic Theory.., s.112-113.

(101) Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve teori karşısında gelişmekte olan ülkelerin durumları, İkinci Bölüm'de ayrıntıları ile incelenecektir.

hareketlerinin mobilizasyonunu hedef aldığından oldukça sınırlı bir birleşmeyi kapsamaktadır. Birlik sonucu dünya gelir bölüşümünde ortaya çıkması muhtemel yeni durumda, teoride ihmâl edilmiştir. Bütün bunların yanında bu teori dünya ekonomisi içinde oldukça önemli bir yeri olan az gelişmiş ekonomiler arasındaki birleşmeleri kapsamamakta ve teorinin refah maksimizasyon koşulları bu ülkeler için geçerliliğini kaybetmektedir.

Gümrük birlikleri teorisinin bütün bu dezavantajlarına rağmen, yine de incelenmesinde yarar vardır. Çünkü ticaret sapması veya ticaret yaratılması, yapılan varsayımlarda bir değişiklik yapılırsa dahi, statik teorinin koşulları içinde ortaya çıkmaktadır. Belki statik varsayımlar altında ticaret sapması refahı azaltıcı yönde etkide bulunurken, dinamik varsayımlarda durum tamamen değişebilmektedir. Fakat herşeye rağmen dinamik teoride, bir ölçüde statik teorinin geliştirdiği kavramlara dayanmak zorundadır.

III. ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN

DİNAMİK REFAH ETKİLERİ

1. Genel Olarak Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dinamik Refah Etkileri

Gümrük birlikleri teorisinin eleştirisi yapılırken de belirtildiği gibi statik bir yapıya sahip olan bu teori, ekonomik birleşmelerin üye ülke ekonomilerinin kalkınmaları (büyümeleri) üzerindeki refah etkilerini tam olarak açıklayamamaktadır. Ekonomik kalkınma ile birlikte, kalkınan ülkenin üretim imkânları eğrisi (dönüşüm eğrisi), kuzeydoğu yönünde ileriye doğru hareket etmektedir. Daha önce belirtildiği şekilde üretim imkânları eğrisi, sözü edilen ekonominin mal ve hizmet

üretim potansiyelini belirlemektedir (102). Üretim imkânları eğrisinin kuzey-doğu yönündeki bu hareketi, ekonomide üretim faktörlerinin miktar ve kalitesi ile teknolojik seviyenin gelişimine bağlı bulunmaktadır. Eğer, ekonominin üretim imkânları eğrisinin değişmeyen statik bir yapıda olduğunu kabul edersek, bu eğriye teğet olan toplum farksızlık eğrisinin kesim noktası ekonomideki statik üretim denge noktasını belirler.

Dinamik teoride, ekonomideki üretim faktörleri arzı ve teknolojik seviyenin sabit değil fakat devamlı gelişim içinde bulunduğu kabul edildiği için, üretim imkânları eğrisinde buna bağlı olarak ileriye doğru hareket etmektedir. Böylece, geleneksel teoriden farklı olarak ekonomide meydana gelen faktör arzlarındaki artışlar veya birlik içindeki faktör hareketliliği ile teknolojik seviyedeki gelişmeler, bizi, statik üretim imkânları eğrisi üzerindeki etkinlikten zaman içinde devamlı ilerliyen dinamik üretim imkânları eğrisi üzerindeki etkinliğe götürmektedir.

Bütün bunların ötesinde, ekonomik birleşme ile genişleyen piyasa olanakları, birleşen ekonomilerin dar pazarlarını genişleterek ölçek ekonomilerinden yararlanmalarına yol açmaktadır (103). H.B.Chenery, konu üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada da belirttiği gibi, ekonomide özellikle sanayi üretimi ulusal pazarın büyüklüğüne bağlı olarak art-

---

(102) ELLSWORTH, a.g.e., s.95. Uluslararası iktisat literatüründe bu eğriye -fonksiyona- Haberler, "substitution curve", Samuelson, "production-possibility curve" (üretim imkânları eğrisi), Lerner, "production indifference curve" (üretim farksızlık eğrisi) demişlerdir. Fazla bilgi için bkz. R.E.CAVES, Trade and Economic Structure: Models and Methods, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960, s.30-35.

(103) Geleneksel gümrük birlikleri teorisi, ölçek ekonomilerini ihmal etmiştir. Bkz. LIPSEY, "The Theory of Customs Unions: A General Survey", s.261.

maktadır (104). Bu nedenle, genişleyen piyasa koşullarında yapılan üretim, büyük çaplı üretimin sağlamış olduğu tasarruflardan (economies of larg^e production) yararlanacağı için ekonomide içsel ve dışsal tasarrufların doğmasına yol açmaktadır. Yatırımlar yönünden piyasanın genişlemesi, yatırımları daha çekici kılmaktadır. Ayrıca ekonomik birleşmeler, üye ülkelerin istihdam seviyelerinide etkilemektedir.

2. Dinamik Analizde Büyük Çap Üretimin

Sağladığı Olanaklar (x)

A. İçsel Ekonomiler (Internal Economies)

İçsel ekonomiler üzerindeki açıklamalarımıza başlamadan önce, bir noktaya değinmekte yarar görüyoruz. Burada yapacağımız açıklamalarda, "ölçek ekonomiler" (economies of scale) analizinden yararlanacağız. Ölçek ekonomileri, bir firma veya sanayi dalında tesisleri genişleterek, üretim hacmini veya üretim fonksiyonunu değiştirerek, teknolojik yenilikler getirerek veya dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü faktörlerden yararlanılarak produktiviteyi arttırmak, başka bir deyişle maliyet masraflarında bir düşüş sağlanarak elde edilen kazan-

---

(104) H.B.CHENERY, "Patterns of Industrial Growth", AER, Vol.L, September 1960, s.624-654.

(x) Büyük çap üretim burada, İngilizcedeki "large-scale production" anlamında kullanılmıştır. Bkz. F.BENHAM, ECONOMICS, Sir Isaac Pitman and Sons, Ltd., London, 1961, s.117. Aynı anlama gelmek üzere büyük çap ekonomiler "large-scale economies" teriminide kullanmak mümkündür. Bkz. B.BALASSA, Trade Liberalization Among Industrial Countries: Objectives and Alternatives, McGraw-Hill Book Co., New-York, 1967, s.95

cı ifade etmektedir (105). Eğer ölçek ekonomileri, burada belirtildiği şekilde ekonomideki firmaların içinde veya o firmanın bulunduğu sanayi dalında meydana gelen değişiklikler sonucu ise, "içsel ekonomiler" (internal economies) söz konusu olmaktadır (106). Başka bir deyişle içsel ekonomiler, bir firmanın veya sanayi dalının kendi iç yapısında meydana gelen değişikliklerin o firma veya sanayi dalına sağlamış olduğu yararlarıdır.

Belirli bir üretim hacmine ulaşan bir firma, üretimine daha az girdi (input) kullanarak daha fazla çıktı (output) ile devam edebiliyorsa, bu firma içsel ekonomilerden yararlanmaktadır. İçsel ekonomilerden yararlanan bir firma, kullandığı girdiler arasındaki katsayı değişmemek koşuluyla artan girdiler karşılığında daha fazla çıktı elde edebilir. Bu nedenle içsel ekonomileri, ölçeğe göre artan verimler (increasing returns to scale) veya başka bir deyişle "ölçeğe göre azalan maliyetler

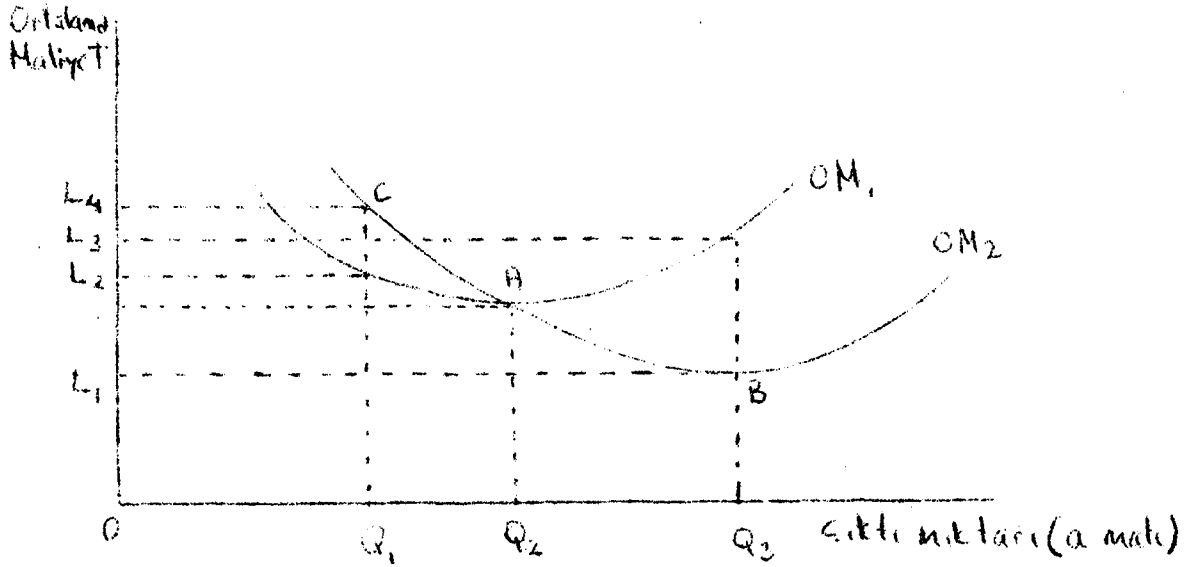
---

(105) ELLSWORTH, a.g.e., s.155-156. M.C.KEMP, The Pure Theory of International Trade, Prentice-Hall, Inc, Englewood Cliffs, N.J., 1964, s.110-112,, L.H.JANSEN, Free Trade Protection and Customs Union, H.E.Stenfert Kroese N.V.Leiden, 1961, s.26-27. R.H.LEFTWICH, Introduction to Micro Economics, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New-York, 1970, s.132-135., FERGUSON, a.g.e., s.235-237., C.UNAY, "İçsel Tasarruflar ve Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar", BİTİA Dergisi, C.11, No.1, Temmuz 1973, s.99-124. Ölçek ekonomilerinden yararlanmaları başlıca üç nedene bağlamak mümkündür: i- üretim sürecindeki girdilerin bölünemez nitelikte oluşları, ii- üretimdeki çıktı hacminin artması ölçüsünde ihtisaslaşma ve işbölümüne gidilmesi, iii- geliştirilmiş üretim tekniklerinden ancak büyük ölçekli firmaların yararlanması. Daha geniş bilgi için bkz. C.F. PRATTEN, Economies of Scale in Manufacturing Industry, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s.8.

(106) Ölçek ekonomileri firma veya sanayi dalı dışındaki faktörlerin etkisiyle meydana gelmişse, o zaman dışsal ekonomiler (External economies) ortaya çıkar. Dışsal ekonomilere daha sonra değinilecektir. Türkiyede bazı iktisatçılar, ölçek ekonomileri ile içsel ekonomileri aynı anlamda kullanmaktadır. Bkz. MANİSALI, a.g.e., s.74.

(decreasing costs to scale) şeklinde de tanımlamak mümkündür (107).

Eğer firma, girdileri arasındaki katsayıyı değiştirirse, içsel ekonomilerden yine yararlanabilir. Ancak bu durumda girdiler arasındaki katsayının değişmesi, üretim fonksiyonunda değişmesini gerektirmektedir. Şimdi her iki durumu bir şekil üzerinde görelim (108).

Birinci durumda, -firmanın girdileri arasındaki katsayı sabit-firmanın ortalama maliyet eğrisi OM_1 olsun (109). Firma, bu durumda bü-

- (107) Haberler, firmanın büyüklüğünde meydana gelen bir artışın maliyetlerde bir azalış doğuracağını ileri sürerek bu durumu "içsel ekonomilerde maliyetlerin azalması" (decreasing cost due to internal economies) olarak belirtmektedir. Bkz.HABERLER, a.g.e.,s.203-205.
- (108) Şeklin çiziminde ve anlatımında bir ölçüde R.H.Leftwich'ten yararlanılmıştır. Bkz.LEFTWICH, a.g.e., s.132-135.
- (109) İngiliz iktisatçısı A.Marshall'dan bu yana firmaların kısa dönem ortalama maliyet eğrilerinin önce azalıp sonra arttığı ve bu nedenle (U) şeklinde olduğu kabul edilmektedir. J.Schumpeter ise, uzun dönem maliyet eğrilerinin de (U) şeklinde olarak kabul edilmesini gerektiğini belirtmektedir. Schumpeter, firma maliyetlerinin düşmesini, üretim faktörlerinin yeni bir bileşiminden veya yeni bir üretim fonksiyonunun uygulanmasından-üretimde bir yenilik sağlanmasından- doğduğunu öne sürmektedir. Bkz.MARSHALL, a.g.e., s.232-234, ve J.SCHUMPETER, Business Cycles, McGraw-Hill, New-York, 1939, s.87-102.

yük çap üretimin sağladığı tasarruflar nedeniyle ölçeğe göre artan verimlerden yararlanacak ve (Q_2) üretim miktarında birim başına en düşük ortalama maliyete ulaşacaktır (110). Eğer firma A noktasından sonra üretime devam edecek olursa, şekilden de görüleceği gibi ortalama maliyetlerinde bir artış meydana gelecektir. Bu nedenle firma, (Q_2) miktarında üretimini durduracaktır. Bu üretim hacminde firmanın, "optimum ölçeği" (optimum scale of plant) gerçekleşmiş olacak (111), firma "en küçük etkin ölçek" e (minimal efficient) kavuşacaktır. Eğer firma üretimde kullandığı girdiler arasındaki katsayıyı değiştirecek olursa, farklı bir üretim fonksiyonuna geçmekte ve bu yeni üretim fonksiyonunda firmanın ortalama maliyetleri de (OM_2) olmaktadır. Ortalama maliyetlerde meydana gelen bu değişime paralel olarak firmanın optimum üretim hacminde (Q_3) miktarına ulaşmakta ve firma optimum ölçeğe ancak (OQ_3) miktarında üretim yaptığı zaman erişebilmektedir. Her iki ortalama maliyet eğrilerinin karşılaştırılmaları, bize her iki durumda da firmanın içsel ekonomilerden yararlanacağını göstermektedir.

Şimdi, bu durumları görmeye çalışalım. Eğer firma, artan talep karşısında üretim fonksiyonundaki girdi katsayılarını değiştirerek yeni bir üretim fonksiyonuna geçmemiş olsaydı, eski optimum üretim hacmi olan (OQ_2)'de kalacaktı. Burada firmanın yeni bir üretim fonksiyonuna geçmesini, talep hacminde meydana gelen bir artış sağlamıştır (112).

---

(110) LEFTWICH, a.g.e., s.133.

(111) LEFTWICH, a.g.e., s.135.

(112) Eğer piyasada herhangi bir üretim dalında tam kapasite ile çalışan optimum tesisin çıktısını tüketecek gerekli talep yoksa, firma bu durumda optimum altı (sub-optimum) tesislerle çalışacaktır. Buna Scitovsky'nin deyişiyle, piyasanın o mal için teknolojik yönden yetersiz olması denilir. Bkz. J. SCITOVSKY, "International Trade and Economic Integration as a Means of Overcoming the Disadvantages of a Small Nation", Economic Consequences of the Size of Nations, ed. E.A.G. Robinson, London, 1960, s.282. Aynı şekilde, optimum ölçekte makine ve teçhizatın tam kapasite kullanımı sonucu üretilen çıktının tüketilmesine eğer ulusal talep yeterli gelmiyorsa, bu alanda faaliyet gösteren firmalar o ülkeler için ekonomik olamayacaklardır. Çünkü, bu durumda firmalar başlangıçta küçük kurulacaklar veya büyük çapta kurulup tam kapasitede çalışmayıp yine ekonomikliklerini kaybedeceklerdir. Bkz. SCITOVSKY, Economic Theory and..., s.113.

Talebin, ancak (OQ_1) seviyesindeki çıktı üretimine olanak tanıması, firmanın üretim fonksiyonunu değiştirmesine sebep olmamaktadır. Çünkü firma, bu durumda eski üretim fonksiyonunda üretime devam etmekle (L_2L_4) kadarlık ortalama maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Firma ancak, (OQ_2) çıktı miktarını geçtiği zaman, ikinci üretim fonksiyonuna geçmekle bir içsel ekonomi sağlamaktadır. Bu durumda artık optimum üretim hacmi (OQ_3) olmaktadır, (OQ_2) üretim hacmi, -eski üretim fonksiyonuna göre- artık optimum altıdır (sub-optimum). Çünkü, bu noktadan sonra da firmanın yeni üretim fonksiyonuna göre ortalama maliyetlerinde bir düşme görülmektedir.

Eğer firma, artan talep karşısında yeni üretim fonksiyonuna geçmeyip ilkinde kalsaydı, (OQ_3) optimum üretim hacminde-yeni üretim fonksiyonuna göre- (L_1L_3) kadarlık bir ortalama maliyet tasarrufundan başka bir deyişle içsel ekonomiden yararlanma olanağından yoksun kalacaktı, Burada hemen önemli bir noktaya değinelim. Yukarıda sözü edilen içsel ekonomiler, ancak (Q_2Q_3) çıktı aralığı içinde geçerli bulunmaktadır (113).

Şekilden de görüldüğü gibi birim maliyetlerin en düşük olduğu üretim hacmi, her iki üretim metodu içinde farklıdır. Bu nedenle, değişik teknolojik seviyelerdeki farklı üretim metodlarından sağlanan içsel ekonomilerde farklı ölçülerde gerçekleşmektedir. Bunun için teknolojik seviyesi yüksek, daha etkin metodlar ancak "optimum tesis ölçeğinin" büyütülmesi ile mümkün olmaktadır (114). Yeni teknolojik gelişmelerde, şüphesiz bir önceki optimum tesis ölçeğinin etkinliğini kaybetmesine

(113) İçsel ölçek tasarrufları, ekonomide sanayi dallarına göre önemlerini büyük ölçüde değiştirmektedirler. Latin Amerika Ekonomik Komisyonunun (ECLA) raporuna göre, kağıt hamuru ve kağıt sanayinde toplam maliyetler; günde 50 ton kapasitede üretim yapılırken ton başına 250 dolar iken, günlük üretim 200 tona çıktığında 150 dolara kadar düşmektedir. Bkz. United Nations, ECLA, Programming Data and Criteria for the Pulp and Paper Industry, 1962.

(114) SCITOVSKY, a.g.e., s.112.

yol açmaktadır (115).

İşsel ekonomileri, reel ve parasal işsel ekonomiler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Reel işsel ekonomiler, üretkenliği arttıran başka bir deyişle çıktı/girdi oranını yükselten tasarruflardır (116). Örneğin, bir dizgi makinesinin yeni faktör-girdileri ile tam kapasite çalışarak kullanılan faktörlere oranla üretimi arttırması, reel bir işsel ekonomidir. Üretkenliği arttıran faktörlerin parasal yönden değerlendirildiği durumlarda ise, parasal (strictly pecuniary economies) nitelikte işsel ekonomiler ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda, son bir noktada şudur: Firmaların işsel ekonomilerden yararlanabilmeleri ve optimum ölçekte kurulabilmeleri için, içinde bu-

---

(115) F.KAHNERT, P.RICHARDS, E.STOUTJESTIJK, P.THOMOPOULOS, Economic Integration Among Developing Countries, OECD, Paris, 1969, s.19.

(116) Burada işsel ölçek ekonomilerin ortaya çıkış nedenleri, daha çok fiziksel ve teknolojik faktörlere bağlı kalınarak açıklanmıştır. Gerçekten işsel ekonomilerin, maddi nedenlerle de ortaya çıkması mümkündür. Örneğin, işsel ekonomilerden yararlanan bir alıcının hammadde ve diğer ana girdilerini büyük çapta satın alması belki kendisine belirli bir iskontonun yapılarak bunların daha ucuza sağlanmasına yol açabilir. Büyük işletmeleri finanse etmek genel olarak daha kolay ve daha ucuz olur. Ulusal çapta tanınan işletmelerin hisse senetleri ve tahvilleri daha çabuk satılır ve tercih edilir. Bu firmalar, bankalardan daha kolay ve düşük faizle kredi alabilirler. Daha geniş reklâm kampanyası yaparak satışlarını küçük kuruluşlardan çok daha fazla arttırabilirler. Bunun gibi parasal faktörlerin ayrıntıları için bkz. W.G.HUSBAND and J.C.DOCKERAY, Modern Corporation Finance, Richard D.Irwin Inc., Chicago, 1946. Fakat burada önemli olan, ekonominin bütünü yönünden sağlanacak reel işsel tasarruflardır. Bu tasarruflar, birim çıktı başına girdi miktarını azaltan tasarruflardır. Buna karşılık parasal işsel tasarruflar, ekonominin bütünü bakımından değil, yalnız bundan yararlanan firma için geçerlidir. Çünkü bu durumda, girdilerin reel maliyetinde bir azalma söz konusu olmamaktadır.

lundukları ekonomilerinde optimum tesisler kurmaya uygun olması gerekmektedir (117). Ekonomideki talep hacmi, hem nihai mallar ve hemde ara malların optimum ölçekte üretimini sağlayacak seviyede olmalıdır. Örneğin, nihai mallar için optimum bir büyüklüğe sahip bir piyasa, ara mallar yönünden optimum altı (sub-optimum) kalabilir. Bu nedenle, ekonomide içsel tasarruflardan yararlanabilmek için piyasada arz edilecek olan mallara yönelik talebinde uygun bir hacimde olması gerekmektedir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ekonomik birleşme sonucu üye ülkelerin pazarlarının bütünleşmesi, daha önce birçok mal için optimum büyüklükte olmayan piyasaların önce birçok mal için optimuma ulaşmasına olanak tanımaktadır. Böylece, daha geniş bir piyasaya üretim yapan firmaların içsel ekonomilerden yararlanma olanağı doğarak ekonomilerin önemli ölçüde içsel tasarruflar yaratmasında mümkün olmaktadır.

B. Dışsal Ekonomiler (External Economies)

Dışsal ekonomiler kavramı, A.Marshall tarafından ortaya atıldığından (118) bu yana üzerinde oldukça tartışmalara konu olmuş ve çok

---

(117) Bir ekonominin teknolojik optimum ölçüğe ulaşmasının, firmaların içsel ekonomilerden yararlanabilmeleri ve optimum ölçekte kurulabilmeleri için gerekli, fakat üretimin en etkin bir şekilde yapılabilmesi için mutlaka gerekli bir koşul olmadığı, Prof.Scitovsky tarafından belirtilmiştir. Ayrıca Scitovsky, teknolojik optimuma ekonomik optimumdan hemen önce ulaşılacağına öne sürmüştür. Bkz. SCITOVSKY, "International Trade and Economic Integration..",s.282-290.

(118) A.Marshall dışsal ekonomi kavramını, sanayide firma maliyetleri içinde artan getirileri (increasing returns) açıklarken kullanmıştır. Bkz. MARSHALL, a.g.e., s.226,271,317,318,615 ve 808. J.E.Meade, daha sonra dışsal ekonomileri statik genel denge analizi içinde ele almış ve firmanın üretim fonksiyonuna piyasa dışı faktörlerin etkisini araştırmıştır. Bkz. J.E.MEADE, "External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation", EJ, March . 1952, s.54-67. (Readings in Welfare Economics, American Economic Association, Vcl.XII, Richard D.Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1969 içinde s.185-198)

defa karışık ve yanıltıcı birçok anlamlarda kullanılmıştır (119).

Bu açıdan dışsal ekonomi kavramını, hem üretim ve hemde tüketim yönünden ele alarak incelemek mümkündür. Fakat biz burada, konumuz bakımından daha çok üretim yönünden dışsal ekonomileri ele alıp incelemeye çalışacağız.

Daha önce içsel ekonomiler incelenirken belirtildiği gibi, dışsal ekonomiler de "ölçek ekonomileri" analizine dayanmaktadır. Örneğin, içsel ölçek ekonomileri nedeniyle bir firma veya sanayi dalında meydana gelen gelişme, diğer firma veya sanayi dallarında da dışsal ekonomilerin doğmasına yol açmaktadır. Firma veya sanayide meydana gelebilecek bir gelişme nedeniyle oluşan dışsal ekonomiler de, başka birimlerde ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Prof.Scitovsky'nin dışsal ekonomi tanımına uyarak genel anlamda kavramı, bir üreticinin diğer bir üreticiye yapmış olduğu karşılıksız (without compensation) yararlar veya kayıplar şeklinde tanımlamak mümkündür (120). Bu açıdan dışsal ekonomiler, gerek firma ve gerekse ekonominin bütünü bakımından özel bir önem taşımaktadır. Firma açısından firmanın kârını olumlu veya olumsuz yönde etkilediği gibi, makro ekonomi açısından da sosyal hasılanın maksimize edilmesine katkıda bulunmaktadır (121).

---

(119) J.M.FLEMING, "External Economies and the Doctrine of Balanced Growth", EJ, June 1955. (The Economics of Underdevelopment, ed. A.N.Agarwala and S.P.Singh, Oxford University Press, London, 1971 içinde s.292.) Fleming'in, Profesör Kahn'ın "Some Notes on Ideal Output", EJ, March 1935, isimli makalesindeki tanımının (daha çok refah-welfare-ekonomisini ilgilendirmektedir) geliştirilmiş bir şekli için a.g.m'nin 292-293'ncü sayfalarına bakınız.

(120) T.SCITOVSKY, "Two Concept of External Economies", JPE, April 1954. (The Economics of Underdevelopment içinde s.295.)

(121) E.MANİSALI, Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s.5.

Dışsal ekonomileri, gerek firma ve gerekse bütün ekonomi açısından değerlendirirken bir noktaya dikkat etmek gerekir. Dışsal ekonomiden yararlanan bir firma, bu yoldan belki bir kâr elde etmektedir. Fakat elde edilen bu özel kâr, toplum açısından "sosyal kâr" olarak düşünülmemektedir. Bu nedenle, dışsal ekonomilerin özel kâr (private profit) ile sosyal fayda (social benefit) arasında bir farka yol açtığıda ileri sürülmektedir (122).

Teoride, dışsal ekonomilerin dinamik bir şekilde incelenmeye başlanması, Allyn Young, Rosenstein-Rodan ve Ragner Nurkse tarafından savunulan dengeli büyüme doktrininin geliştirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu yönüyle dışsal ekonomilerin kalkınma teorisi içinde ele alınışı, kavramın genel denge analizi çerçevesinde incelenmesinden oldukça farklı bulunmaktadır. Bu şekilde ele alındığında kavram, iktisadi kalkınma teorisi içinde gelişmekte olan ülkelerin üretim ve ticaret modellerinin belirlenmesinde, dinamik bir faktör olarak düşünülmektedir (123).

Dışsal ekonomi kavramını, konumuz yönünden Balassa'nın da belirttiği şekilde başlıca iki gruba ayırarak incelemek mümkündür.

(1) Piyasa dışı dışsal ekonomiler : Piyasa dışı dışsal ekono-

milerde, yine kendi içinde ikiye ayrılabilir. Prof. Meade'nin belirttiği şekliyle bir firmanın çıktısı (x_1), bu firmanın kullandığı üretim faktörleri¹⁴.

---

(122) Scitovsky, dışsal ekonomilerin özel kâr ile sosyal fayda arasında bir farka yol açmasının, tam rekabetin ekonomideki optimum durumu sağlamadaki yetersizliğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bkz. SCITOVSKY, "Two Concept of..", s.295., MANİSALI, a.g.e., s. 5. Bu açıdan ele alındığında dışsal ekonomileri, özel kâr ile sosyal fayda arasında bir sapma olarak görmekte mümkündür. Bkz. BALASSA, The Theory of.. ", s.145.

(123) MANİSALI, a.g.e., s.6.

ne $(I_1, c_1, \dots)$ değil, fakat diğer bir firmanın çıktısına (x_2) ve kullandığı üretim faktörlerine $(I_2, c_2, \dots)$ de bağılıysa, bu durumda "teknolojik dışsal ekonomiler" (technological external economies) söz konusu olmaktadır (124). Bu tip dışsal ekonomiler, üreticilerin üretim fonksiyonları arasında piyasaya bağlı olmayarak meydana gelen yararlardır. Örneğin $X_1 = F(I_1, c_1, \dots; x_2 I_2, \dots)$ eşitliğinde, (F) üretim fonksiyonu olduğuna göre dışsal ekonomiler, üretim fonksiyonunun bir özelliği niteliğindedir. Burada dışsal ekonomilerin varlığı, noktalı virgülün sağındaki değişkenlerin varlığı ile gösterilmektedir. Kısaca bu ekonomiler, üreticiler arasındaki doğrudan doğruya ve genel denge teorisi içinde ortaya çıkan üretim ilişkilerine dayanmaktadır (125). Gerçekten dışsal teknolojik etkilerin (external technological effects) bir sonucu olarak bir sanayi dalında meydana gelen maliyet azalışları, sözü edilen sanayi dallarının kâr etmesini sağlamaktadır.

---

(124) MEADE, "External Economies..", s.186. Teknolojik dışsal ekonomi terimini ilk kullanan iktisatçı J.Viner'dir. "Costs Curves and Supply Curves", Zeitschrift Für Nationalökonomie, 111 (1931), s.23-46. (Scitovsky, "Two Concepts..", s.298'den naklen)

(125) MEADE, a.g.m., s.186-187, SCITOVSKY, "External Economies..", s.298-299. Meade'nin tanımladığı şekliyle teknolojik dışsal ekonomiler, statik piyasa dışı ekonomilerdir ve ekonomik hayattaki anlamı sınırlıdır. Meade'nin çiftlik hayatıyla ilgili olarak vermiş olduğu arı-çiçek-bal örneği, bunun tipik bir uygulamasıdır. Ekonomide sanayi sektöründe bir firmanın, diğer firmaların kurulmasıyla ortaya çıkan emek piyasasından yararlanması ve çok sayıda firmanın arz bakımından sınırlı bir kaynağı kullanması gibi durumlarda teknolojik dışsal ekonomilerden söz edilebilir. Örneğin, bir sanayideki artan firma sayısı bu sanayinin ihtiyacına uygun işgücünün oluşmasına sebep olur. Böylece, bu sanayi dalında çalışan firmalar, istedikleri zaman hazır olarak bulacakları nitelikli işgücü kullanmakla produktivite seviyelerini yükseltirler. Bkz. SCITOVSKY, a.g.m., s.299.

Piyasa dışı dışsal ekonomilerin ikinci grubu, zaman içindeki değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomide, piyasa dışında en son teknolojik gelişmelerin, yönetim sürecindeki yeniliklerin, iyi nitelikteki yönetici ve kalifiye işçilerin yaratılması sonucunda meydana gelen dinamik dışsal ekonomilerdir. Sözü edilen dinamik gelişmeler, uzun dönemde piyasa sisteminin tamamen dışında düşünülmemelidir. Buna rağmen, piyasa sistemi ile de doğrudan bir ilişkileri bulunmamaktadır (126). Ekonomide sosyal sabit sermayenin (social overhead capital) genişlemesi, bu tip dışsal ekonomilerin doğmasına yol açabilir. Bilindiği gibi ekonomide yollar, okullar, köprüler ve şehir merkezleri gibi sosyal sabit sermaye sayılan yatırımların artması, maliyetlerde önemli bir azalmaya yol açmaktadır (127). Başka bir deyişle demiryolu, karayolu, kanallar, hidro-elektrik santralleri, güç istasyonları gibi temel sanayi (basic industries) ve alt yapının kurulması, daha sonra kurulacak sanayilere bu anlamda birer dışsal ekonomi yaratmaktadır (128).

- (2) Piyasa dışsal ekonomileri: Bu tip dışsal ekonomiler, özel ve toplumsal produktivite arasında bir farklılaşmayı doğuran firma veya sanayi dalları arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Başka bir deyişle piyasa dışsal ekonomileri, üre-

---

(126) MANİSALI, Dışsal Ekonomiler.. , s.8., ve Uluslararası Ekonomi, s.81.

(127) J.MARGOLIS, "Secondary Benefits, External Economies and the Justification of Public Investment", RES, 1957, s.284-291. (Readings in Welfare Economics içinde s.383)

(128) P.N.Rosenstein-Rodan, "Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe", EJ, June-September 1943. (The Economics of Underdevelopment içinde s.252) Kalkınma süreci içinde altyapının önemi için bkz.E.HAN, Kalkınmada Altyapı Yatırımları, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir İ.T.İ.A., Eskişehir, 1973.

ticiler arasında piyasa aracılığıyla sağlanan dışsal ekonomilerdir. Parasal dışsal ekonomiler (pecuniary external economies) olarak da tanımlanırlar. Piyasa dışsal ekonomileri, piyasadaki arz ve talep koşullarına bağlı olarak fiyatlarda meydana gelen değişmeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sanayiler arasındaki girdi-çıkıtı akımlarının doğurduğu dolaysız ilişkiler, firmalar veya sanayiler arasındaki ara-bağlılık nedeniyle birbirlerini etkilemekte ve dışsal ekonomilerin veya eksi dışsal ekonomilerin (diseconomies) ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (129).

Scitovsky'ye göre bir üreticinin kârının diğer üreticilerin hareketlerinden etkilendiği her durumda, dışsal ekonomilerin varlığından söz edilebilir. Scitovsky bu durumu, $P_1 = G(X_1, I_1, C_1, \dots, x_2, \dots)$ fonksiyonu şeklinde göstermekte ve firmanın kârının yalnız kendi çıktısı ve faktörlerin girdisine değil, aynı zamanda diğer firmaların çıktı ve üretim faktörleri girdilerine bağlı olduğunu öne sürmektedir (130).

Şimdi bir örnek vererek konuyu biraz daha açmaya çalışalım. A sanayi dalı ara malı, B sanayi dalı ise mamul madde üretsin. B sanayi dalı ürünlerine piyasadaki talep, her hahgi bir nedenle-piyananın genişlemesi- artacak olursa veya sanayi dalında teknik bir gelişme karşısında üretim artarsa,

---

(129) E.MANİSALI, bu tip dışsal ekonomilerin piyasa aracılığıyla ortaya çıktığı için "vasıtalı dışsal ekonomiler" olarak da tanımlanabileceğini belirtmektedir. Bkz. MANİSALI, Uluslararası Ekonomi, s.82., ve Dışsal Ekonomiler.., s.8.

(130) SCITOVSKY, a.g.m., s.300. Scitovsky, makalesinde devam ederek kendi tanımının, Meade'nin üreticiler arasındaki dolaysız piyasa dışı karşılıklı bağlantılarını da kapsadığını, fakat Meade'nin tanımından çok geniş olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu tanım, üreticiler arasında piyasa mekanizması aracılığıyla karşılıklı bağlantıyı da kapsamaktadır.

A sanayi dalında ara malına olan talepte dolaylı olarak artacaktır. A'nın üretiminin artmasına, belki onun içsel ekonomilerden yararlanmasına olanak sağlayacak ve ürettiği ara malının fiyatı düşecektir. Daha ucuz ara malını girdi olarak kullanan B sanayiın ürünü olan mamul maddenin fiyatıda-belirli koşulların varlığında- ucuzlayacaktır.

Burada, A sanayiın piyasa genişlemesi nedeniyle içsel ekonomilerden yararlanması, B sanayinde dışsal ekonomilerin meydana gelmesine sebep olmuştur. B sanayiın içsel ekonomilerden yararlanması, bu sanayi dalında dışsal ekonomilerin meydana gelmesi için gerekli bir koşul değildir. Ara malı üreten A. sanayi dalının üretiminde kullandığı üretim faktörlerinin fiyatları artan talep karşısında giderek yükseliyorsa, bu durumda A'nın ara malı fiyatları ^{da} yükselecektir. Bu durum, B sanayii açısından "dışsal eksi-ekonomiler" (external diseconomies) olarak ortaya çıkmaktadır. Dışsal eksi ekonomilerin firma veya sanayi dışı faktörlerin etkisiyle produktiviteyi düşürmeleri veya maliyetleri arttırmaları nedeniyle, B sanayiın üretiminde olumsuz bir etki doğmaktadır. B sanayi yönünden bir dışsal-eksi ekonominin meydana gelmemesi için, A sanayinde kısıtlanan üretim faktörlerindeki bu darboğazın giderilmesi gerekmektedir.

Birleşmeye giden ülkeler arasında üretim faktörleri mobilizasyonu sağlanır ve bir sanayi dalında talebi artan üretim faktörlerinin diğer üye ülkelerden getirilmesi gerçekleştirilirse, fiyat artışlarının bir ölçüde önlenmesi mümkündür. Ancak bütün üye ülkelerdeki üretim faktörlerine yönelen talepte genel bir artış meydana gelirse, bu yönden fiyatların yükselmeside şüphesiz kaçınılmazdır.

Piyasa dışsal ekonomilerinin sanayiler arası girdi-çıkıtı ilişkilerine bağlı olarak meydana gelmesi yanında, ekonomide sağlanacak dengeli bir büyümenin her sanayiinin birbirlerinin mallarına talep yaratması (gelir) ile ortaya çıkması da mümkündür (131).

Yukarda iki nedenle ortaya çıktığını gördüğümüz parasal dışsal ekonomilerin büyüklüğünün belirlenmesinde, sanayilerin veya firmaların optimum ölçeğe ulaşıp ulaşmamış olmasında oldukça önem taşımaktadır. Bu arada hemen şunu belirtelim. Firmanın belirli bir optimum ölçekte kurulması ile bir sanayi dalının optimum ölçekte olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Belirli bazı sanayilerin ekonomide kurulabilmesi, o ekonominin asgari bir büyüklüğe sahip olmasını gerektirir.

Bir sanayide optimum ölçeği, "teknolojik optimum" ve "ekonomik optimum" olarak ayırmakta yarar vardır. Teknolojik optimum, üretim teknolojisinin bir sonucudur. O anda geçerli olan üretim teknolojisi tarafından belirlenir. Teknolojik optimum, ölçek ekonomilerine dayanmakta ve ekonominin sanayiler arasındaki ihtisaslaşmasına bağlı olduğu için, her sanayi dalında farklı bulunmaktadır. Bu bakımdan bütün ekonomi açısından teknolojik optimumu belirlemek oldukça zordur (132). Örneğin, bir demir-çelik fabrikasında teknolojik optimum, 5.000.000 yıl/ton üretim kapasitesini gerekli kılarken bir tekstil firmasında bu belki 10.000.000 milyon yıl/metre üretim kapasitesini gerektirebilmektedir. Ekonomik optimum ise,

---

(131) FLEMING, "External Economies and..", s.272-294.

(132) KAHNERT, RICHARDS, STOUTJESDIJK, THOMOPOULOS, a.g.e., s.19-20., MANİSALI, Dışsal Ekonomiler.., s.14.

ekonominin içinde bulunduğu ekonomik yönetim ve organizasyona, mali ve hukuksal faktörlere bağlıdır. Profesör Scitovsky'nin de belirttiği gibi ekonomide teknolojik optimum, gerekli fakat üretimden en etkin bir şekilde yararlanmak için yeterli bir koşul olmamaktadır. Ayrıca ekonomide teknolojik optimuma, muhtemelen ekonomik optimumdan daha önce ulaşılmaktadır (133).

Eğer sanayiler optimum ölçeğin (134) altında çalışmakta iseler, sanayiler arası ilişkilere bağlı olarak bir sanayi dalında meydana gelen maliyet azalışı, -üretim teknolojisinin gelişmesiyle- bu dalda kârlılığın artmasına yol açmaktadır. Bu sanayilerin dışsal ekonomilerden yararlanarak optimum ölçeğe doğru genişlemesi ise, ekonominin tümü bakımından da gelişmeyi hızlandırmaktadır (135).

Ekonomi içinde gelir seviyesinin yükselmesi sonucunda bir sanayinin mallarına -gelir esnekliğine bağlı olarak- artan talep, eğer bu sanayi optimum altında ise optimuma gelmesine, optimum da ise artan talebi karşılayabilmek için ölçeğini değiştirmesine sebep olmaktadır. Sanayinin optimum altında üretim yaparken artan talebe uymak için optimuma gelmesi, bu sanayinin içsel ekonomilerden yararlandığını göstermektedir.

---

(133) SCITOVSKY, "International Trade and Economic Integration as..", s.282-290.

(134) Her iki tip optimumuda kapsamaktadır.

(135) Üretici sektörler arasındaki ilişkiler sonucunda, bu sektörlerden birinde yapılan bir yatırım, diğer sektörlerdeki yatırıma daha kârlı bir duruma getirmektedir. Bkz. H.B.CHENERY, "The Role of Industrialisation in Development Programmes", AER, May 1955. (The Economics of Underdevelopment içinde s.450-451)

Optimum ölçeğin altındaki sanayiın artan talebe uyması, parasal dışsal ekonomilerin etkisi ile içsel ölçek ekonomilerden faydalanmasına da sebep olmaktadır.

Sanayi dalı, dışsal ekonomilerden yararlanarak genişlemeye başladığında, üretim faktörlerinin arz esneklikleri büyük bir önem kazanmaktadır. Eğer sanayiın genişlemesine bağlı olarak talep edilen üretim faktörünün fiyatı hızla yükseliyorsa, bu durum sanayiın içsel ölçek ekonomilerden yeterince yararlanmasını engelleyebilir. Birliğe giden ekonomiler arasında üretim faktörlerine hareket serbestisi tanınmış ise, bir ülkede talebi artan üretim faktörü diğer ülkelerden sağlanarak bu faktörün fiyatının yükselmesi önlenabilir. Böylece sözü edilen sanayiın daha bir süre içsel ekonomilerden yararlanması mümkün olur. Bu nedenle, potansiyel olarak ortaya çıkan dışsal ekonomilerden yararlanabilmek için sanayide azalan maliyetlerin geçerli ve üretim faktörlerinin arz esnekliklerinin yüksek olması gerekmektedir (136).

Burada ele aldığımız şekliyle dışsal ölçek ekonomileri ve daha önce değindiğimiz içsel ekonomiler, ekonomik birleşmelerin yaratacağı geniş bir piyasanın sağladığı büyük çap üretim olanakları olarak görülmektedir. Bu açıdan ekonomik birleşme, yukarıda açıklandığı gibi gerek içsel ve gerekse dışsal ekonomilerin yararlarından, bütün üye ülkelerin faydalanma olanaklarını doğurmakta ve üretimde belirli bir artış sağlayarak refahın maksimize edilmesine yardımcı olmaktadır.

---

(136) MANİSALI, a.g.e., s.17.

3. Ekonomik Birleşmelerin Yabancı Sermaye Akımı
Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Prof.B.Üstünel'inde belirttiği şekilde birleşmelerin ülkeler arası sermaye hareketleri üzerindeki etkisini, iki kısma ayırarak incelemek mümkündür (137).

- (1) Birlik dışı ülkelere birliğe sermaye akışı,
- (2) Birlik üyeleri arasındaki sermaye akışı.

Şimdi bu iki durumu, birlikte incelemeye çalışalım. Birlik dışı ülkelere birliğe sermaye akışı, birleşmenin ticaret sermayesine yol açmasına bağlı olarak artmaktadır. Çünkü bu durumda birlik üyeleri, artık dış dünyadan yaptıkları ithalatı büyük ölçüde azaltmakta ve kendi aralarındaki ticarete önem vermektedirler (138). Böylece, birlik dışında kalan ülkelerin firmaları artık eskisi kadar birliğe ihracat yapamayacakları için, birlik içinde kendi üretimlerini gerçekleştirmeye yardımcı şirketler (subsidiary company-corporation) kurma yoluna gitmektedirler (139).

Son yıllarda özellikle önem kazanmaya başlayan çok uluslu şirketler (multi-national corporations), ticaret sermayesinin derecesine bağlı olarak faaliyetlerini birlik dışında kalan kendi ülkelerinde değil, birlik içindeki ülkelere yoğunlaştırmaktadırlar. Böyle bir gelişim ise, birlik dışından birlik içine doğru bir sermaye akımını

---

(137) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.51.

(138) LIPSEY, "The Theory of..", s.264-266.

(139) SCITOVSKY, a.g.e., s.44-45.

gerektirmektedir (140). Ayrıca ekonomik birleşmelerin yaratacağı ekonomik istikrar ve fiyat istikrarı ile prodüktivite artışları, istihdam seviyesinin yükselmesi, gelir artışları ve sermayenin marjinal etkenliğinin büyümesi, bu bölgeye yapılacak olan yabancı yatırımların çekiciliğini arttırmaktadır (141).

Bütün bunların ötesinde birleşen bir bölgede piyasanın genişlemesi, geniş bir piyasaya üretim yapacak olan müteşebbislere çekici gelmeye başlamaktadır. Böylece, daha önce birlik dışına kayan yatırımlarda birlik içine yönelmektedir (142). Fakat, bütün bu nedenlerin yanında birliğe dışardan yabancı sermaye gelmesinin en önemli koşulu, kurulan birliğin uzun dönemde ekonomik istikrarı koruması ve birliğin devamlı olacağı kanısının yabancı sermayedarlarda uyandırılmasıdır.

Bu arada, bir noktayı da belirtmekte yarar vardır. Eğer ekonomik birleşmeye giden ülkeler arasında gelişme farkları varsa, Myrdall' in "geriye itme etkisi" (backwash-effect) ortaya çıkar ve sermaye, bölgenin gelişmiş yörelerine daha fazla akar (143). Sermaye bu durum-

---

(140) Bu konuda fazla iyimser olmamak gerekir. Berker Yaman'ında belirttiği gibi çok uluslu şirketler, önceden yapılan bir başlangıç yatırımı dışında üretim yapacağı ülkeye fazla sermaye sokmamakta ve daha çok dışarda faaliyet gösterdiği ülkelerde elde ettiği kârları, şirket finansmanında kullanmaktadır. Ayrıca bu şirketler, yatırımları için gerekli parayı, gitmek istedikleri ülkelerden sağlamayı tercih etmektedirler. Gerçekten 1965 yılında Amerika'nın Avrupa'da yaptığı dört milyar dolarlık yatırımın % 90'ını, Avrupa'dan sağlanmış ve ancak % 10'nu Amerika'dan transfer edilmiştir. Bkz. B.YAMAN, "Dev Firmaların Kapitalizmi, Multinasyonel Firmalar ve Dünya Ekonomisindeki Yeri", BİTİA Dergisi, C.11, No.2, Eylül 1973, s.692-693.

(141) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.51., SCITOVSKY, a.g.e., s.45.

(142) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.52.

(143) B.MYRDAL, Economic Theory and Underdeveloped Regions, Methuen Co., Ltd., London, 1965, s.27.

da, sosyal sabit sermayesi (social overhead capital) gelişmiş, ekonomik alanı daha geniş olan bölgelere doğru kayar. Bu bölgeler ayrıca kendisinden daha geri olan bölgelerinde sermayesini kendisine çeker.

Gerçekten yabancı sermayede, alt-yapısı tamamlanmış, kendisine dışsal ekonomiler sağlayan, ekonomik alanı daha geniş bölgelere yönelmektedir. Yabancı sermayenin gittiği bu bölgelerde gelişmiş bölgelerdir. Bu bölgelerde yığılacak birlik içi ve birlik dışı sermaye eğer bir müdahale ile karşılaşmazsa, bölgeler-veya ortaklar- arasındaki gelir farklarının dahada artmasına sebep olur. Aynı şekilde ticaret de daha zengin ve daha gelişmiş ülkeler -bölgeler- lehine işlemeye başlar (144). Sanayiın belirli bir bölgede toplanması, kalifiye işçi ve sermayenin o bölgeye akın etmesi, diğer bölgelerin gelişme hızlarını yavaşlatabilmektedir.

Böylece, sözü edilen bölge ile diğer bölgeler veya üye ülkeler arasındaki gelişme farkının kapatılması oldukça zorlaşmaktadır. Bunun sonucunda ülkeler arasındaki ticaretin tamamen serbest bırakılması, birliğe üye bir ülkenin veya bölgenin diğerleri aleyhine büyük bir gelişim sağlamasına yol açmaktadır (145). Buraya kadar sözü

---

(144) MYRDAL, a.g.e., s.28.

(145) Yalnız burada Myrdal'ın geriye itme etkisinin görülebilmesi için, birlik üyeleri arasında gelişme seviyesi farkı bulunması ve üretim faktörlerinin birlik içinde hareket serbestisinin sağlanması şarttır (ÜSTÜNEL, a.g.e.,s.92-93). Bu koşullar sağlandığında çeşitli sanayi dalları, birliğin daha az gelişmiş bölgeleri aleyhine olmak üzere sanayileşmede daha ileri gitmiş bölgelerde -veya üyelerde- toplanacaktır. Bunun sonucunda sanayileşme, daha ileri bir ekonomik seviyede bulunan bölgelerde dahada hızlanacaktır. Bu eğitimin sebeplerini, "toplayıcı etkenler" (agglomerative factors) olarak belirtmek mümkündür. Böylece, üye ülkeler içindeki sermayeler de, bu toplayıcı faktörlerin etkisinde kalarak sanayileşme seviyesi daha yüksek ülkelere kayacaktır.

edilen durum, birlik dışı ülkelerden birliğin daha gelişmiş bölgelere doğru olan sermaye akımında görüldüğü gibi, birlik üyeleri arasındaki sermaye akımında da ortaya çıkabilir.

Burada bir noktaya değinmekte yarar vardır. Ekonomide Myrdal'in geriye itme etkisini hafifletici nitelikte güçlerde bulunmaktadır. A.Weber'e göre dağıtıcı faktörler (deglomerative factors), geriye itme etkisini belli bir ölçüde gidermektedir. Örneğin, belirli bir bölgede toplanan sanayi yatırımları, o bölgede araziye ve işgücüne olan talebi arttırır. Araziye olan talebin artması ve toplanma bölgesinde işgücü fiyatının yükselmesi, toplanma bölgelerinin çekiciliğini azaltıp, arazi kirasının (rantların) yükselmesine sebep olur. Ayrıca ulaşım giderlerinde meydana gelen artışlar ve belirli bir sanayi kolu için gerek duyulan doğal kaynakların o bölge içinde dağılmış bir şekilde bulunmasında, Myrdal'in geriye itme etkisini belli bir ölçüde sınırlandırır (146).

Bu konuda son bir noktaya değinelim. Bilindiği gibi sermaye birikimi, gelir seviyesi ile de yakından ilgilidir. Gelir seviyesinin yükselmesi oranında, marjinal tasarruf meyline bağlı olarak tasarruf miktarıda artmaktadır. Bu nedenle, tasarruf yüksek gelirlerin bir sonucu olmaktadır (147). Eğer ekonomik birleşme, dış ülkelerdeki gelir seviyesinin düşmesine sebep olursa, şüphesiz dış ülkelerde yapılan tasarruf hacmi de azalacaktır. Böylece dış ülkelerdeki tasarruf arzının azalması, bu ülkelerin ihraç edebilecekleri sermaye miktarında kısıtlayacak ve dolayısıyla uzun dönemde birleşen bölgeye daha az miktarda sermaye gelebilecektir (148). Bununla beraber böyle bir durumun ortaya çıkabilmesi, meydana gelen birleşmenin yabancı sermaye ihraç

---

(146) A.WEBER, Theory of Location of Industries, University of Chicago Press, 1929, s.126-134.

(147) MYRDAL, a.g.e., s.28.

(148) J.E.MEADE, The Theory of International Economic Policy, Volume 1: The Balance of Payments, Oxford University Press, London, 1962, s.61-62.

eden ülkelerin sermaye arz kaynaklarını etkileyecek çapta olmasını gerektirmektedir.

4. Ekonomik Birleşmelerin İstihdam Seviyesi Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Ekonomik bir birleşmenin istihdam seviyesi üzerinde yaratacağı etkiler, birleşmeye giden ekonomilerin içinde buldukları istihdam durumuna bağlıdır. Bu nedenle genel olarak birliğe üye ülkelerden birinde veya birkaçında noksan istihdam durumu söz konusu ise, birleşmenin bu ülkelerin istihdam seviyesi üzerinde olumlu bir etkide bulunacağı söylenebilir (149). Şimdi, birleşmelerin üye ülkelerin istihdam seviyesi üzerinde yaratacağı bu olumlu etkiyi incelemeye çalışalım.

Kurulan birleşme bir ticaret sapması yaratıyorsa, bundan şüphesiz birlik dışında kalan ekonomiler zarar görecek ve üyelerin birbirlerine yapmış oldukları ihracat miktarında bir artış görülecektir. Böylece, ihracat sektöründe meydana gelen genişleme işsizliği büyük çapta emecek ve artan ihracat gelirleri efektif talepte bir artış yaratarak ekonomilerin düşük istihdamdan kurtulmalarına -ekonomilerin düşük istihdam seviyesinde olduğu varsayılmıştı- yardımcı olacaktır. Buna karşılık birleşme, ticaret yaratılmasına sebep oluyor ve ticaret yaratılmasına konu olan malların talep esneklikleride 1'den küçük bulunuyorsa, üye ülkelerin efektif taleplerinde toplam olarak (birlik yönünden) bir değişme meydana gelmeyecektir. Çünkü bu durumda, üye ülkelerden birinde bir efektif talep artışı, diğerindeki azalma ile karşılanacaktır. Bu arada birlik içinde üye ülkelerden bazılarının istihdam seviyelerinde de bir artış meydana gelebilecektir.

---

(149) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.88.

Birlik içi ticaret engellerinin ortadan kaldırılması, birlik üyelerinin birbirlerinin mallarına olan potansiyel taleplerinin efektif talebe dönüşmesini sağlamaktadır. Ayrıca daha kolay ve daha ucuz bulunan ithal malları, üye ülkelerde ortalama tüketim meylininde arttırmaktadır. Ortalama tüketim meylindeki bu artış ise, toplam harcamaları daha fazla yükselterek efektif talebin genişlemesine sebep olmaktadır (150). Düşük istihdam seviyesinde bulunduğunu varsaydığımız ortak üye ülkelerdeki efektif talebin örtmesi ise, talep yetersizliğinden doğan işsizliği ortadan kaldırarak bu ekonomilerin tam istihdama ulaşmasına olanak sağlamaktadır.

Ayrıca, birleşme ile ortaya çıkan geniş bir piyasada sürüm olanaklarının artması ve sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesi sonucunda, yatırım harcamalarında bir artış meydana gelebilir. Effektiv talebin bir bölümünü oluşturan yatırım harcamalarında meydana gelen bu artış, düşük istihdam seviyesinde bulunan bir ekonominin tam istihdam seviyesine doğru hareketini kamçılacaktır. Ekonomi tam istihdam seviyesine yaklaştıkça, bazı darboğazlar ile de karşılaşılabilmektedir. Böyle bir durumda toplam harcamalarda meydana gelen artış, üretim ve istihdam artışından çok fiyat artışlarına yol açabilir (151).

Ekonomik birleşme, bu darboğazları önemli ölçüde giderici bir etki yaratmaktadır (152). Çünkü, ortak bir pazarın yaratılması ile ekonomilerdeki produktif kaynakların ve imalat kapasitelerinin birleşmesi ve nitelikli işgücü (special skills) toplamı, daha yüksek bir efektif talep seviyesinde meydana gelebilecek tıkanıkları önlemektedir (153). Bu nedenle ekonomik birleşmeler, sermaye malları miktarı

---

(150) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.89.

(151) S.ÜLGENER, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966, s.392.

(152) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.89., SCITOVSKY, a.g.e., s.19.

(153) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.89., SCITOVSKY, a.g.e., s.19.

başta olmak üzere efektif talep artışına karşı, arzın ve istihdam seviyesinin artmasını engelleyen dar boğazları genişletmektedir.

Buraya kadar belirtilen ve birleşmelerin istihdam seviyesi üzerinde yaratması muhtemel olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi, ancak bu ekonomilerin "Keynesien" anlamda efektif talep yetersizliğinden doğan noksan istihdam seviyesinde bulunmaları durumunda söz konusu olabilir. Eğer birleşmeye giden ülkeler, sermaye teçhizat eksikliğinden dolayı bir düşük istihdam içinde bulunuyorlarsa yapılacak iş, birlik içindeki yatırım hacmini arttırmaktır. Ekonomideki efektif talep artışı eğer, sermaye teçhizatında gerekli artış sağlanmadan meydana gelmişse, bu durumda toplam arz ve istihdam seviyesi yükseleceği yerde kısa dönemde fiyatlar genel seviyesi artacaktır. Burada bir noktaya değinmekte yarar vardır. Eğer ekonomideki sermaye teçhizatının tam kullanımını sağlayan tam kapasite büyüme haddi, işgücünde meydana gelen artışları emebilecek seviyede değilse, sermayenin artan kapasitesi tamamen kullanılsa bile yinede bir miktar işsizlikle karşı karşıya kalınabilecektir (154).

Birleşmeye giden ekonomilerde ticaret sapması meydana gelmesi ve ticaretin daha çok üye ülkeler arasında yapılması, bilindiği gibi dışa olan ekonomik bağımlılığı azaltmaktadır. Böyle bir durumda, birlik içinde işsizlikle mücadelede tam istihdama ulaşmak için uygulanacak bir iktisat ve maliye politikası, daha az dış ödeme dengesizlikleri yaratacaktır. Çünkü, birliğe dahil ülkelerin dışarı ile olan ticaretleri oldukça azalmıştır ve gayrisafi milli hasıla ile ithalat arasındaki ilişkide zayıflamıştır (155).

---

(154) "Tam istihdam büyüme haddi", sermayenin tam kapasite kullanımının sürekli şekilde sağlanması için gerekli büyüme haddidir. Bkz. HARILVIN, "Tam Kapasite ve Tam İstihdam Büyüme Haddi" çev. Nuri Karacan, İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966, s.40.

(155) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.90.

Birleşmelerin istihdam seviyesi üzerinde yaratmış olduğu etkiyle ilgili açıklamalarımızı tamamlamadan önce, son bir nokta üzerinde duralım. Birleşmeye giden ekonomiler, eğer faktör mobilizasyonunu tam olarak gerçekleştirememişlerse, üye ekonomilerin bazı sektörlerinde işsizlik ortaya çıkabilir. Çünkü kurulan birlik ile beraber mal mobilizasyonunun sağlanması sonucunda, her ekonomi nispi olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu üretim dalında genişlemeye, diğerlerinde ise daralmaya başlayacaktır. Genişleyen üretim dalında istihdam seviyesi yükselirken ek sermaye mallarına gerek duyulacaktır. Fakat buna karşılık daralan üretim dallarında istihdam seviyesi düşecek ve muhtemelen atıl kapasite ile karşılaşılacaktır. Eğer üretim faktörlerine birlik içinde tam bir mobilizasyon sağlanamamış ise, daralan üretim dallarında istihdam seviyesinin düşmeside kaçınılmaz olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI GELİŞME SEVİYESİNDEKİ ÜLKELER ARASINDA

EKONOMİK BİRLEŞME VE SANAYİLEŞME

I. FARKLI GELİŞME SEVİYESİNDEKİ ÜLKELERİN EKONOMİK BİRLEŞMESİ VE SANAYİLEŞMEDE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

1. Farklı Gelişme Seviyesindeki Ülkelerin Ekonomik Birleşmesinin Genel Anlamı

Ekonomik birleşmelerin üye ülkeler üzerinde yaratacağı etkiler incelenirken, bu ülkelerin gelişmiş ülkeler oldukları veya aralarında çok fazla bir gelişme seviyesi farkı olmadığı kabul edilmektedir. Prof.Üstünel'in deyimiyle, birleşmeye giden ekonomiler arasında gelişme seviyesi bakımından bir fark olabileceği, "bilmemezlikten" gelinmektedir (1). Fakat gerçek durum, başlangıçtan bu yana yapmış olduğumuz bu varsayımı değiştirmemizi gerektirmektedir. Çünkü, bugünkü ekonomik düzende farklı gelişme seviyesindeki ülkelerin varlığı bir gerçektir ve bu nitelikteki ülkeler çeşitli türde ekonomik birleşmelere gitmektedirler (2). Burada üzerinde durulması gereken asıl önemli nokta, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelere oluşan

---

(1) ÜSTÜNEL, a.g.e., s.54.

(2) Türkiye ve Yunanistan gibi gelişme yolunda olan ülkelerin Batı Avrupa'nın sanayileşmiş dokuz ülkesinden oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile kurmak istedikleri birlik, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

topluluklar arasında kurulacak birliğin, "ekonomik birleşme derecesi" dir (3).

Bu nedenle, ekonomiler arasındaki birleşme derecesine bağlı olarak birleşmenin gelişmekte olan üye ülkeler üzerinde yaratacağı etkiler de farklı olmaktadır (4). Teoride, birleşme derecesinin gümrük birlikleri safhasında Allen, Meier ve Miksell gibi iktisatçılar, geleneksel gümrük birlikleri teorisinin gelişmekte olan ülkeler ile olan ilişkisini kabul etmemektedirler (5). Bhambri, Kitamura, Urquidi, Linder, Cooper ve Massell gibi iktisatçılar ise, gümrük birlikleri teorisinin gelişmekte olan ülkeler ile olan ilişkisini tamamen red etmemekte ve teorinin gelişmekte olan ülkelerin kal-

---

(3) E.Manisalı, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler birliği içindeki yerini, gelişmekte olan ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki "çıkar birliği" ile beraber "çıkar ayrılığı" nın belirliyeceğini öne sürmektedir. Bkz. MANISALI, Uluslararası Ekonomi, s.131.

(4) Ekonomik birleşme derecesi ile belirtilmek istenen, ekonomik birleşmelerin Birinci Bölüm'de değinilmiş olan ayırımlardan hangisine daha çok yaklaştığı ve üye ülkeler arasında gümrük birliğinden öte, üretim faktörlerine hareket serbestisi tanınması, mali ve ekonomik politikaların birleştirilmesi gibi tedbirlerin alınıp alınmamasıdır.

(5) R.L.ALLEN, "Intergration in Less Developed Areas" Kyklos, 14, 315-34 fasc. 3, 1961., G.M.MEIER, "Effects of a Customs Union on Economic Development", Social and Economic Studies, March 1960., R.MIKESSELL, "The Movement Toward Regional Trading Groups in Latin America", Latin American Issues : Essays and Comments içinde, ed. A.O.Hirschman, The Twentieth Fund, New-York, 1961. (Fuat ANDIC, Suphan ANDIC, Douglas DOSSER, A Theory of Economic Integration for Developing Countries, George Allen and Unwin Ltd., London, 1971, s.15'ten naklen.)

kınmasına yardımcı olabileceği görüşünü savunmaktadırlar (6). Bu iktisatçılardan Bhambri, Kitamura, Mikesell (7) ve Linder, gelişmekte olan ülkeler için yeni gümrük birlikleri teorisinin daha çok ithal ikâmesi yoluyla döviz tasarrufu yönü üzerinde durmakta, Urquidi, Cooper ve Massell ise daha hızlı bir kalkınma için genel bir sanayileşme politikası izlenmesini önermektedirler (8).

Gelişme seviyeleri arasında farklılık bulunan ülkelerden daha az gelişmiş olanının ekonomisi, gelişmiş olana göre; nüfusunun daha büyük bir kısmının tarım kesiminde çalıştığı, fert başına düşen sermayenin yetersiz olduğu, sanayileşmenin henüz gelişmediği, tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının nispeten az olduğu, fert başına gelirin düşük bulunduğu bir ekonomik yapıyı yansıtmaktadır (9).

-
- (6) R.S.BHAMBRI, "Customs Unions and Under-Developed Countries", Economica Internationale, Vol. XV, May, 1962., H.KITAMURA, "Economic Theory and Regional Economic Integration of Asia", Latin American Economic Integration içinde ed.M.S.Wionzcek, Praeger, London, 1966., V.L.URQUIDI, Free Trade and Economic Integration in Latin America, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1962., ECLA, The Latin American Common Market, UN Sales No.59, 11. G. 4, New-York, 1959., S.B.LINDER, Trade and Trade Policy for Development, Praeger Series on International Economics and Development, New-York 1967., C.A.COOPER and B.F.MASSELL, "Toward a General Theory of Customs Union for Developing Countries", JPE, 73, 461-76, October 1965. (Andic-Dosser, A Theory of..., s.16'dan naklen.)
- (7) R.F.Mikesell'in "The Theory of Common Market as Applied to Regional Arrangements Among Developing Countries", International Trade Theory in a Developing World, ed.R.F.Harrod and D.C.Hague, Macmillan, London, 1970,s.205-229'da makalesinde savunduğu fikir bu gruba girmektedir.
- (8) ANDIC-DOSSER, a.g.e., s.16. Cooper ve Massell, Linder'in neoklasik gümrük birliği teorisini eleştirerek gelişmekte olan bir ülkenin hızla sanayileşmesini ve milli gelirin daha büyük bir kısmının sanayi kesiminden sağlanmasını önermektedirler. Örneğin, bir dolarlık dahili sanayi ürünü üretimi, 1 dolarlık aynı sanayi ürününün ithalatından daha fazla ekonomiye katkıda bulunur. Her iki görüşün eleştirisi için bkz.ANDIC-DOSSER, a.g.e., s.18.
- (9) Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, demografik, kültürel ve teknolojik özellikleri konusunda bkz.H.LEIBENSTEIN, Economic Backwardness and Economic Growth, John Wiley, New-York, 1960,s.40-41.

Bu nedenle, sözü edilen ülkeler daha sanayileşmenin başlangıcında oldukları için, geçici bir süre dahi olsa yeni kurulan sanayilerini gelişmiş ülkelerin rekabetçi sanayilerine karşı korumak zorundadırlar (10). Fakat bu geçici süreli koruma bile, bazı durumlarda yeterli bulunmamaktadır. Çünkü, bazı ülkeler bazı sanayi malları üretiminde tarihten gelen bir karşılaştırmalı dezavantaja (comparative disadvantage) sahiptir (11). Bu sanayi dallarının devamlı korunması ekonomik birleşmeye gidildikten sonra mümkün olamayacağına göre, karşılaştırmalı dezavantaja sahip olan fakat gelişmekte olan ülkeler için önem taşıyan bazı sanayi dallarının birleşme sağlandıktan sonra yaşama olanakları sınırlanacak veya tamamen ortadan kalkacaktır.

Bu nedenle, gelişme seviyeleri arasında farklılık bulunan ülkeler arasında gerçekleştirilecek bir ekonomik birleşme veya kurulacak bir gümrük birliği, çeşitli sorunları da beraberinde getirecektir. Çünkü bu ülkeler, herşeyden önce gelişmiş ülkeler ile aralarında bulunan gelişme açığını kapatabilmek için hızla sanayileşmek durumundadırlar. Hızlı bir sanayileşme politikası izlemek ise, gerçekleştirilecek ekonomik birleşmenin derecesine göre izlenmesi gereken ortak politikalardan bir sapma yaratacak ve gelişmekte olan ülke ekonomisinin diğer ortaklarına uyumunu zorlaştıracak, belki de imkânsızlaştıracaktır.

---

(10) KAHNERT..., a.g.e., s.12.

(11) KAHNERT..., a.g.e., s.12.

2. Farklı Gelişme Seviyesindeki Ekonomilerin Birleşmesinde
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Geçerliliği ve
Teori Karşısında Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme
Politikaları

A. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Genel

Anlam ve Teorinin Ricardo ile Hecksher-Ohlin

Versiyonu

Geçen yüzyılın başlarında, önce Robert Torrens (12) ve daha sonra David Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlükler teorisi (13), ülkelerin nispeten bol olan üretim faktörlerini daha çok kullanmayı gerektiren malların üretiminde ihtisallaşmalarını zorunlu kılmaktadır. Böylece, mevcut üretim faktörlerinden maksimum hasılayı elde etmek mümkün olmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, genel olarak statik varsayımlara dayanan bir teori niteliğindedir (14). Buna göre, ekono-

-
- (12) Teori, Haberler'e göre ilk defa Col.Robert Torrens tarafından geliştirilmiştir. Bugün, Ricardo'ya bağlanarak klasik açıklamasına kavuşmuştur. Bkz.HABERLER, The Theory of.., s.122. Aynı şekilde, E.Seligman'da teorisinin ilk kez Torrens tarafından ortaya konulduğunu belirtmektedir. Buna karşılık Profesör Hollander, Torrens'in konuya değinmiş olmakla beraber tam bir açıklama yapmadığını, ancak Ricardo'nun The Principles of Political Economy and Taxation isimli kitabından sonra teorisinin tartışma konusu olmaya başladığını öne sürmektedir. Bkz.E.SELIGMAN and J.HOLLANDER, "Ricardo and Torrens" EJ, 1911, Vol.21, s.448. Teorinin oldukça ayrıntılı bir özeti için bkz. "A Survey of the Theory of International Trade: Part 2, The Neoclassical Theory", ECONOMETRICA, October 1965, s.736-749.
- (13) Karşılaştırmalı üstünlük (comparative advantage) ve karşılaştırmalı maliyet (comparative cost) kavramları, aynı anlama gelmektedir.
- (14) C.P.KINDLEBERGER, Economic Development, McGraw-Hill Book Co. Inc., New-York, 1965, s.295., HABERLER, The Theory of.., s.125., P.A.SAMUELSON, Economics, McGraw-Hill Book Co., New-York, 1967, (Yedinci Bası) s.656., H.G.JOHNSON, "Tariffs and Economic Development: Some Theoretical Issues", The Journal of Development Studies, Vol.1, No.1, October 1964, s.3-30. (Economics of Trade and Development, ed. James D.Theberge, John Wiley and Sons, Inc., New-York, 1968 içinde s.35L) ve H.G.JOHNSON, "Comparative Costs and Commercial Policy", Pakistan Economic Journal, VIII, No.2, June 1958, s.29-43. (Money, Trade and Economic Growth içinde s.29).

vide üretim faktörleri miktarı sabit fakat üretim faktörlerinin ülke içindeki mobilizasyonu tamdır. Uluslararası faktör hareketleri serbest değildir (15). Ekonomide, zevkler ve üretim teknolojisi değişmemekte, faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşulları geçerli bulunmaktadır. Ticarete başlamadan önce, ekonomi tam istihdam seviyesindedir ve eldeki kıt kaynaklar ekonomide en iyi şekilde dağıtılmıştır. Teori, iki ülke iki mal ve -H.O. versiyonunda- iki faktör varsayımına dayanmaktadır. Teorinin H.O. versiyonunda her iki ülkede de özdeş üretim fonksiyonlarının bulunduğu varsayılmıştır. Teori ayrıca, dışsal ekonomiler ve eksi ekonomilerin (diseconomies) varlığını kabul etmemektedir (16).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, gerçekte basit bir "statik genel denge" teorisidir (17). Bu denge durumunda, ülke içinde nispeten daha ucuza üretilen mallar ithal edilmemektedir. İhracat ise, marjinal gelirin masrafa eşit olduğu noktaya kadar yapılmaktadır. Başka bir deyişle ülkedeki ticaret ve üretim yapısı, bir malı üretmenin fırsat maliyeti ile o malın ithal edilmesi durumunda ödenecek miktarın karşılaştırmasına bağlı bulunmaktadır. Denge durumunda, dışarıdan daha ucuza ithal edilebilen malların üretimi durdurulur ve ihra-

---

(15) Üretim faktörlerinden emek, ülke içinde tam olarak mobildir ve üretimin değişik dallarında marjinal produktivitenin ücrete eşit olduğu her yere dağılmıştır. Fakat bu kural, dış ticarete uygulanamaz. Çünkü emek, ülkeler arasında mobil değildir. Bkz.HABERLER, The Theory of..., s.127.

(16) G.HABERLER, "Comparative Advantage, Agricultural Production and International Trade," The International Journal of Agrarian Affairs, Vol.IV, No.3, May 1964, s.130-149. (Economics of Trade and Development içinde s.171) Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ideal koşullarından meydana gelen sapma için bkz.HABERLER, a.g.m., s.171-172.

(17) Teorinin bu şekilde sunulduğu için bkz.G.HABERLER, "Some Problems in the Pure Theory of International Trade," EJ, Vol.LX, No.238, June 1950, s.223-240. (Readings in International Economics içinde s.213-229)

cat, marjinal gelir marjinal maliyet eşitliği sağlanana kadar artırılır. Tam rekabet ve tam istihdamın sağlandığı varsayımı altında, bir malın fırsat maliyeti bu malın piyasa fiyatına eşit olmaktadır. Böylece, bu koşullar altında faktör ve mal piyasa fiyatları ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğü saptamada esas alınmakta ve bu koşullar altında karşılaştırmalı üstünlükler teorisi geçerli olabilmektedir (18).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, yukarda kısaca belirtildiği gibi "statik" bir niteliktedir (19). Çünkü teori, ancak o günkü koşulları göz önüne almakta, başlangıçta üstünlüğe sahip bulunulmayan bir üretim dalında bu üstünlüğün değişebileceğini kabul etmemektedir. Teorinin bu statik varsayımlarının uygulandığı statik bir dünya ise, N.Serin'in de belirttiği gibi hiçbir zaman var ol mamıştır (20).

Teorinin genel niteliğini bu şekilde kısaca ortaya koyduktan sonra, şimdi teorinin Ricardo ve Hecksher-Ohlin versiyonuna geçebiliriz.

Teorinin Ricardo versiyonu, bir malın fiyatının o malın üretiminde kullanılan işgücü değerine göre belirleneceğini varsayan klasik emek-değer teorisine dayanmaktadır. Ekonomide, tek üretim faktörü

---

(18) H.B.CHENERY, "Comparative Advantage and Development Policy", AER, Vol.LI, No.1, March 1961. (Economics of Trade and Development içinde s.137.)

(19) H.MYINT, Economic Theory and the Underdeveloped Countries, Oxford University Press, New-York, 1971, s.175, 183., JOHNSON, "Tariffs and Economic..", s.351, G.HABERLER, "International Trade and Development", National Bank of Egypt, Cairo, 1959 (Economics of Trade and Development içinde s.106)

(20) N.SERİN, Kalkınma ve Dış Ticaret:Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s.8.

emeğin olduğu ve sabit maliyetlerin geçerli bulunduğu bir durumda, her ülke üretimde nispi olarak daha fazla faktör prodüktivitesine sahip olduğu malların üretiminde ihtisaslaşmaktadır. Diğer bir deyişle her ülke, emek maliyetlerinin en düşük bulunduğu malların üretimine yönelmektedir. Her ülkede, üretim fizik olanakları farklı olduğundan-iklim, doğal kaynaklar, işgücünün niteliği, teknoloji- üretimde de farklı faktör prodüktivitesi söz konusu olmaktadır.

Böylece, her ülkenin faktör kullanımı bakımından nispi olarak üstün olduğu malın üretiminde ihtisaslaşması ve bu ihtisaslaşmada kaynakların en etkin bir şekilde kullanılması, ihtisaslaşma olmadığı bir duruma göre daha yüksek bir gelir seviyesini ifade etmektedir. Teori-deki bu ihtisaslaşma, gerçekten ticaret yapan ülkelerin verili kaynaklar ve teknoloji karşısında statik "üretim imkânları eğrisinin" (production possibility curve) ileri doğru hareketinden başka bir şey değildir (21).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, Ricardo'dan sonra Haberler ve Heckscher-Ohlin tarafından geliştirilerek daha tutarlı bir duruma getirilmiştir. Haberler, emek değer teorisinin kabul edilmemesinin, karşılaştırmalı üstünlüklere pek birşey kaybettirmeyeceğini öne sürmüştür. Haberler, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin emek-değer varsayımının her zaman doğru olmayacağını ve bu varsayım kabul edilmese bile, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin doğru olduğunu belirtmektedir (22). Ona göre, iki ülke, iki mal varsayımı altında karşılaştırmalı üstünlükler teorisini, "vazgeçme maliyeti" ile açıklamak

---

(21) MYINT, Economic Theory and... s.120.

(22) HABERLER, a.g.e., s.127.

mümkündür (23).

Buna göre, 1 birim şarap üretimi için gerekli olan üretim faktörleri ile 2 birim kumaş üretmek mümkün ise, 1 birim şarabın alternatif maliyeti (oppurtunity cost) 2 birim kumaş olmaktadır. Bu nedenle vazgeçme -fırsat- maliyetleri farklı olduğu sürece, serbest dış ticaret taraflara yarar sağlayacaktır. Burada sözü edilen 1 birim şarabı veya 2 birim kumaşı üreten faktörler yalnız emek faktöründen ibaret olmayabilir. Gerçekten bir üretim süreci esnasında çok sayıda üretim aracı bulunmaktadır. Örneğin, değişik kalitede emek, tabiat ve diğer doğal kaynaklar, binalar, fabrikalar, teçhizat ve

diğer üretilmiş sermaye araçları gibi. Değişik üretim faktörlerini herhangi bir ortak birimle, hele basit bir emek birimi ile ölçmeye kalkışmak büyük bir hata olmaktadır. Ayrıca üretim faktörlerinden bir çoğuda spesifiktir (24). Bu açıdan, 1 birim şarap veya 2 birim kumaş üreten belli miktardaki üretim faktörlerinin yalnız emek veya emek dışı faktörlerden meydana gelmesinin de sonuç üzerinde fazla bir etkisi olmamaktadır (25).

Klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ekonomik hayattaki çoklu üretim faktörleri yerine, tek üretim faktörü emeğe dayanması (26), teoriye emek dışında başka üretim faktörlerindeki girmesine

-
- (23) Fırsat maliyeti veya alternatif maliyet olarak bilinen "vazgeçme maliyeti" kavramı (oppontunity cost), uluslararası ticaret teorisinde G.Haberler tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre; bir malın maliyeti, onun üretimi için vazgeçilen diğer bütün malların değerine eşit bulunmaktadır. Maliyetlerin, kaybedilen fırsatlar veya imkânlarla ifade edilmesinden dolayı "fırsat maliyeti" kavramı söz konusu olmaktadır. Bkz.HABERLER, a.g.e.,s.176-177 ve CAVES, a.g.e., s.221-222.
- (24) HABERLER, a.g.e., s.175. Daha ayrıntılı açıklama için bkz.CAVES, a.g.e., 31-32.
- (25) Burada konu üzerinde fazla durulmayacaktır. Fazla bilgi için bkz. HABERLER, a.g.e., s.176-177, K.ERTOP, Kıyası Maliyetler Teorisi Üzerinde Bir İnceleme, Sermet Matbaası, İstanbul,1969,s.26-28.
- (26) CAVES, a.g.e., s.14.

yol açmıştır. İsveçli iktisatçı E.Hecksler (27) ile B.Ohlin (28), emeğin yanında sermayeyi de ikinci bir üretim faktörü olarak teoriye sokmuşlardır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonu, girdi arzını sabit ve aynı nitelikte kabul etmekte, faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşullarını varsaymaktadır. Bunun yanında sabit veya azalan maliyetlerde her ülkenin aynı üretim fonksiyonuna ve belli mal-fiyat oranlarında aynı tüketim yapısına sahip olduğunda kabul etmektedir.

Her iki iktisatçıda, ülkeler arasındaki dış ticaretin varlığını, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin farklı yoğunlukta olmaları ile açıklamaktadırlar (29). Ayrıca üretim faktörleri kavramı sadece yalın olarak emek, sermaye ve toprak şeklinde değil, fakat bunların kalite farklarının da kapsamaktadır. Böylece üretim faktörleri miktarı sınırsız olmaktadır (30).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonuna göre her ülke, bol olan üretim faktörünü kullanarak ürettiği malları ihraç etmekte, kıt ve pahalı olan üretim faktörünün kullanılmasını gerektiren malları ise ithal etmektedir (31). Bunun sonucunda, bol olan üretim faktörlerinin fiyatı nispeten daha düşük olduğundan, maliyetlerde azalmakta ve bu üretim faktörünün kullanıldığı alanda karşılaştırmalı üstünlük doğmaktadır. Teorinin bu versiyonunda, ülke içindeki faktörlerden birinin kıt olması nedeniyle yüksek maliyetle üretilen bir malın ithali bu faktörün fiyatının ucuzlamasına sebep olurken, bol

-
- (27) E.HECKSHER, "The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income", Ekonomisk Tidskrift, Vol.XXI, 1919, s.497-512. (Reading in the Theory of International Trade, Homewood Illinois, 1966 içinde s.272-300.)
- (28) B.OHLIN, Interregional and International Trade, Harvard Economic Series, 1933. (Hecksler'in a.g.m.'den naklen)
- (29) HECKSHER, a.g.m., s.278.
- (30) HECKSHER, a.g.m., s.279.
- (31) CAVES, a.g.e., s.28.

üretim faktörüyle üretilen malın ihraç edilmesi, bu faktöre olan talebi arttırdığından fiyatının yükselmesine sebep olmaktadır. Böylece dış ticaret, ülkeler arasındaki faktör fiyatları eşitliğinde sağlamaktadır. Bununla beraber Ohlin, fiilen faktör fiyatlarının sadece kısmi olarak eşitleneceğini, özel durumlar dışında faktör fiyatları eşitliğinin üretim faktörlerinin uluslararası tam hareketliliği sağlanmadıkça mümkün olamayacağını belirtmektedir (32).

Teorinin H.O. versiyonu, üretim fonksiyonlarının her ülke için aynı olduğunu kabul ettiği için eliptirilmştir (33). Üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında özdeş olması ülkeler arasındaki faktör yoğunluklarında zaman içinde sabit kalması ve değişmemesi anlamına gelmektedir. Bir ülkede zaman içinde sermaye yoğun olarak üretilen bir mal, faktör fiyatlarının değişmesi sonucunda farklı faktör bileşimi kullanılarak yapılabilirse, faktör yoğunluğunda da tersine bir dönüşüm söz konusu olabilmektedir. Bunun sonucunda, ülkeler arasındaki üretim fonksiyonlarında özdeşliklerini kaybetmektedir. Faktör yoğunluğunun zaman içinde değişmesinin teorik bir genellemeye olanak tanıyıp tanımadığı tartışmalı bir konudur (34). Ayrıca ülkedeki tüketim yapısı, ülkeler arasındaki faktör yoğunlukları nedeniyle ortaya çıkan dış ticaret kanalıyla fiyatlar seviyesinde değiştirebilmektedir.

---

(32) G.HABERLER, Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, çev. Necati Mumcu, Ofset Matbaacılık Ltd.Şti, İstanbul, 1970, s.42. Lerner ve Samuelson, belirli versayımlar altında, ticaret yapan ülkelerin üretim faktörleri fiyatlarının hem mutlak ve hemde nispi olarak tam bir eşitliğe ulaşacağını savunmuşlardır. Bu görüş, Tinbergen, Meade ve Laursen tarafından da paylaşılarak daha da geliştirilmiştir. Bkz.HABERLER, a.g.e.,s.43.

(33) Teorinin Ricardo versiyonu, bilindiği gibi uluslararası üretim fonksiyonlarının farklılığını esas almaktadır.

(34) Bu konuda oldukça ayrıntılı bir çalışma için bkz. B.S.MINHAS, "The Homohypallagic Production Function, Factor Intensity Reversals and the Heckscher-Ohlin Theorem" JPE, Vol. 70,1962, s.138-156. (International Trade, ed.J.Bhagwati, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, England içinde s.140-168.)

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonun, ampirik olarak ölçülmesi ile ilgili olarak W.Leontief tarafından yapılan bir çalışmada, bu modelin kendi içinde tutarsız olduğu belirtilmiştir (35). Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonuna göre, ülkeler arasındaki dış ticaret ülkelerin faktör yoğunluklarının farklı olmasından doğmaktadır. W.Leontief, A.B.D. dış ticaretini analiz eden bir araştırmasında, ülkelerarasındaki dış ticaretin her zaman karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre gerçekleşmediği ve teorisinin H.O. versiyonunun faktör yoğunluğu dışında, daha başka nedenleride olduğunu savunmaktadır (36).

Prof.Leontief, girdi-çıkı analizini ile ulaştığı bu sonuçta, A.B.D. nin ihracatının emek-yoğun, ithalatının ise sermaye yoğun olduğunu göstermektedir. Dış ticaret teorisinde "Leontief paradoksu" olarak bilinen ve tekniğin ileri olduğu bir ülke dış ticaretinde böyle bir sonuca ulaşılması şaşırtıcı olmuştur. Bu sonuca ulaşılmasının nedeni Leontief, daha sonraki bir yazısında, diğer ülkelerdeki ortalama işgücü prodüktivitesine göre A.B.D.'deki işçilerin prodüktivitesinin hemen hemen üç katı olmasına bağlamaktadır. Başka bir deyişle aynı malların üretiminde çalışan işçi başına sermaye miktarı, A.B.D.'de dünya üzerindeki diğer pekçok ülkeye göre çok daha azdır. Böyle bir sonucun elde edilmesi, şüphesiz karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin varsayımlarını ve sonuçlarının büyük ölçüde sarsılmasına yol açmış ve teorisinin geçerli ve güvenilir olduğu uzun tartışmaların başlangıcını teşkil etmiştir. Konumuzdan uzaklaşmamak için bu ayrıntılı

---

(35) W.LOONTIEF, "Domestic Production and Foreign Trade: the American Capital Position Re-Examined"; Proceedings of the American Philosophical Society, Vol.97, 1953. (International Trade içinde s.93-139)

(36) LEONTIEF, a.g.m., s.125-139.

tartışmalara burada değinilmeyecektir (37).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin genel anlamı ve teorisinin Ricardo ve Hecksher-Ohlin versiyonlarını bu şekilde özetledikten sonra, şimdi teorisinin gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme politikaları üzerindeki etkilerine geçebiliriz.

B. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Karşısında
Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Politikaları
ve Serbest Dış Ticaret Görüşü

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve bu teoriye dayanan serbest dış ticaret görüşü (38), her ülkenin daha ucuza ürettiği mallarda ihtisaslaşmasını önermektedir. Böylece, nispeten bol olan üretim faktörlerini kullanarak üretilen mallar ihraç edilmekte, kıt faktörlü mallar ise ithal edilmektedir. Bunun sonucunda, karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan işbölümü ve dış ticaret, ticaret yapan ülkelerin daha hızlı gelişmesini sağlamaktadır. Çünkü, bu teoriye dayanan serbest dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin dışarıdan ekonomik kalkınmaları için gerekli olan sermaye malı, makina ve teçhizat, ham, yarı ve mâmul madde sağlamalarına olanak vermektedir. Gelişmiş ülkelerden teknolojik bilgi, know-how, müteşebbis gibi faktörlerin ülkeye aktarılmasında kolaylaştırmakta ve sağlıklı bir reka-

-
- (37) Leonitef'in kullandığı metod ve ulaştığı sonuçlar, çeşitli eleştirilere uğramıştır. Örneğin, iki üretim faktörü (emek-sermaye) göz önünde bulundurulmuş, bunun dışındaki faktörler yok sayılmıştır. Ticaret yapan tarafların üretim faktörleri miktarları da karşılaştırılmamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. J. BHAGWATI, "Some Recent Trends in the Pure Theory of International Trade, "International Trade Theory in a Developing World içinde s.6-14.
- (38) Myint'inde belirttiği gibi, klasik uluslararası serbest ticaret teorisi ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisi arasında bir fark bulunmamaktadır. Bkz. H. MYINT, "The Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries", EJ, Vol. LXVIII, June 1958, s. 317-337. (Economic Theory and the Underdeveloped Countries içinde s. 119.)

betin doğmasına yol açmaktadır (39).

Geçen yüzyılda gelişmenin motoru (engine of growth) (40) olarak görülen klasik karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan serbest dış ticaret görüşü, artık zamanımızda pür şekli ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmaktan uzaktır (41). Gelişmekte olan ülkeler üzerinde serbest dış ticaretin başlıca etkisi, bu ülkelerin niteliksiz işgücünü bol miktarda kullanan ve genel ihracatları içinde önemli bir yere sahip bulunan ilksel madde (primary products) üretimini arttırmak olmuştur (42). Eğer, Meier'in de belirttiği gibi teorideki varsayımlarda değişiklik yapılır ve teorianın sınırları genişletilebilirse, gelişmekte olan ülkelerin ticaret ve kalkınma sorunları ile ilgili gözlemleri birliğe kavuşturan faydalı bir analitik çerçeve elde edilebilir (43).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve bu teoriye dayanan serbest dış ticaret görüşü ile gelişme arasındaki ilişkiyi kısaca bu şekilde saptadıktan sonra, teorianın bugünkü koşullar altında gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliğine geçebiliriz.

---

(39) HABERLER, "International Trade and..", s.108-109.

(40) Kalkınmanın itici gücü veya motoru deyimi, literatürde ilk kez D.H.Robertson tarafından kullanılmıştır. Bkz.D.H.ROBERTSON, "The Future of International Trade", EJ, Vol.XLVIII, March 1938, s.1-14. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.501.)

(41) A.K.CAIRNCROSS, Factors in Economic Development, George Allen and Unwin Ltd., London, 1965, s.211., A.K.CAIRNCROSS, "Trade and Development", Economics of Trade and Development içinde s.113. Haberler, birçok gelişmekte olan ülkede uluslararası ticaretin önemini henüz yitirmediğini öne sürmektedir. Bkz.HABERLER, "International Trade and ..", s.104.

(42) MYRDAL, Economic Theory and.., s.52.

(43) MEIER, International Economics of .., s.IX.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini J.Viner geliştirerek, teorinin bazı değişikliklerle gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabileceğini öne sürmüştür. Viner, karşılaştırmalı üstünlüğün, üretimin etkinliğinin zaman içinde değişebildiği, mal ve faktör piyasa fiyatlarının gerçek fırsat maliyetlerinden farklı olabildiği, ekonomide dışsal ekonomilerin meydana geldiği dinamik bir çerçevede ele alındığı zaman geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır (44). Şüphesiz Viner tarafından öne sürülen bütün bu değişiklikler klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin orjinalliğini büyük ölçüde kaybettirmektedir. H.Singer, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bir ihtisaslaşmanın, hiçbir zaman gelişmekte olan ülkeler için yararlı olmayacağını belirtmektedir (45).

H.B.Chenery ise, birliğin gelişmiş ülkeleri karşısında gelişmekte olanların kalkınma (sanayileşme) politikalarının, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonuna dayandırılması gereği üzerinde durmaktadır (46). Chenery, bunun tam rekabet ve başlangıçta dengenin varlığını gerektirmeyen bir karşılaştırmalı üstünlük ölçüsü sağladığına değinmektedir (47). Bu durumda ülkeler, nispi olarak bol bulunan üretim faktörlerini kullanarak elde edecekleri ürünleri ihraç edeceklerdir. Ancak bunun için ülke içi talebin, bol olan üretim faktörünü

-
- (44) J.VINER, "Stability and Progress:The Poorer Countries Problem", Stability and Progress in the World Economy, ed.D.Hague, London, 1958 içinde. (CHENERY, a.g.m., s.137'den naklen.) Viner, teorisinin H.O. versiyonunu, faktörlerin karşılaştırılabilirliği varsayımının bunların nitelik farklılıklarına değinmediği için eleştirmektedir. Ayrıca Viner, Ohlin'in faktörlerin bölgesel kalite farklılıklarının etkisini ihmal etmesini de büyük bir eksiklik olarak görmektedir. Bkz.J.VINER, International Trade and Economic Development, Oxford University Press, London, 1970,s.16.
- (45) H.W.SINGER, "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", AER, Vol.XL, No.2, May 1950,s.473-485. (Readings in International Economics içinde s.309.)
- (46) CHENERY, "Comparative Advantage..", s.136-137.
- (47) CHENERY, a.g.m., s.137.

kullanan mallara yönelmemesi gerekmektedir. Aynı şekilde nispeten kıt üretim faktörlerini kullanan mallar da dışarıdan ithal edilmelidir(48).

Geçen yüzyılda klasik teoriyi doğrulayan ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bulunan bir veya birkaç sektörün gelişmesiyle oluşan "öncü ihracat sektörleri" nin, ekonominin diğer sektörlerini de peşinde sürükleyerek sanayileşmeyi başlatmaları görülmüş (49) ise de, içinde bulunduğumuz yüzyılda gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini bu temele dayandırmaları sakıncalı bulunmaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ekonomiler için klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin kabul ettiği varsayımlardan farklı olarak, ayrıca aşağıda belirtilen noktalarında göz önüne alınması gereklidir (50).

- (1) Gelişmekte olan ülkelere faktör fiyatları, gerçek fırsat maliyetlerini (opportunity cost) yansıtmamaktadır,
- (2) Üretim faktörlerinin hem miktarı ve hemde kalitesi zaman içerisinde üretim sürecinin bir sonucu olarak önemli ölçüde değişebilmektedir,
- (3) Piyasaların büyüklüklerine göre ölçek ekonomilerinden yararlanmalar , üretim sektörlerinden birçoğunda git-tikçe önem kazanmaktadır,
- (4) Ekonomideki mallar arasındaki tamamlayıcılık, üretici ve tüketici taleplerin de belirgin bir özellik niteliğinde bulunmaktadır.

---

(48) CHENERY, a.g.m., s.137.

(49) Örneğin, yünlü ve pamuklu dokuma İngiltere'de, kereste İsveç'te, sütü ürünler Danimarka'da, saat İsviçre'de, ipek Japonya'da öncü ihracat sektörleri olmuşlardır. Bkz.V.F.SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974, s.185.

(50) CHENERY, a.g.m., s.138.

Bu nedenle, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ekonomik kalkınmaya (sanayileşme) yol gösterebilmesi için, temel öğelerinden bazılarının büyüme-kalkınma-teorisinin analiz aletlerine uygun bir duruma getirilmesi gerekmektedir. Bu ise, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin dinamikleştirilmesinden başka birşey değildir. Şimdi bunları, başlıca beş bölüm altında incelemeye çalışalım (51).

(1) Faktör maliyetleri : Gelişmekte olan ülkelerde, piyasa eksikliklerinden dolayı emek ve sermayenin gerçek maliyetlerini tam olarak saptamak mümkün olamamaktadır. Faktör maliyetleri, ekonomik kalkınmanın doğal bir sonucu olarak önemli derecede değişebilmektedir. Kalkınmanın başlangıcında ucuz emeğe dayanan bir karşılaştırmalı üstünlük, kalkınma süreci ile pahalılaşan emek ile birlikte ortadan kalkabilmekte ve gelişmekte olan ülke, başlangıçtaki emek yoğun üretim teknolojisini daha sonra değiştirmek zorunda kalmaktadır.

(2) İhracat gelirlerindeki dalgalanmalar : Gelişmekte olan ülkelerin ihracatında birincil sektör ürünleri (Primary products) önemli bir yer tutar (52). Prebisch ve Singer' in de belirttiği gibi, birincil sektör ürünlerine olan talebin dalgalı bir seyir izlemesi ve gelişmekte olan ülkelerin (peripheral countries) (53) ihracatlarına olan talebin gelir ve fiyat esnekliklerinin 1'den küçük olması, bu ülkelerin ihracatlarını arttırarak fazla gelir elde etmelerini engellemektedir. Birincil sektör ürünler

---

(51) CHENERY, a.g.m., s.139-142., SAVAŞ, a.g.e., s.190-191.

(52) Birincil sektör burada "tarım sektörü" anlamında kullanılmıştır.

(53) R.Prebisch, gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş merkezler başka bir deyişle metropoller karşısında çevre ülkeler anlamına gelen "peripheral countries" demektedir.

ihraç eden ülkelerde zaman içinde dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi (54), bu ülkeleri birincil sektör ürünleri üretiminde ihtisaslaşmadan uzaklaştırmaktadır. Böylece sanayide, birincil sektör ürünlerinin ihracatından çok bölgesel tüketimi karşılamaya yönelmektedir.

- (3) Prodüktivite seviyesinde meydana gelen değişimler : Zamanımızda işgücü ve işletme faaliyetleri, üretimde giderek artan bir tecrübeyi gerektirdiği için üretimde etkinlikte (efficiency) bu süreye bağlı olarak artmaktadır. Bu nedenle, bir ülkede yeni kurulan "yavru sanayiilerin" belirli bir süre dış dünyanın rekabetine karşı korunması gerekmektedir. Yavru sanayiilerin korunması görüşü, herhangi bir sanayide artan üretimin, diğer sanayi dalları içinde hazır nitelikli işgücü ve işletmecilik arzları üzerindeki etkilerini de içine alacak şekilde geliştirilmiştir (55). Faktör piyasa fiyatlarının, prodüktivitedeki bu tip farkları yansıtmaması mümkün olduğu için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ekonomide hatalı tercihlerin yapılmasına yol açabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde; karşılaştırmalı üstünlüğün zaman içinde devamlı olarak izlenmesi, ortaya çıkacak yeni değişimlere göre kaynak dağılımında yeni düzenlemelere gidilmesi bir zorunluluk olmaktadır.

---

(54) R.PREBISCH, "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems", Economic Bulletin for Latin America, February, 1962. Prebisch'in bu yazısı, kısaltılarak Bilsay Kuruç tarafından dilimize çevrilmiştir. Bkz. SBF Dergisi, C.XVIII, No.1, Mart 1963, s.103-142. Ayrıca bkz. SINGER, "The Distribution of Gains..", s.306-317.

(55) CHENERY, a.g.m., s.141.

(4) Dinamik dışsal ekonomiler : Önceki bölümde belirtildiği gibi dinamik dışsal ekonomiler, diğer sektörlerdeki maliyet azalmaları veya talep miktarında meydana gelen artışlardan doğmaktadır (56). Sektörlere göre saptanan klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, aynı zamanda birbirleriyle ilişkili olarak gelişen sektörlerde ortaya çıkan maliyet azalmalarının her sektöre göre ayrı ayrı dağıtılmasını gerektirmektedir. Fakat bir grup yatırım birlikte yapıldığı zaman kârlı olabilecekse (57), o zaman karşılaştırmalı üstünlük, ancak alması yatırım bileşimleri için anlamlı olabilir. Piyasa fiyatlarına yansımayan bu gibi dışsal ekonomiler göz önüne alınmayınca, karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak değerlendirmelerde hatalı olacaktır.

(5) Belirsizlik ve esneklik : Ekonomide zaman içinde meydana gelebilecek arz ve talep koşullarındaki değişiklikler, karşılaştırmalı üstünlüklere göre seçilecek bir kalkınma stratejisinin, daha sonraları ortaya büyük sorunlar çıkarmasına sebep olabilir. Bu teoriye göre, nispi üstünlüğü olan bir veya birkaç ana mal ihracında ihtisaslaşmaya giden bir ekonomi, dünya konjonktüründe meydana gelebilecek bir değişiklik sonucunda çok zor durumlarda kalabilir. Bu nedenle ekonomilerin, üretim çabalarını değişik sektör- lere kaydırmalarında yarar vardır. Böylece kaynakların kar-

---

(56) Chenery, dinamik dışsal ekonomi kavramı ile "diğer sektörlerdeki maliyet azalmaları ve talep miktarında meydana gelen değişimler" ifadesini kullanarak piyasa dışı ve piyasa dışsal ekonomilerini kapsayan genel bir dışsal ekonomi kavramı üzerinde durmaktadır. Bkz. CHENERY, a.g.m., s.141.

(57) J. Tinbergen, grup yatırımlarını "yatırım proje demetleri" (bunches of investment projects) olarak nitelendirmektedir. Bkz. J. TINBERGEN, "Uluslararası, Ulusal, Bölgesel ve Yöresel Endüstriler" çev. S. Rıdvan Karluk, ESADER, C.X, No.2, Haziran 1974, s.211.

şılaştırmalı üstünlüklere sahip olunmayan sanayi dallarına da dağıtılması sonucunda, ekonomi bir esneklik kazanabilir ve geleceğin belirsizliğinden daha az zarar görebilir (58).

Bu açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, geleneksel karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geliştirmekte olan ülkelerin sanayileşme-kalkınma politikalarına ışık tutmasını beklemek, bir yerde büyümenin dinamik sürecini tanımamak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle statik yapıdaki karşılaştırmalı üstünlükler teorisini, dinamik bir nitelik taşıyan ekonomik gelişmeye temel olarak almak hatalı olmaktadır. Bu nedenle, ilerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olma durumu söz konusu olan sanayi dallarının geliştirmekte olan ülkelerde kurulması ve bunların da rekabet edebilecek seviyeye ulaşmaya kadar korunması veya sübvansiyonlar ile desteklenmesi gerekmektedir (59). Aksi bir davranış, gelişme seviyeleri arasında farklılık bulunan ülkelerden oluşan bir birlikte, yeni kurulacak bütün sanayi dallarının birliğin gelişmiş ülkelerin toplanmasına ve nispeten geri kalmış olan birlik üyelerinin sanayileşme çabalarının ise, büyük ölçüde aksamasına yol açacaktır.

Geliştirmekte olan ülkeler, yatırımların yönlendirilmesini serbest piyasa mekanizmasına bırakmamalı, belirli bir plan ve programa göre ilerde avantajlı duruma geçmesi mümkün olan sanayi dallarını saptayarak bunların tarifeler ile korunmasını sağlamalıdır. Ayrıca bu amaçla, gelişmiş bölgeler dışında yapılacak yatırımların daha çekici bir duruma getirilerek başlangıçtaki dezavantajlarını bir ölçüde ortadan kaldırmakta mümkündür. Bunu sağlamak için, teşvik edici vergi

---

(58) SAVAŞ, a.g.e., s.191.

(59) Bu konu üzerinde İkinci Kısımda ayrıntıları ile durulacağından burada fazla açıklama yapılmayacaktır.

politikası araçlarından yararlanmak bir alternatif olabilir (60). Bütün bunların yanında, gelişmekte olan ülkelerde kurulacak sanai işletmelerin kurulup gelişmesi için gerekli olan yatırım bankalarının faaliyete geçirilmesi ve bu kuruluşların mali yönden desteklenmesi de mümkündür (61).

C. Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Politikaları Yönünden Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Eleştirisi

Farklı gelişme seviyesindeki ülkelerin ekonomik bir birleşmeye gitmeleri durumunda, birlik içinde gelişme seviyesi diğer ülkelere göre nispi olarak daha düşük olanların, bu farkı kapatabilmeleri için hızlı bir sanayileşme sürecine girmeleri gerekmektedir. Bu ülkeler eğer sanayileşme politikalarını statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandıracak olurlarsa, bilindiği gibi dinamik gelişme sürecine ters düşmüş olacaklardır. Birlik içinde, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme politikalarını ve kaynak tahsislerini, geleneksel pür karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırmaları durumunda ortaya bazı sorunların çıkması kaçınılmazdır.

Şimdi, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme politikalarının kısa dönemde neden karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırmayacağını görmeye çalışarak sözü edilen teorinin bu ülkeler yönünden geçerliliğini irdelemeye çalışalım (62).

---

(60) MIKESELL, "The Theory of Common..", s.222.

(61) Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu, bu duruma örnek gösterilebilir. Bkz.MIKESELL, a.g.m., s.222.

(62) Burada yapılacak eleştiri, teorinin klasik tipine yöneliktir. Yoksa teoride gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçleriyle bağdaşan yeni varsayımlar yapıldığı, başka bir deyişle teori dinamik bir görünüm kazandığı zaman, uzun dönemde refah kaybına uğramamak için karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin büyük ölçüde ihmal edilmemesi gerektiği kanısındayız. Bu görüş açısından Samuelson'un şu fikrine, yukardaki koşulumuzun gerçekleşmesi oranında katılıyoruz..".. karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir gerçeğe ışık tutmaktadır... Karşılaştırmalı üstünlüğü ihmal eden bir ülke, hayat standardı ve potansiyel gelişme hızları bakımından çok büyük kayıplara uğrayabilir!" Bkz.SAMUELSON, Economics, s.657.

Daha öncede kısaca değinildiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörlerinin fiyatları bunların gerçek fırsat maliyetlerini yansıtmamakta, faktör fiyatları faktörlerin marjinal produktivelerine eşit bulunmamaktadır. Dolayısıyla piyasa mekanizması, üretim faktörlerinin üretim dalları arasında maksimum bir refahı yaratarak uluslararası bir ihtisaslaşmaya yol açacak şekilde dağılımlarını sağlamada yetersiz kalmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörlerinin hareketsizliği, ekonomide tekелci faktörlerin varlığı gibi nedenler, faktör paylarının çeşitli kullanım alanlarında eşitlenmesini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, ekonomide karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre yapılacak bir kaynak dağılımı hatalı sonuçlar doğurabilir. Bunun için, yapılacak yatırım projelerini değerlendirmede "gölge" (shadow) veya "muhasebe" (accounting) fiyatlarının kullanılması gereklidir (63). Pazara tam olarak açılmamış bir ekonomide, -para ekonomisine tam olarak girmemiş bir ekonomi- faktör fiyatlarının gerçek fırsat maliyetlerini yansıtmamasını beklemek olanaksızdır. Çünkü ekonominin parasallaşması sonucunda, optimum faktör birleşiminde de değişiklikler meydana gelmektedir. Bu nedenle, doğru bir faktör fiyatı saptayabilmek için ekonomideki gelişmeyle birlikte yapısal ve teknolojik gelişmelerde göz önünde tutarak yeni varsayımlarda bulunmak gerekmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bütün faktörlerin tam olarak kullanıldığı varsayımına dayanmaktadır. Aslında gelişmekte olan ekonomilerin büyük sıkıntısı, gizli ve açık işsizliktir. Bu ülkelerde özellikle tarım sektöründe gizli işsizlik vardır ve sektördeki iş-

---

(63) İktisat teorisine yatırım projelerini değerlendirmede "gölge" veya "muhasebe" fiyatlarının kullanılması fikri, J.Tinbergen ve H.B.Chenery tarafından getirilmiştir. Bkz. J.TINBERGEN, The Design of Development, Baltimore, 1958., H.B.CHENERY, "The Role of Industrialization..", s.450-471.

çilerin marjinal produktivitesi sıfır veya sıfıra çok yakındır (64). İşsizliğin ve noksan kapasitenin bulunduğu bir ekonomide ise, özel ve sosyal maliyetler arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Ekonomide atıl üretim faktörleri varken, bunların kullanılmasının marjinal sosyal maliyeti de sıfıra çok yakındır. Atıl üretim faktörlerinin kullanılması gerektiğinde, bunlara ücret ödenecektir. Böyle bir durumda ekonomide, özel maliyetler sosyal maliyetleri aşacaktır. Herhangi bir malın üretiminde özel maliyetler, dış piyasa fiyatlarının üstünde bulunuyor ise, şüphesiz karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bu malın üretimi ülke içinde yapılamaz. Fakat bu malın topluma sosyal maliyeti sıfır veya sıfıra çok yakın olduğu için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin aksine, üretilmesi sosyal hasılayı arttırabilecektir (65).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin dayandığı doğrusal homogen üretim fonksiyonu varsayımı, gelişmekte olan ülkeler bakımından geçerli bulunmamaktadır (66). Üretim faktörlerinin birleşim oranını değiştirmemek koşuluyla faktör miktarlarını değiştirdiğimiz zaman, üretim miktarıda faktörlerle aynı oranda artıp azalmaktadır (67). Bu

---

(64) A.LEWIS, "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", The Manchester School, May, 1954. (The Economics of Underdevelopment içinde s.402.)

(65) HABERLER, "Some Problems..", s.215-216.

(66) Doğrusal ve homogen bir üretim fonksiyonunu -örneğin Cobb-Douglas üretim fonksiyonu- matematiksel olarak şu şekilde gösterebiliriz: $q = f(x,y) = Ax^\alpha y^{1-\alpha}$: $(\alpha) + (1-\alpha) = 1$. Fazla bilgi için bkz. T.YAMANE, Mathematics for Economics: An Elementary Survey, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J.1962, s.90-91., HENDERSON-QUANT, a.g.e., s.414-416.

(67) Bu duruma bilindiği gibi, ölçeğe göre sabit getiri (constant returns to scale) denilmektedir.

durumda, faktör birleşim oranı sabit kalarak, üretim değişen faktör miktarı kadar artmakta veya eksilmektedir. Örneğin 5 birim emek ve 3 birim sermaye ile 10 birimlik bir üretim gerçekleştiriliyorsa, 10 birim emek ve 6 birim sermaye ile 20 birimlik üretim yapılacaktır. Diğer taraftan, eğer üretim faktörlerinden biri sabit tutulup diğeri arttırılırsa, bu durumda da üretimde azalan oranda bir artış meydana gelmektedir.

Doğusal ve homogen üretim fonksiyonları, üretim faktörlerinin bölünebilir ve homogen oldukları zaman bir anlam taşımaktadır. Bu ise, faktör birleşim oranı sabit kalmak koşuluyla üretim seviyesi hangi durumda bulunursa bulunsun, produktivitenin sabit kaldığını göstermektedir. Fakat ekonomik düzende, üretim faktörlerini çoğu kez bölünebilir ve homogen olarak bulmak mümkün değildir. Üretimde bazı işletmelerin optimum ölçekte kurulmaları zorunluluğu vardır. Bu optimum tesis ölçeğinin altına inmek mümkün değilse, üretim faktörlerinin bölünebilme özelliği kaybolmaktadır. Eğer optimum ölçeğin altına düşüldüğü zaman produktivitede bir azalma meydana geliyorsa, bu durumda faktörler homogenlik niteliğininde yitirmektedir. Örneğin, çelik, kâğıt hamuru ve kâğıt sanayi sanayi dallarında, altyapı yatırımlarında, otomobil ve petrol sanayiinde üretim faktörleri ya homogen değildir veya bölünememektedir.

Bu nedenle, üretim faktörlerinin bölünebilir ve homogen olmadığı durumlarda, optimum tesis ölçeğine yaklaşıldıkça maliyetler düşmekte ve produktivite artmaktadır. Bu produktivite artışında, içsel ölçek ekonomilerinin büyük bir önemi bulunmaktadır. İçsel ekonomilerin geçerli olduğu bu gibi durumlarda, üretim faktör birleşim oranı sabit kalmak koşuluyla faktörlerdeki artış oranı daha fazla artmaktadır. Böylece, faktörlerin bölünemediği ve homogen olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 10 küçük işletmenin ayrı ayrı 2 birim emek ve 1 birim sermaye ile ürettiği çıktıyı, bir tek işletme, aynı üretim faktörlerini kullanarak daha fazlasıyla üretebilmektedir.

Maliyet azalışlarının veya prodüktivite artışlarının bir diğer nedenide, dışsal ekonomilerden işletmelerin yararlanmalarıdır. Örneğin, işletme dışında daha önce eğitilmiş işçilerin bulunması ve bunların eğitimi için tekrar bir harcamayı gerektirmeden işletmede istihdam edilmeleri durumunda üretim fonksiyonu, emek prodüktivitesinde görülen artış nedeniyle artan bir seyir izlemektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ekonomilerde, artan üretime bağlı olarak büyüyen işletmeler ve ekonomide ortaya çıkan dinamik tasarruflar, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin en zayıf noktalarından birini teşkil etmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin Ricardo versiyonunda, üretim fonksiyonunun uluslararası farklı olacağı kabul edilmişken H.O. versiyonunda üretim fonksiyonunun bütün ülkelerde özdeş olduğu savunulmuştur. Buna göre, her ülke aynı üretim fonksiyonuna göre üretimde bulunur ve daha bol olan üretim faktörünün yoğun bulunduğu malların üretiminde ihtisaslaşır, ülkeler arasındaki faktör fiyatları da dış ticaret kanalından eşitlenmektedir. Böylece neo-klasik iktisatçılar, dış ticaret aracılığıyla faktör fiyatlarının da eşitleneceğini belirtmişlerdir. Fakat üretim fonksiyonunun her ülkede özdeş olması, faktörlerin ikâme esnekliklerindeki aynı olduğu anlamına gelmemektedir (68).

Ülkeler arasındaki faktör ikâme esneklikleri farklı ise, başka bir deyişle faktörlerin birbirleri ile ikâme imkânı aynı değilse, faktör fiyatları arasındaki orana göre sermaye-yoğun bir sanayiden daha sonraları daha az sermaye-yoğun sanayilere geçmek mümkün olmaktadır. Çünkü, sektörlerde zaman içinde yoğun olarak kullanılan faktörün fiyatı, diğer faktöre göre hızla yükselbilmektedir. Bu nedenle, üretimin başlangıcındaki faktör yoğunluğunu, daha sonra faktör fiyatlarının

---

(68) MINHAS, "The Homohypallagic Production..", s.143-156.

da meydana gelecek değişikliklere göre yeniden ayarlamak gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin, teorisinin H.O. versiyonuna nispi faktör yoğunluğuna göre ihtisaslaşma- göre ihtisaslaşmaya gitmeleri oldukça mahzurludur. Ülkeler, faktör yoğunluğu yanında, zaman içinde gelişmekte olan faktör fiyatlarındaki değişiklikleride yakından izliyerek üstünlüğe sahip olabilecekleri üretim dallarını seçmelidirler. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin başlangıcında emek faktörü oldukça boldur. Fakat ^{bu} ülkelerde sanayileşmenin gerektirdiği kalifiye işgücüne olan talebin artması, faktör fiyatlarında emeğin lehine bir artışa yol açmaktadır. V.Savaş'ın da belirttiği gibi gelişmekte olan ülkeler, "faktör yoğunluğu yanında, faktör fiyatlarının dinamik seyrinide" dikkate almalıdırlar (69).

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi ile birlikte ortaya çıkan dinamik faktörler, bu ülkelerde başlangıçtaki karşılaştırmalı üstünlüğü değiştirebilmektedir. Eğer bu ülkeler, sanayileşme dönemlerinin başlangıcında kendilerinde oldukça bol olan emek faktörü nedeniyle tarım sektöründe ihtisaslaşacak olurlarsa, gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelişme açığını hiç bir zaman kapatamayacaklardır. Çünkü, E.Hagen'inde belirttiği gibi ampirik olarak asırlık bir gelişme süreci içinde olan ekonomilerde imalât sanayi ve madencilik kesimlerindeki gelişme, tarımdaki gelişmeye göre çok daha fazla bulunmaktadır (70). Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme sürecinin başlangıcında faktör yoğunluğuna bakmaksızın sanayi sektörüne önem vermeli ve yeni kurulan -veya kurulacak olan- genç sanayiler,

---

(69) SAVAŞ, a.g.e., s.213.

(70) E.E.HANGEN, "An Economic Justification for Protection", QJE, Vol.LXXII, No.4, November 1958, s.496-514. (Economics of Trade and Development içinde s.378-379.)

başlangıçta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasalar bile korunmalıdır (71). Çünkü, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin kabul ettiği ve biraz önce değinilen birinci dereceden homogen üretim fonksiyonunun geçerliliği, bu ülkeler için şüphelidir.

Aslında ekonomideki birçok sanayi dalında sabit verimler değil fakat artan verimler geçerlidir. Genç sanayiler belirli bir süre dış rekabete karşı korunurlarsa, korunan kesimde artan verimlere ulaşmak olanağı doğabilir. Bu ise, serbest dış ticaretin aksine bu kesimlerin gümrük tarifeleri ile korunmasını gerektirmektedir. Böylece, sanayileşmenin başlangıç döneminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunamayan üretim dallarının ve bu arada sanayi kesiminin belirli bir süre korunması sonucu, korunan üretim dallarının karşılaştırmalı üstünlük elde etmesi mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin temel varsayımlarından biri olan faktör mobilitesinin tamlığı varsayımında, gelişmekte olan ekonomilerin yapısına uygun bulunmamaktadır (72). Gelişmekte olan ekonomilerde faktör mobilitesi "yok denecek kadar azdır" (73).

---

(71) Bu konu ile ilgili olarak "yavru sanayiler" in bir süre dış rekabete karşı korunması, daha sonraki kısımda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

(72) Klasik modeldeki işgücünün ülke içindeki mobilitesine karşılık uluslararası hareketliliği varsayımı, yanlış anlamalara yol açmıştır. Klasik model, üretim faktörlerinin tam bir mobilitesini esas almıştır. Haberler'e göre üretim faktörlerinin değişik sanayi dalları arasında tam bir mobilitesi şart değildir. Toprak ve doğal kaynaklar (J. TINBERGEN, International Economic Integration, s.29) ile sabit sermaye malları hareketsizdirler. Kısa dönemde işgücünde geniş ölçüde hareketsizdir. Gelişmiş bir ekonomik düzende işgücünün mesleki mobilitesi hemen hemen olmasa bile, diğer üretim faktörlerinin geniş bir mobilitesi bulunmaktadır. Çünkü, insan yapısı sermaye malları değişik sanayi dalları arasında kolayca yer değiştirebilir. Daha fazla bilgi için bkz. CAVES, a.g.e., s.120-133.

(73) SAVAŞ, a.g.e., s.207.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalarımızdan da görüldüğü gibi, farklı gelişme seviyesinde bulunan ekonomilerin birleşmeye gitmeleri durumunda ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır : Eğer bu ülkeler statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bir ihtisaslaşmaya yönelirlerse, gelişme seviyesi daha düşük olan ülkeler T.Bulutay'ın da çok yerinde olarak belirttiği şekilde daha az dezavantajlı oldukları tarımsal ürünler (74) veya hafif sanayi dallarında bir üstünlüğe sahip olabileceklerdir (75). Sözü edilen ülkeler, bu çemberi kırabilmek için yeni kurulan veya kurulacak olan sanayilerini bir süre dış rekabete karşı korumalıdır. Başlangıçta maliyetler, ortak ülkelere göre daha yüksek bile olsa belli sanayilerin belirli bir dönem korunması, daha sonraki gelişmeler için bir zorunluluk olmaktadır (76).

Kısa dönemde ve başlangıçtaki duruma bakılarak klasik karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak bir kaynak tahsisi ve ona göre saptanacak sanayileşme politikası, bu ülkeler için çok sakıncalı durumların ortaya çıkmasına yol açabilir. Maliyetlerin başlangıçta nispi olarak dezavantajlı bulunduğu üretim dallarında (ağır ve yarı ağır sanayi dalları), sosyal prodüktivite çok yüksek olduğundan, bu üretim dallarının gerçekleştirilmesi bir ihtiyaçtır. Bununla beraber

-
- (74) T.BULUTAY, "Mükayeseli Masraflar Teorisi Üzerinde", SBF Dergisi, C.XXI, №.3, Eylül 1966, s.38.
- (75) Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin, ülkeleri tarım ve sanayi sektörlerinden mutlaka birinde ihtisaslaşmaya yöneltmediğinin de burada belirtmemiz gerekir.
- (76) Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonunun ortalama prodüktiviteyi esas alması, gelişmekte olan ülkeler yönünden eleştirilmesi gereken bir noktadır. Gelişen bir ülkede ortalama prodüktivite belki başlangıçta yüksek olabilir. Fakat gelişme ile birlikte marjinal prodüktivitede bir artış meydana gelebilir. Bu durumda izlenecek yol, Bulutay'ın ifadesi ile "marjinal bir davranış" olmaktadır. Bkz.BULUTAY, a.g.m., s.38.

2. Yavru Sanayiler Önerisi ve Gümrük Tarifelerinin Koruyucu Etkisi

Konuya girmeden önce, literatürde oldukça değişik şekillerde kullanılan "Koruma" (protection) terimine bir açıklık getirmekte yarar görüyoruz. Genel olarak iktisatçılar, "koruma" terimini birbirinden çok ayrı anlamlarda ifade etmektedirler. Koruma, bir anlamda dünya fiyatlarının üstünde üretim yapan dahili üreticileri, ithal mallarının rekabetinden korumak için bunların iç fiyatlarını bir tarife ile yükseltmektedir (106). Tarife'nin gerçekleştirdiği bu korumayı, aynı zamanda günümüzde ithalat sınırlaması, döviz kontrolleri ve çoklu döviz kuru ilede sağlamak mümkündür (107). Fakat bu alt başlıkta tarifelerin koruyucu etkisi üzerinde durulduğu için, diğer araçlar ile koruma bilerek ihmal edilecektir.

Konumuzla ilgili olarak gümrük tarifeleri ile belirli bir ekonomi kesiminin genel olarak korunmasını, şu şekilde ifade etmek mümkündür. Genel olarak koruma, malların nispi dünya fiyatları ile onların dahili fiyatları arasında ikinciler aleyhine olan farklılığı, bir gümrük tarifesi ile ortadan kaldırmak ve ekonomik politikanın gereklerine göre bu fiyatlar arasında ikinciler lehine bir farklılık yaratmaktadır (108). Bu şekilde sübvansiyonlar ile korumayı, tarife ile korumadan

---

(106) JOHNSON, "Optimal Trade Intervention..", s.6'da daha değişik bir tanım vermektedir.

(107) JOHNSON, a.g.m., s.6.

(108) Benzer bir tanım için bkz. JOHNSON, a.g.m., s.6.

ayırmaş oluyoruz (109).

Gümrük tarifeleri ile ekonomik korumanın temel argümanı, gelişmekte olan ülkelerde yeni kurulan sanayi dallarının dış rekabetin yıkıcı etkisinden belirli bir süre korunmasıdır (110). Gerçekten, gümrük tarifeleri ile bir sanayi dalının korunmasının önemini anlayan ve üzerinde ısrarla duran F.List, daha öncede değinildiği gibi, yeni kurulan sanayi dalları için terbiye edici gümrük tarifelerinin konarak bu sanayilerin bir süre korunmasını önermiştir. Aslında serbest dış ticareti savunan bir iktisatçı olan J.S.Mill'de, genç sanayi dallarının serbest dış ticaretten zarar göreceğini kabul etmiş ve serbest dış ticaretten bir süre ayrılarak gelişmekte olan sanayi dallarının dış rekabete karşı korunmasını savunmuştur (111). Mill, daha öncede belirtilmişti-

-
- (109) Gümrük tarifeleri ile koruma konusunda bir noktaya daha dikkati çekmekte yarar vardır. Bu nokta, nominal ve efektif-gerçek- koruma arasındaki ayrılıktır. Nominal koruma oranı, gümrük vergisi oranı ile aynı anlama gelmek üzere tamamlanmış bir malın c.i.f. fiyatı ile yurt içindeki satış fiyatı arasındaki farktır. Eftif koruma oranı ise, ekonomide sanayi kesiminin tarife ile korunması durumunda yaratılan katma değerin tarifelerin olmadığı bir durumda yaratılan katma değere olan oransal farkıdır. Bkz.W.M.COR- DEN, "The Structure of a Tariff System and the Effective Protective Rate", JPE, Vol.74,1966, s.221-237. (International Trade içinde s.285.) Burada, öncekinden farklı olarak yurt içinde yaratılan değerin korunması önem kazanmaktadır. Aslında nominal koruma oranı, gümrük vergisinin sözü edilen mala yurt içinde katılan değere oranlanmasıyla bulunan efektif koruma oranından daha küçüktür. İthal edilen malın, yurtiçinde üzerinde konulması mümkün olan katma değerinin miktarı ne kadar düşükse, gerçek koruma oranı o kadar yüksek olmaktadır. Bu nedenle, yurtiçinde yaratılan değerin miktarı eğer sıfır ise, gerçek koruma oranında şüphesiz yukarıdaki düşünce çerçevesinde sonsuzdur.
- (110) Buradaki amacımız yönünden önemli olan, tarifelerin bir sanayi dalı, daha geniş anlamıyla sanayi kesimi üzerindeki etkileri ve bu kesimin korunmasıdır. Profesör Kindleberger, tarifelerin çeşitli etkilerinin aynı analitik görüşe dayanamayacağını ve tartışmanın hangi nokta üzerinde yürütüldüğünün dikkatlice saptanması gereği üzerinde durmaktadır. Tarifelerin, buradaki sınırlı amacımız dışında yaratmış olduğu etkilerinin ayrıntıları için bkz.KINDLEBERGER, Uluslararası İktisat, s.119,146., V.F.SAVAŞ, "Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Analizi", ESADER, C.V., No.2, Haziran 1969, s.20-38.
- (111) HABERLER. The Theory of.., s.280-281.

uzun dönemde, kalkınmanın ve piyasa genişlemesinin sağladığı olanaklarla karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanması da gözden uzak tutulmamalıdır.

Uzun dönemde eğer başlangıçtaki yüksek maliyetlerin uluslararası seviyeye uyumu sağlanmazsa, bu durum aynı zamanda dünya refahının azalması anlamında gelmektedir (77). Bu açıdan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi dünya kaynaklarının optimal dağılımı yönünden geçerliliğini korumakla beraber (78), gelişmekte olan ülkelerin başlangıçtaki durumlarına uygulanabilirliği yönünden biraz şüpheli bulunmaktadır (79). Gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O.versiyonuna göre nispeten kendilerinde bol olan emek faktörünü kullanan sanayi dallarında ve tarımda ihtisaslaşırlarsa, bu ülkelerin gelişmiş ülkeler ile aralarında olan "kalkınma açığını" kapatmaları hiçbir zaman mümkün olamaz. Böyle bir yönelim, Tunçer Bulutay'ın ifadesiyle (80) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bugünkü farklılıkların korunmasına ve bu farkın gelişmekte olan ülkeler aleyhine büyümesine sebep olabilir.

---

(77) E.MANİSALI, "Ekonomilerarası İhtisaslaşma ve Az Gelişmiş Ekonomiler, "Refii Sükrü Suvla'ya Armağan, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s.325.

(78) SAVAŞ, a.g.e., 188., Ç.KURDOĞLU, Gelişen Ülkelerde Uluslararası Ticaret Sorunları ve Endüstride Teknik Seçimi, Ankara 1971, (SBF'de yapılmış basılmamış doktora tezi, s.5 ve 227.), SAMUELSON, a.g.e., s.657

(79) Çok sayıda iktisatçı, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabileceğini savunmaktadır. Bunlar, kalkınma ile birlikte üretim faktörleri miktarında meydana gelebilecek değişimin, teorinin mantığına aykırı olmadığını savunmaktadırlar. Bu yeni durumda kaynaklar, yeni bir maksimum sağlayacak şekilde yeni bir dağılıma uğrarlar. Bu konuda W.D.M.BEN-SUSAN-BUTT, "A Model of Trade and Accumulation", AER, Vol.44, September 1954, s.511-529. Bu görüşe karşılık Johnson, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi iktisadi büyümeye uygulanamıyorsa, bu teorinin varlığı tartışılabilir diyerek teoriye şiddetli bir eleştiride bulunmuştur.

(80) BULUTAY, a.g.m., s.49.

Bu arada şunu da belirtmekte yarar vardır. Ülkeler arasındaki faktör yoğunluğu, gelişme ile birlikte tersine dönebilir (81). Faktör yoğunluğunun nispi olarak değişmesinin ne derece yaygın olduğu ve teorik bir genellemeye olanak tanıyıp tanımadığıda kesin değildir (82). Teorinin H.O. versiyonunun, her mal için bir üretim fonksiyonu kabul eden ve bu fonksiyonun özdeş olduğunu ileri süren varsayım^{ına} göre faktör yoğunluğu kavramına dayanılarak varılacak sonuçlar, bizce hatalı olacaktır. Çünkü, bir malın sermaye veya emek yoğun niteliği, faktör ikâmeside göz önünde tutularak ancak belirli faktör fiyatları koşullarında geçerlilik kazanmaktadır.

Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüklere başlangıçta sahip oldukları bir iki dalda ihtisaslaşmak yerine, yukarıda değindiğimiz nedenlerle potansiyel olarak uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olabilecekleri dallarda da üretime geçerek çeşitlendirilmiş bir ekonomik yapıya sahip olmalıdırlar. Başlangıçta gelişmekte olan ülkelerin hangi sanayi dalını veya sektörü geliştireceğine karar vermesinde ölçüt ise, karşılaştırmalı üstünlükler değil, marjinal gelir artışları olmalıdır.

---

(81) Bu konu üzerinde duran iktisatçıların fikirleri için şu kaynaklara bakılabilir. R.F.HARROD, "Factor-Price Relations Under Free Trade" EJ, Vol.68, June 1958, s.245-255., H.G.JOHNSON, "Factor Endowments, International Trade and Factor Prices", Manchester School of Economic and Social Studies, Vol.XXV, No.3, September 1957, s.270-283. (Readings in International Economics içinde s.78-85.)

(82) Bkz. MINHAS, "The Homohypallogie Production...", s.143-156.

II. EKONOMİK BİRLEŞME İÇİNDEKİ GELİŞMEKTE OLAN ÜYE ÜLKELERİN SANAYİLEŞMESİNDE GÜMRÜK TARİFELERİNİN FONKSİYONU (x)

1. Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Koruyuculuğu (Himayecilik) ve Serbest Dış Ticaret Yönünden Gelişmekte Olan Ülkelerin Durumu

A. Koruyucu Gümrük Tarifelerinin Sanayileşme Süreci Yönünden Tarihi Gelişimi

Tarihi gelişim içinde, yeni kurulan sanayi dallarının veya ekonominin bir bölümünün tarife ile korunması fikri ilk kez, 1791 yılında Alexander Hamilton'un İmalât Konusunda Rapor (Report on Manufacturers) adlı kitabında ortaya atılmıştır (83). Daha sonra bu fikrin

(x) Ekonomik birleşme içindeki gelişmekte olan üye ülkelerin sanayileşmesinde koruyucu araç olarak sadece gümrük tarifelerini ele almamızın nedeni, tarife ile miktar kısıtlaması (kota) arasında teorik yönden çok büyük ayrıcalığın bulunmayışıdır. Ayrıca literatürde, gümrük tarifesi ile koruma daha fazla kabul görmüştür. Aslında Prof. Bhagwati'ninde dipnot 83'te belirttiğimiz makalesinde öne sürdüğü gibi, miktar kısıtlamaları da bir nev'i tarifedir. Bu iki koruma aracı arasındaki tek fark, miktar kısıtlamasının maliyetleri dikkate almaksızın otomatik bir himaye sağlamasıdır. Diğer taraftan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) dört ilkesinden biride, milli sanayileri gümrük tarifelerinden başka araçlarla himaye etmemektir. İthalatın kontenjanlara bağlanması, GATT anlaşması ile ancak ödemeler dengesi açıklarını kapatabilmek için istisnai durumlarda kabul edilmektedir. Bu nedenle bizde, sanayileşmede yalnız gümrük tarifelerinin koruyucu fonksiyonunu incelemeye çalıştık.

(83) Bu kısımda, konumuz yönünden yalnız himayecilik politikasının dar anlamıyla tarifeler, başka bir deyişle gümrük vergilerinin koruyuculuğu ve bunun gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Aslında himayecilik politikasında, mali sübvansiyonlarla yerli ürünlerin korunması ve ihracatın teşvik edilmesi ile ithalatın miktar olarak kısıtlanması da önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Burada belirtildiği şekilde tarifelerin çok değişik argümanları yanında gümrük vergilerinin koruyucu (protective) ve gelir (revenue) getirici niteliklerini birbirinden ayırmak gerekir. Gelir getirici gümrük tarifelerinin birinci amacı, devlete gelir sağlamaktır. Bu, bir çeşit özel vergi yöntemidir. Koruyucu gümrük vergilerinin devlete yeni mali kaynaklar yaratmakla beraber asıl fonksiyonları, sanayii, gümrük vergileri yoluyla dış rekabete karşı korumaktır. Bkz.HABERLER, The Theory.., s.238 ve J.BHAGWATI, "Dış Ticarete Himaye ve Sanayileşme", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Edütler Konferans Heyeti, İstanbul, 1969, s.117-136.

ABD'de gelişmesi ve savunulması üzerine, H.C.Carey ve diğer iktisatçı- lar teoriyi geliştirmişlerdir. Kıta Avrupa'sında Alman iktisatçısı F.List, Milli Ekonomi Politik Sistemi (The National System of Political Economy) adlı eseriyle konu üzerine eğilmiştir (84). List, daha önce kurulmuş ve gelişmesini tamamlamış sanayi dallarının birtakım üstünlük- leri olduğunu belirterek bu üstünlükleri yeni kurulan fabrikaların el- de edinceye kadar korunmaları gereği üzerinde durmuştur (85). List'e göre daha önce kurulan ve gelişmesini tamamlamış fabrikaların başlıca avantajlarını şöylece özetlemek mümkündür:

"İngiltere'de kurulu fabrikalar, diğer ülkelerde yeni kurulan ve- ya yarı gelişmiş fabrikalara göre binlerce üstünlüğe sahiptirler. Örneğin, usta ve tecrübeli emeği ucuz fiyattan bol miktarda sağ- layabilirler. En iyi ustaları, en iyi ve en ucuz makineleri tula- bilirler. Satış ve alış avantajlarında büyük kâr elde edebilirler. Ucuz ulaşım olanaklarından yararlanır, ucuz hammadde alabilir ve satışlarını ucuz maliyetler ile gerçekleştirebilirler. Banka ve mali kurumlardan fabrikaları için düşük faizle geniş kredi sağla- layabilirler. Bu işletmelerin büyük ticari tecrübeleri, daha iyi araçları, işletme düzenleri ve geniş bir iç pazarları bulunmak- tadır.. " (86).

List, uluslararası rekabette kendilerini koruyacakları bir seviye- ye gelinceye kadar yavru sanayilerin korunmaları gerektiğini belirtmiş ve sadece sanayi kesiminin himaye edilmesini öne sürmüştür. Çünkü sanayi,

-
- (84) F.LIST, The National System of Political Economy, çev.Sampson Llyod, Longmans, Green and Co., New-York, 1904. List'in fikirleri ile il- gili olarak daha fazla bilgi için bkz.HABERLER, a.g.e.,s.278.
- (85) R.Nurkse, A.Hamilton ve F.List'i yeni kurulan sanayi dallarının hi- mayeciliği konusundaki fikirleri nedeniyle "ekonomik milliyetçiler" olarak adlandırmaktadır. Bkz.R.NURKSE, Problems of Capital Formati- on in Underdeveloped Countries, Oxford, Basil Blackwell,1966,s.104.
- (86) HABERLER, a.g.e., s.278-279'dan naklen.

tarımsal maddeleri işleyen bir kesim olduğuna göre sanayiın korunmasından dolayısıyla tarım kesimide yararlanacaktır. Ülke, rekabet olanağını sağladıktan sonra koruma kaldırılmalıdır. Bu bakımdan List'in himayecili, "terbiyevi himayecilik" tir. Böylece, herhangi bir doğal üstünlük olmadan daha önce kurulmuş olmanın verdiği avantaja dayanan yabancı rekabet, yeni kurulmakta olan yavru sanayilerin gelişimini önleyemeyecektir (87).

List'in bu fikirleri, serbest dış ticaret tarafları olarak bilinen J.S.Mill'ide etkilemiştir. Gerçekten Mill, yeni kurulan genç sanayilerin serbest dış ticaretten zarar görebileceğini sezmiş ve serbest dış ticaretten bir süre ayrılarak bu sanayi dallarınının dış rekabete karşı korunmasını önermiştir. Mill, bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

"Sadece politik iktisat ilkelerine dayanarak koruyucu gümrük tarifelerinin savunulabileceği tek durum, geçici olarak (özellikle genç ve gelişen bir ülkede) o ülkenin koşullarına tamamen uyan yeni bir sanayiın kurulmasında söz konusu olabilir. Bir ülkenin diğer bir ülkeye göre bir üretim dalındaki üstünlüğünü, o üretim dalına sözü edilen ülkenin daha önce girmiş olmasına bağlamak mümkündür. Ülkelerden biri için temel üstünlük, diğeri için üstünlük değilse, o ana kadar elde edilmiş tecrübe ve ustalıkların sağlamış olduğu bir üstünlük olabilir. Koruyucu bir gümrük tarifesi belirli bir süre devam ettirilirse, bir ülkenin böyle bir denemeyi gerçekleştirmesi için ödeyebileceği en az zararlı bir vergi olabilir" (88).

---

(87) List'in fikirlerinin daha geniş bir açıklaması için bkz.HABERLER, a.g.e., s.278-280., J.A.SHUMPETER, History of Economic Analysis, Oxford University Press, New-York, 1961, s.505.

(88) HABERLER, a.g.e., s.280-281'den naklen.

Romanyalı iktisatçı M.Manolescu, Koruma Teorisi ve Uluslararası Ticaret adlı kitabında (89), ikili bir ekonomik yapıya sahip olan ekonomilerde aynı miktar emeğin tarım ve sanayi kesimlerindeki produktivitesinin çok farklı bulunduğunu belirterek sanayi kesiminin korunmasını önermiştir. Manolescu, yapmış olduğu istatistiki araştırmaların sonucunda, sanayiın tarım kesiminden 4-4.5 kat daha prodüktif olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, eğer sanayi kesimi dışa karşı bir tarife ile korunacak olursa, tarımdaki düşük verimli emeğin sanayi kesimine geçmesi sağlanacak ve emeğin prodüktiviteside artacaktır. Böylece, gelişmekte olan ülkelerin sanayi kesimlerini korumakla elde edecekleri kazanç, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ihtisaslaşmanın sağlayacağı kazançtan daha fazla olacaktır.

Koruyucu gümrük tarifelerinin sanayileşme bakımından tarihi gelişimi, konu ile ilgili iktisatçıların fikirlerinden bu şekilde özetledikten sonra, bugün sanayileşmiş olan ülkelere bazılarınının geçmişteki durumlarında kısaca görmeye çalışalım. Bugünün sanayileşmiş ülkeleri yüksek bir tarife duvarı ile korumuşlardır. Örneğin gelişmekte olan sanayilerini/günümüzde kalkınmış ülkeler arasında bulunan A.B.D., Japonya ve Rusya, geçen yüzyılda hızlı bir sanayileşme için yüksek gümrük tarifeleri uygulayan ülkelerdir. Bu ülkeler, tarife duvarları ile sanayilerini belirli bir süre dışarıya karşı korurlarken, korumayla birlikte fert başına gelirlerinde de hızlı bir artış meydana gelmiş, başka bir deyişle bu ülkeler kalkınmalarını yüksek tarife duvarları arkasında gerçekleştirmişlerdir.

Örneğin geçen yüzyılda A.B.D. sanayii, 1818'den 1833'e kadar ve iç savaştan sonra. yüksek tarife duvarlarınının korunması altındadır. Sovyetler Birliği'de merkezi devlet kontrolü altında serbest dış ti-

---

(89) M.MANOILESCU, The Theory of Protection and International Trade, P.S.King and Son, London, 1931. Fransızca basımı 1929. (HAGEN, "An Economic Justification..", s.376'dan naklen.)

careten soyutlanmıştır. Aynı şekilde Fransa ve Almanya'nında sanayileşme dönemlerinde, karışık bir tarife tarihleri bulunmaktadır. Fransa, 1808'den 1860'a kadar yüksek bir tarife uygulamıştır. Almanya'da, 1844'ten 1860'a kadar ve 1879'dan sonra yüksek bir tarife sistemine sahipti. 1860'tan sonraki düşük tarifeler döneminde, her iki ülkede de hızlı bir ekonomik kalkınma dönemi başlamıştır. Bununla beraber ekonomik kalkınma Almanya'da 1860'tan çok önce başlamış ve gelişmiştir. Özellikle 1879'dan sonraki ekonomik kalkınma çok süratli bir şekilde meydana gelmiştir (90).

B. Koruyucu Gümrük Tarifeleri ve Serbest Dış Ticaret İlişkisi

Farklı gelişme seviyesinde bulunan ülkelerin ekonomik birleşmesi sonucunda gümrük duvarlarının kaldırılması, gelişmekte olan ekonomilerin kuvvetli bir rekabet ile karşılaşmalarına ve bu durumun henüz gelişme döneminde bulunan sanayilerinin çökmesine sebep olduğuna daha önce değinilmiş idi. Bilindiği gibi ekonomik korumanın temel argümanı, ülkede yeni kurulmuş sanayi dallarını bir süre dış rekabetten korumaktır. Bu nedenle, serbest dış ticarete bir sınır koyarak koruyucu bir dış ticaret politikası izlemek, başlangıçta gelişmiş ülkelerden kurulu bir birliğe girecek olan ülke için adeta bir zorunluluk olmaktadır.

Geleneksel iktisatçıların, özellikle İngiliz klasik iktisatçılarının serbest dış ticaretin kalkınmanın motoru (engine of growth) olduğu (91) konusundaki görüşleri ile ekonomik korumanın dünya kaynak-

---

(90) Konu ile ilgili daha fazla bilgi için Lazz.HAGEN, a.g.m., s.392-393, dipnot 22.

(91) ROBERTSON, a.g.m., s.501.

larının israfı ve ekonomik kalkınmayı engellemesi (92) konusunda ileri sürdükleri görüşler, artık çağımızın dinamik koşulları altında bir geçerliliğe sahip bulunmamaktadır (93).

Dış ticaretin, gelişmekte olan bir çok ülke için son derece önemli bir rolü bulunmasına rağmen (94), serbest dış ticaretin gerektirdiği koşulların gerçekleşmesi mümkün olmadığından bu ülkeler, başlangıçta koruyucu bir politika izleyerek ticareti kısıtlayıcı tedbirler almak zorundadırlar (95). Koruyucu yazarlardan Prebisch'inde belirttiği gibi, belki dış ticaret kalkınmanın motoru olarak yüklendiği görevi geçmişte yapmıştır (96). Fakat günümüzde, uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri ilksel malların fiyatlarının düşmesi ve sanayi ürünlerinin fiyatlarının hızla yükselmesi sonucunda, bu argümanı kabul etmek mümkün olamamaktadır (97). Gelişmekte olan ülkelerin

---

(92) JOHNSON, "Tariffs and Economic..", s.351.

(93) Haberler, dış ticaretin veri üretim fonksiyonlarında ülkeye daha fazla tasarruf ve yatırım olanağı sağladığını ve ülkenin üretim olanaklarını arttırdığını savunmaktadır. Dış ticaret bunu, başlıca dört şekilde sağlayabilmektedir. i- ticaret, ekonomik kalkınma için gerekli olan sermaye malı, makine, ham ve yarımamül maddelerin ülkeye ithalatını gerçekleştirir, ii- ticaret, teknik bilgi, know-how, ustalık, beceri ve fikirlerin yayılmasında iletici bir rol oynar, iii- ticaret, özellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru sermaye hareketlerinin doğmasına yol açar, iv- serbest dış ticaret, en iyi anti monopolist bir politika olduğundan tam rekabet koşullarını gerçekleştirmede en sağlıklı bir araçtır. Bkz. HABERLER, "International Trade and ..",s.108-109.

(94) HABERLER, a.g.m., s.104.

(95) W.M.CORDEN, Recent Developments in the Theory of International Trade, Princeton University Press, 1965, s.61-62.

(96) Bu görüşe, R.Nurkse'te katılmaktadır. Bkz.R.NURKSE, "Patterns of Trade and Development", Economics of Trade and Development içinde s.86.

(97) MYINT, Economic Theory and .., s.181.

kendi koşullarında tek çıkar yol olarak sanayileşmeyi seçmeleri zorunlu olduğundan (98), bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin ucuz sanayi ürünleri rekabetinden kendilerini korumaları gerekmektedir. Bu nedenle serbest dış ticarete, belirli koşullar altında bazı sınırlamalar getirilmelidir.

Serbest dış ticaret belki, ticaretin hiç söz konusu olmadığı bir duruma tercih edilebilir. Fakat bir ülke için serbest ticaretin bütün diğer ticaret şekillerinden daha iyi olduğunu söylemekte mümkün değildir (99). Bu açıdan Cairncross, serbest dış ticaretin ülkelerin ekonomik kalkınmasına büyük katkısı olduğunu kabul etmekle beraber yinede serbest dış ticareti, kalkınmanın sürükleyici bir aracı olarak görmekte ve bu konuda şöyle demektedir:

"Şimdi, gelişmiş olan ülkelerin gelişme süreçlerinin başlangıcında dış ticaretin uyarıcı rolünü, şüphesiz kimse inkâr edemez. 19 ncu yüzyılda İngiltere ve Amerika veya 20 nci yüzyılda Japonya'nın ihracatının genişlemesinin, bu ülkelerin ekonomilerine büyük katkıları olmuş ve ihracat artışı bu ülkelerin sanayileşmelerine de yardım etmiştir (100)... Uluslararası ticaret, dünyanın ekonomik kalkınmasına büyük katkıda bulunmakla beraber, yinede, kalkınmanın popüler bir moturu olmaktan uzak kalmıştır" (101).

-
- (98) B.HIGGINS, Economic Development: Problems, Principles and Policies, W.W.Norton and Co., Inc., New-York, 1968, s.464-465., KINDLEBERGER, Economic Development, s.213-216.
- (99) P.A.SAMUELSON, "The Gains from International Trade", Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol.V, May 1939, s.195-205. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.239.)
- (100) CAIRNCROSS, Factors in Economic.., s.210.
- (101) CAIRNCROSS, a.g.e., s.211.

Gelişmekte olan ülkelerin dış rekabete karşı kendi ekonomilerini korumak için uyguladıkları tarifeler, şüphesiz dış ticarete getirilen büyük bir kısıtlamadır. Bu ülkelerin, serbest dış ticareti kısıtlayan tarife uygulamalarına gitmelerini, başlıca iki temel argümana bağlamak mümkündür (102) :

- (1) Ekonomik argümanlar,
- (2) Ekonomik olmayan argümanlar.

Kendi kendine yeterli bir ulusal güce sahip bulunmak, dışarıya daha az bağımlı olmak, dünya üzerinde daha fazla bir politik güç kazanmak, askeri endişelerle bazı faaliyet dallarında çok yüksek bir maliyetle bile olsa kısmen kendi kendine yeter bir duruma gelmek gibi amaçlar, ekonomik olmayan argümanları oluşturmaktadır (103). Bunlar her ne kadar kendi yönlerinden bir değer taşıyorlarsada, korumanın reel geliri arttıran ekonomik argümanları dışında incelenmelerinde yarar vardır (104).

Bu nedenle burada, gümrük tarifeleri ile korumanın ekonomik argümanları arasında (105); geleneksel yavru sanayiler önerisi, dış ticaret hadleri ve optimum gümrük tarifesi ile dışsal ekonomiler argümanları incelenerek konunun biraz daha açıklığa kavuşması sağlanmaya çalışılacaktır.

---

(102) JOHNSON, "Tariffs and Economic Development ..", s.353.

(103) Ekonomik olmayan argümanlar için bkz. JOHNSON, a.g.m., s.353-359-365., HABERLER, The Theory.., s.239-241., H.G. JOHNSON, "Optimal Trade Intervention in the Presence of Domestic Distortions", Trade, Growth, and the Balance of Payments, North-Holland Publishing Co., Amsterdam, 1966 içinde s.3-4.

(104) MEIER, The International Economics.., s.162., JOHNSON, "Tariffs and Economic Development..", s.353-355., HABERLER, a.g.e., s.241.

(105) Haberler bu konuda, daha değişik beş argüman öne sürmektedir. Bkz. HABERLER, a.g.e., 241-244.

ği gibi bir ülkenin bir üretim dalında diğerine göre üstünlüğe sahip olmasını, üstünlüğü olan ülkenin o üretim dalına daha önce girmiş olduğuna bağlamaktadır.

Buraya kadar kısaca değindiğimiz koruyucu yazarların bu fikirleri, daha sonraları gelişerek özellikle gelişmekte olan ülkelerin genç sanayilerinin korunması şekline dönüşmüş ve bu ülkelerde genç sanayi kesimi ile birlikte tarım kesiminde korunması üzerinde yoğunlaşmıştır (112). Gerçekten, gelişmekte olan ülkelerde genç bir sanayi dalı ile birlikte gelişmemiş bir tarım sektörü de bulunmaktadır. Geri bir tarım ve imalat sanayiinin bulunduğu bu ülkeler, bir bütün olarak ekonomilerinin her iki sektöründe, gelişmesi tamamlanmış olan ülkelerin rekabetine karşı korumalıdırlar (113). Buradaki amacımız gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi ile sınırlı olduğundan, Myint'in çok yerinde olarak üzerinde durduğu bu ayırım bilerek ihmal edilecektir.

Bu açıklamalarınızdan sonra, gümrük tarifelerinin yeni gelişen yavru sanayileri koruyucu etkisine geçebiliriz. Yeni kurulan sanayi dallarının ilk kuruluş dönemlerinde maliyetler, nispeten yüksek bulunmaktadır. Çünkü, üretimin ilk döneminde üretimi gerçekleştiren firma veya sanayi dalı, içsel ekonomileri henüz gerçekleştirememiştir. İçsel ölçek ekonomileri, üretim süreci sırasında üretim ölçeğinin kurulu firma veya sanayi dalının tam kapasiteye doğru genişlemesi ile birlikte ortaya çıkmakta ve maliyetlerde bir azalmaya yol açmaktadır. Aynı şekilde, ekonomide zaman içinde ortaya çıkan dışsal tasarruflar da, maliyetlerin

---

(112) MYINT, Economic Theory and .., s.197.

(113) MYINT, yavru sanayiler argümanının daha da genişletilmesi sonucunda ortaya, koruma teorisinde ötesinde "uluslararası yardım teorisi" nin çıktığını belirtmektedir. Ona göre, eğer bir bütün olarak genç ekonomiler (infant economies) korunup teşvik edilecekse, genç ekonomiye dışarıdan uluslararası yardım şeklinde yeni kaynaklar sağlanmalıdır. Bkz. MYINT, a.g.e., s.197-198.

giderek düşmesine sebep olmaktadır (114).

Bu nedenle, yavru sanayilerin gerek içsel ve gerekse dışsal ekonomilerden yararlanabilmeleri için belirli bir süre dış rekabete karşı korunmaları gerekmektedir. Yeni kurulan genç sanayi dallarını korurken, seçilen üretim tekniği ile en düşük maliyeti sağlayıncaya kadar o sanayi dalının hep aynı seviyede korunmasına özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Eğer böyle yapılmazsa, korumanın sağlamış olduğu rekabetten uzaklaşma sonucu maliyetlerde istenilen düşüş sağlanmayabilir. Başka bir deyişle, "yavru sanayiler hiçbir zaman büyümezler" (115). Bu durum, başlıca iki şekilde kendini gösterebilir:

- (1) Başlangıçta kullanılacak üretim tekniği seçilirken, üretimde en ucuz maliyetleri gerçekleştirecek teknik seçilmeyebilir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında, üretimin nasıl olsa devamlı korunacağı inancı gelmektedir. Üretimⁱⁿ devamlı korunacağı bilindiği için, modası geçmiş ve yüksek maliyetli bir üretim tekniği seçilebilir. Aslında firma üretim tekniğini seçerken, gelecekteki faktör fiyatlarının da göz önünde tutmalıdır. Geleceğin ne kadarlık bir süreyi kapsayacağı, sermaye malının ekonomik ve teknik amortisman süresi ile sınırlıdır. Bunlardan hangisi daha kısa ise, onun esas alınması gerekmektedir. Modası geçmiş bir teknikle üretim yapıldığı sürece, elde edilen ürünler hiçbir zaman diğer ülkelerin ürünleri ile rekabet edemeyecekler-

---

(114) Johnson'a göre korumanın yavru sanayiler argümanı, sık sık "dışsal ekonomiler" kavramı ile karıştırılmaktadır. Johnson, bu iki kavramın mantıken birbirinden ayrı olduğunu savunmaktadır. Dışsal ekonomiler argümanı statik, buna karşılık yavru sanayiler argümanı ise dinamik bir nitelik taşımaktadır. Fazla bilgi için Bkz. JOHNSON, "Optimal Trade Interventions..", s.27.

(115) CAVES-JONES, a.g.e.,s.260. Aynı konuda Samuelson, "uzun zamandan beri kundaktan çıkmayan sanayiler" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. SAMUELSON, Economics, s.678.

ri için, sonuçta bu sanayi dalının devamlı korunması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (116).

- (2) Sanayi dalının maliyetlerini zamanla düşürmesi söz konusu olduğu halde, korumanın verdiği rahatlık içinde sanayiinin gelişmesi için gerekli tedbirler alınmayabilir(117). Bu şekilde korumanın sağladığı olanakla, bu sanayi dalında aşırı kazanç elde edilerek ekonomide kaynak kaybına da yol açılmış olur.

Gelişmekte olan ülkelerde, gümrük tarifelerinin koruyuculuğunda kurulan bir sanayi dalının "Mill-Bastable Testi" denilen bir testen başarı ile geçmesi gerekmektedir (118). Mill testine göre, bu ülkelerde gümrük tarifesinin korunmasında kurulan bir sanayi dalı, teknik bilgi ve tecrübe bakımından hızlı bir gelişim içinde bulunmalı ve gelişmiş ülkeler ile aralarında bulunan tarihsel engeli (historical handicap) en kısa sürede kapatmalıdır. Bastable testinde ise, gümrük korumasından yararlanan sanayi dalının kısa sürede üretim maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlaması ve öğrenme süresinin (learning period) yüksek mali-

-
- (116) A.B. ATKINSON-J. STIGLITZ, "A New View of Technological Change", EJ, Vol. LXXIX, No. 315, September 1969, s. 573-78. Atkinson ve Stigler, teknolojik gelişmenin bir teknikteki gelişme şeklinde olduğunu belirterek, sanayiinin korunması yerine ülke bakımından yararlı olan tekniğin korunmasını önermekte ve "yavru sanayiinin değil", "genç tekniklerin" korunması gerektiğini belirtmektedirler. Bu açıdan konu ele alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde genç tekniklerin korunmasının önemi daha fazla artmaktadır.
- (117) F. Ergin, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "yeni doğan sanayiinin çocukluk çağını atlatıncaya kadar himayesi... Evet! Fakat bu çocuk büyüdükten sonra da emzikten vazgeçmemektedir". Bkz. F. ERGİN, İktisat, 1962, s. 715.
- (118) M. C. KEMP, "The Mill-Bastable Infant Industry Dogma", JPE, Vol. LXVIII, No. 1, February 1960, s. 65-67.

yetini, giderek büyük ölçüde azaltması gerekmektedir (119).

Gelişmekte olan ülkeler yönünden büyük önem taşıyan ve tarifelerin en kuvvetli argümanlarından biri olan yavru sanayiler önerisi, Prof.Samuelson (120) tarafından her ne kadar kabul edilmiyorsada, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Gümrük tarifeleri, belki sadece kaynakların belirli sanayi dallarına yöneltilmesi için bir araç olmaktadır ama (121), yavru sanayilerin uygun bir süre korunması sonucunda başlangıçtaki yüksek birim maliyetlerinin düşmesine de olanak sağlamaktadır (122). Böylece, korunan sanayi dalıda karşılaştırmalı üstünlükler bakımından giderek bir avantaja sahip olmaktadır. Aslında

-
- (119) KEMP, The Pure Theory.., s.187. M.Kemp'e göre, firmanın kazandığı bilgiler eğer tamamen kendi tekeli altında ise, öğrenme sürecinin içsel (internal), bu bilgiler firma dışında herkesin yararına ise (serbest bir mal gibi), öğrenme süreci dışsaldır (external). Firmanın öğrenme süreci içsel ise "dinamik içsel ekonomiler" (dynamic internal economies), öğrenme süreci dışsal ise "dinamik dışsal ekonomiler" (dynamic external economies) söz konusu olmaktadır. Bkz.KEMP, a.g.e., s.186-187.
- (120) Samuelson; yavru sanayi iddiası bugün, geçen yüzyıla göre önemini büyük ölçüde kaybetmiştir diyerek tarifelerin bu argümanını önemsememektedir. Bkz.SAMUELSON, a.g.e., s.678.
- (121) R.Nurkse, "koruma aracı olarak getirilen tarifeler, ekonomik kaynakları yalnız belirli alanlara yöneltmek ve sanayinin ilk kuruluş dönemlerinde karşılaşılabileceği zorlukları yenmek içindir" diyerek tarifeler ile yeni kaynaklar bulunması ve bunların sermaye birikimi için kullanılmasının, tarifelerin yavru sanayiler argümanı dışında kalan amacı olduğuna dikkati çekmektedir. Bkz. NURKSE, a.g.e., s.105.
- (122) Gelişmekte olan ülkelerde, sanayii korumanın dört özel nedenini G.Myrdal şu şekilde belirtmektedir: i- ülkede yeni yaratılan arza, aynı miktarda talep yaratmakta karşılaşılan güçlükler (yurtiçi talebinin yurtiçi arzla aynı miktarda artmaması), ii- ekonomide dışsal tasarruflardan yararlanma, iii- fazla işgücünden üretimde yararlanma, iv- sanayi ve tarım kesimleri arasındaki ülke içi maliyet ve fiyat yapısının sanayi kesimi lehine kayması. Bkz. MYRDAL, An International Economy.., s.276-277.

karşılaştırmalı üstünlüğü, kısa dönemde değil fakat uzun dönemde göz önünde tutmak gerekmektedir. Bunun sonucunda, üretim sürecinin başlangıcında toplumun yüksek maliyetlere katlanarak uğradığı refah kaybı, daha sonraları maliyetlerde meydana gelen düşmeler nedeniyle giderilebilmektedir (123).

Bununla beraber korunan sanayi dalına sağlanan olanaklar sonsuz olmayıp, ilk kuruluş döneminde karşılaşılmaması kaçınılmaz olan darboğazları genişletinceye kadardır. Koruma ve teşvik, ekonomideki bütün sanayi dallarını değil, muhtemelen ilerde nispi avantaja sahip olması muhtemel, öğrenme dönemini çabuk açacak ve dış pazarlarda rekabet edebilecek sanayi dallarına selektif olarak sağlanmalıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde tüm sanayii birden teşvik etmeye kalmak, ekonomide zaten sınırlı miktarda bulunan kaynakların, gerçekten gelişme potansiyeline sahip olan sanayi dallarından esirgenmesine yol açabilir. Böylece gelişme olanağına sahip sanayi dalları gerekli kaynakları sağlayamama durumuyla karşılaşabilir ve sonuçta ekonomik kalkınmanın kısıtlanmasına sebep olunabilir (124).

Gümrük tarifeleri ile yavru sanayileri veya daha genel olarak yerli üretimi korumak, (125) gümrük tarifelerinin yaratmış olduğu etkilerin en önemlilerinden biridir. Çünkü, tarifelerde meydana gelebilecek

---

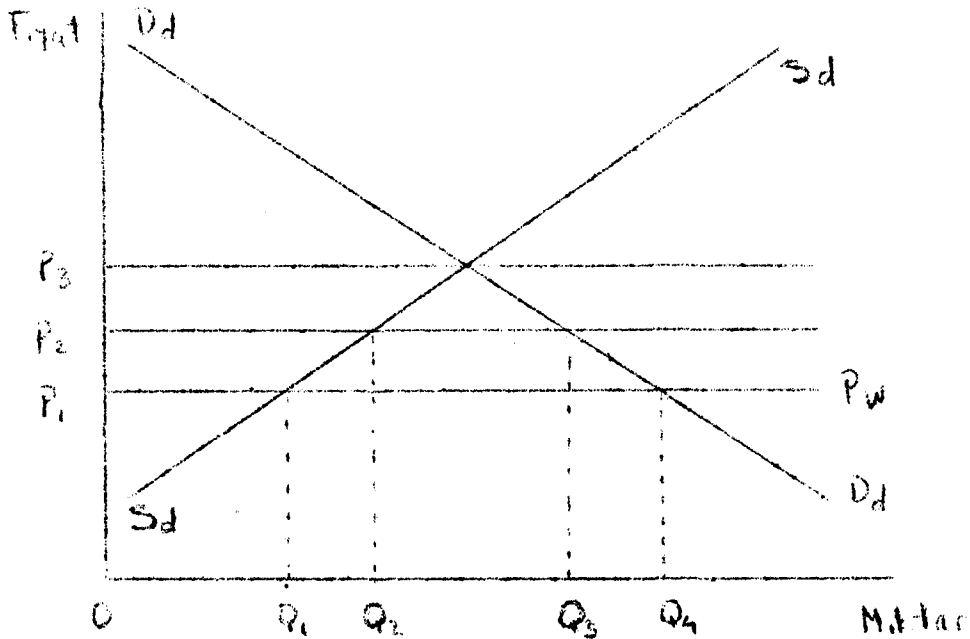
(123) Samuelson, yavru sanayi veya genç ekonomi (young economy) iddialarının, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine ters düşmediğini savunarak, "bu iki iddianın geçerliliği, üretim imkânları eğrisinin geçici koruma isteyen üretim dallarındaki yeni karşılaştırmalı üstünlük yönüne dinamik ve uyarılmış bir şekilde kaydırılmasına dayanmaktadır" demektedir. Bkz.SAMUELSON, a.g.e., s.678.

(124) N.MUMCU, Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme, Ofset Matbaacılık Ltd.Şti., İstanbul,1969, s.130.

(125) Caves ile Jones, tarife korumasının, ithal kısıtlamaları, döviz kontrolü, çoklu döviz kuru gibi diğer dış ticaret politikası araçları ile koruma yanında, belki en iyi koruma aracı olmadığı kanısındadırlar. Bkz.CAVES-JONES, a.g.e., s.261.

bir değişiklik, korunan sanayi dalının üretim sürecine direkt olarak etkide bulunmaktadır. Gümrük tarifesi ile koruma sonucunda, iç ve dış fiyat seviyeleri arasında bir farklılık doğmakta ve bunun sonucunda iç üreticilerin mallarının fiyatları, dünya fiyatlarının üzerinde bile olsa satış olanağına kavuşmaktadır (126).

Şimdi tarifelerinin yavru sanayi ürünleri, daha genel olarak tek bir sanayi ürünü üzerindeki koruyucu etkisini kısmi denge analizi çerçevesinde Şekil 8 yardımıyla incelemeye çalışalım (127).

(126) JOHNSON, "Optimal Trade Intervention..", s.6., CAVES-JONES, a.g.e., s.229.

(127) Kısmi denge analizinde, incelenen piyasada geçerli olan fiyattaki bir değişiklik ekonomideki genel arz ve talep eğrilerini etkilememektedir. Gümrük tarifelerinin koruyucu etkisinin kısmi denge durumunda incelenmesi, genel denge durumuna göre daha açık ve anlaşılır olmasındandır. Genel denge analizi çerçevesinde serbest ticaret ve koruma için HAGEN, "Economic Justification..", s.389-392.

Tarife uygulayan ülke, dünya pazarlarında küçük bir alıcı ve ithalatçı ülkeyi temsil etmektedir. Bu nedenle, satın alımlarla dünya fiyatını etkileyememektedir. Bu ülke (P_w) fiyatından -dünya fiyatı- istediği kadar mal alımında bulunabilir. Bunun için (P_w) doğrusu, ithalat için arz eğrisi niteliğindedir. Ülke içi arz ve talep eğrileri (D_d ve S_d), çeşitli fiyatlardaki iç üretim ve talebi göstermektedir. Bu koşullar altında ekonomide (OQ_3) miktarı kadar ithalat, (OP_2) fiyat seviyesinden yapılmaktadır.

Bu fiyatta ithalat arzı sonsuz esnek olduğundan, (P_1P_2) tarifesi- nin dış sunum fiyatı üzerinde hiçbir etki yaratmadığı kabul edilmektedir. (P_1) fiyat seviyesinde ekonominin ithalatı, (Q_1Q_4) kadardır. Eğer uygulanan tarife sonunda fiyat (P_2) seviyesine yükselmiş ise, dışardan yapılan ithalat miktarı (Q_2Q_3) kadar artacaktır. (P_1) fiyat seviyesine göre iç üretimde meydana gelen (Q_1Q_2) miktarındaki artış, gümrük korumasının "yerli üretimi koruyucu etkisi"ni göstermektedir. Burada, şekilden de görülebileceği gibi belli bir tarifeye göre gümrük uygulamasının yerli üretim üzerindeki koruyuculuğu, arz eğrisinin esnekliği tarafından belirlenmektedir. Eğer arz eğrisi esnekse, koruyucu etki büyümekte, esneklik küçüldükçe koruyucu etkide önemini kaybetmektedir. Eğer gümrük tarifesi, dışardan ithalat yapılmaksızın iç talebin tamamen yerli üretim tarafından karşılanabilmesini sağlayacak şekilde (P_3) seviyesine kadar yükseltirse, bu durumda tarife yerli üretimi mutlak olarak korumaktadır (128). Şekilden de izleneceği gibi (P_3) fiyat seviyesinde iç talebin tamamı yerli üretimle karşılanmakta ve bu tarife seviyesinde ithalat tamamen durmaktadır.

Gümrük tarifelerinin yerli üretim üzerinde kesin bir koruyucu etkisi bulunduğu, bu şekilde açıkça ortaya çıkmış olmaktadır. Bu koruyuculuk sonunda, ülke bakımından bir kayıp doğmaktadır ama, tarife ile

---

(128) SAVAŞ, "Gümrük Tarifelerinin..", s.29.

korumanın sonucunda üretim dalının kısa dönemde korumadan kazançlı çıkmasında mümkün bulunmaktadır (129). Tarifelerde meydana gelebilecek bir düşme sonucunda, tarife ile korunan sanayi dalı -çünkü bu dal dünya fiyatlarının üzerinde üretim yapmaktadır- tarife düşüşünden çok fazla etkilenebilecektir. Dolayısıyla korumanın hangi üretim dallarında ve ne kadarlık bir süre için yapılacağını, korunan sanayi dalının dünya piyasalarında rekabet edebilecek etkinliğe ulaşması belirleyecektir.

Koruma süresi sonunda artan ekonomik etkinlik, sanayi dalını gümrük duvarlarının arkasına sığınmaksızın normal bir produktivite seviyesine ulaştırmalıdır. Aslında uluslararası produktivite seviyesine erişen ve dünya piyasalarında rekabet edebilecek kadar güçlenen sanayi dalı, yeterince gelişmiş demektir. İktisadi kapasiteye ulaştıktan sonra sanayi dalının faaliyetine devam edip edemeyeceği, bu noktaya gelince açıklığa kavuşmaktadır. Eğer bundan sonrada tarife koruması devam edecek olursa, rekabetten uzaklaşan sanayi, kendi içinde etkinlikten de uzaklaşarak ekonomide monopolcü bir duruma geçecek ve produktivliğini kaybedecektir. Bu nedenle, korunacak sanayi dalının seçiminde ve ne kadar korunacağı konusunda çok dikkatli davranmak, uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüklerden uzaklaşmamaya dikkat etmek gerekmektedir.

Sonuç olarak koruma, sanayiinin optimalitesine ulaşınca kadar devam ederse başarılı olabilir. Hatalı bir koruma ise, yurtiçi kaynak tahsisinin yanlış dağılımına yol açabilir. Böylece, gelişmekte olan

---

(129) KINDLEBERGER, a.g.e., s.122.

ülkelerde zaten sınırlı bulunan ulusal kaynaklarda israf edilmiş olur (130).

3. Dış Ticaret Hadleri Önerisi ve Optimum Gümrük Tarifesi (131)

Gelişmekte olan ülkelerde sanayi kesimini koruyucu politika-
nın argümanlarından biri olan dış ticaret hadlerinin tarife ile düzel-
tilmesi, başka bir deyişle "yabancı ödeyecek" (foreigner will pay)
argümanı (132), ithal edilen mallar üzerine gümrük vergisi koymak veya
mevcut vergilerin oranlarını arttırmak suretiyle dış ticaret hadleri-
nin ülke lehine çevrileceği savına dayanmaktadır. Aynı şekilde dış ti-
caret hadlerini, ihracata konan vergiler yoluyla düzeltmek mümkün-

- (130) C.Kindleberger, tarife ile korumada amacın, kendi deyimiyle "ço-
cuk meydana getirmek değil, fakat soğuk ve zalim rekabet dünyasın-
da doğan çocuğun ölümüne engel olmak" olduğunu belirtmektedir.
Bkz.KINDLEBERGER, a.g.e.,s.124. Aynı görüşü Profesör Hirschman'da
savunarak; gelişmekte olan ülkeler yönünden koruma, sanayi dalı
kurulmadan önce değil, fakat kurulup üretime başladıktan sonra
sağlanmalıdır demektir. Bkz.A.O.HIRSCHMAN, The Stra- s.124.
tegy of Economic Development, Yale University Press, New-Haven, 1972,
lan ülkeler yönünden bu görüşlere katılmak pek mümkün değildir.
Çünkü bu ülkeler, henüz sanayileşmelerinin başlangıcındadırlar ve
pek çok sanayi dalı bu ülkelerde henüz kurulup faaliyete bile geç-
memiştir. Bu kısıtlayıcı durumda, gelişmekte olan ülkeler eğer bu
görüşe göre bir politika saptayacak olurlarsa, zamanla karşılaştı-
rılmalı üstünlüğe sahip olabilecekleri ve kalkınmaları bakımından
stratejik önemi olan bazı sanayi dallarından da başlangıçta fe-
dakârlık etmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle gelişmekte olan
ülkeler, Kindleberger'in deyimiyle, gerektiğinde ve gerektiği ka-
dar çocuk -sanayi dalı- sahibi olmalıdırlar.
- (131) Koruma için dış ticaret hadleri argümanını, "optimum tarife" teo-
risi formu içinde analiz etmek çokça kabul görmüş bir yaklaşım
şeklidir. Bkz.JOHNSON, "Tariffs and Economic..", s.352.
- (132) İthalata konan bir gümrük vergisi, ithal ürününün yurtiçi fiyatı-
nın en az tarife oranı kadar yükselmesine yol açar. Fiyatı yük-
selen malın yurtiçi talebi azaldığı için ithalata da kısılır. Bu
durumda ithal malını üreten ülke, ihracatında bir azalma meydana
gelmesini istemiyorsa, satış fiyatını konan gümrük vergisi kadar
düşürmek zorundadır. Malı ithal eden ülke dünya talebinin önemli
bir bölümünü temsil ediyorsa, bu ülkenin ithal malına karşı uygu-
lanmış olduğu tarife, dünya fiyatlarının düşmesinde de yol açar. Böy-
lece tarife uygulayan bir ülke, kendi gümrük vergisinin bir kısmını
veya tamamını yabancılara yansıtmış başka bir deyişle onlara
ödetmiş olur.

dür. Eğer ihracata konan vergi sonucunda ihracatta belirli bir azalma meydana gelmiyorsa, ihraç malının fiyatı en az ihracata konan vergi miktarı kadar artacak ve bu şekilde dış ticaret hadleri ülke lehine dönecektir. Başka bir deyişle arz ve talep esnekliklerinin hemen hemen aynı olduğu iki ülkede, ülkelerden biri tarafından diğerinin malına karşı uygulanan gümrük tarifesi, ithalatçı ülkedeki fiyatı kısmen yükseltip ihracatçı ülkedeki fiyatı kısmen düşürecektir. Bu durumda, ihracatçı ülkenin arzı esnek değil, buna karşılık ithalatçı talebi esnek ise, gümrük tarifesinin koruyucu etkisi azalacak ve hemen hemen aynı miktar ithalat daha ucuza yapılacaktır (133).

Şüphesiz bu politikada başarıya ulaşmak için, tarifeyi uygulayan ülkenin uluslararası ticarete monopol veya monopson gücüne sahip olması gerekmektedir (134). Ayrıca ülkenin gümrük tarifelerini arttırmakla dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilmesi, diğer ülkelerinde aynı yola gitmemeleri durumunda mümkündür. Diğer ülkelerin misillemede bulunması, her iki tarafada zarar vererek gümrük tarifesi yoluyla ticaret hadlerinin özellikle uzun dönemde lehe çevrilmesini zorlaştırmaktadır (135).

Gelişmekte olan ülkelerin monopol ve monopson güçleri, birkaç doğal madde dışında (136) dünya piyasalarında önemsizdir. Bu ülkelerde arz ve talebin fiyat ve gelir esneklikleride küçüktür. Bu nedenle, bu tip bir tarife politikası uygulayarak bu ülkelerin dış ticaret hadlerini lehlerine çevirebilmeleri oldukça güçtür. Sözü edilen ülkeler böyle bir tarife politikası uygulamasalar bile, bu ülkelerin sunum eğrileri

---

(133) Gümrük tarifelerinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerinin kısmi ve genel denge durumlardaki analizi için bkz. KINDLEBERGER, a.g.e., s.133-135.

(134) MEIER, a.g.e., s.166.

(135) SAVAŞ, a.g.m., s.26. Optimum tarife ve misilleme ile optimum tarife formülüne alternatif konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. H.G. JOHNSON, "Optimum Tariffs and Retaliation", RES, Vol. XXI, No. 55, 1953-4, s.142-153. (International Trade and Economic Growth içinde s.31-61.)

(136) Petrol, bu konuda bir kaç istisnadan biridir.

esnek olduğundan bu kez dış ticaret hacimlerinde, süratli bir azalma meydana gelerek daha fazla kayba uğramalarında mümkündür (137).

Teoride, genel olarak dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir seyir izlediği konusunda bir eğilim bulunmaktadır. Latin Amerikalı iktisatçı Raul Prebisch'e göre ilksel madde ürünlerine olan talebin düşük gelir esnekliği, bunun yanında gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri ilksel madde (primary products) fiyatlarının ithal fiyatlarına göre daha düşük olması gibi nedenlerle, dış ticaret hadleri bu ülkelerin aleyhine dönmektedir (138).

Prebisch, ilksel madde fiyatlarının konjunktürün refah döneminde çok yükseldiğini, konjunktürün alçalma döneminde ise süratle düştüğünü belirtmektedir. Sınai malların fiyatlarındaki dalgalanmalar, refah dönemindeki dalgalanmalara paralel bir seyir izlemekte fakat ilksel madde fiyatlarındaki değişiklik kadar şiddetli olmamaktadır. Prebisch'e göre bunun nedeni, sendikalardır. Çünkü sendikalar, gelişmiş ülkelerde konjunktürün refah dönemlerinde ücretleri arttırmakta fakat depresyon dönemlerinde ücretlerin düşmesine engel olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise sendikaların varlığının pek hissedilmeyişi, bu sürecin gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkmasını engellemektedir (139).

Bu konuda Prebisch'in üzerinde durmadığı bir noktaya, Kindleberger dikkati çekmekte ve dış ticarete dış arz ve talep eğer esnekse, ulusal ücret-fiyat politikasının dış ticaret hadleri üzerinde etkinli-

---

(137) MUMCU, a.g.e., s.123. N.Mumcu, esnekliklerin hesaplama güçlerine değinerek ayrı esnekliklere sahip çok sayıda ilksel maddenin esnekliklerinin toplu olarak gösterilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bkz.MUMCU, a.g.e.,s.123.

(138) R.PREBISCH, "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", AER, Vol.XLIX, May 1959, s.261-263.

(139) PREBISCH, "The Economic Development..", s.12-13.

ğini kaybedeceğini öne sürmektedir. Çünkü, ülkeler arasındaki ücret-fiyat politikaları farklılığı, bu ülkelerin ödemeler bilançosunu ve bu yoldan kambiyo hadlerini etkilemekte fakat dış ticaret hadlerini değiştirmemektedir (140). Ayrıca ilksel madde üreten bütün ülkeler, gelişmekte olan ülke niteliğinde de değildir. Örneğin Danimarka, bugün gelişmiş bir ülke olmasına rağmen, bu ülkenin ihracatında ilksel maddelerin payı oldukça büyük bulunmaktadır (141). Bunun yanında bazı ilksel madde üreten ülkelerde, ilksel madde ithalatçısı durumundadırlar.

Fakat bu istisnalara rağmen, dış ticaret hadleri genel olarak daha çok yiyecek ve hammadde ihraç eden gelişmekte olan ülkeler aleyhine olarak bir gelişim göstermektedir (142). Profesör Nurkse bu durumu, gelişmekte olan ülkelerde iç kaynakların yeterince fleksibil olmamasına bağlamaktadır. Nurkse'e göre eğer kaynaklar yeterince fleksibil olsalardı, dış ticaret hadlerinin aleyhteki gelişimine paralel olarak ekonomideki kaynakların ihracat sanayiinden iç piyasaya dönük üretim yapan sanayi kesimlerine kayması çok kolaylaşacaktı. Fakat gelişmekte o-

- (140) C.P.KINDLEBERGER, The Terms of Trade:A European Case Study, John Wiley and Sons, Inc.,New-York,1956,s.247. Kindleberger, Avrupa için yapmış olduğu bu araştırmasında dış ticaret hadlerinin gelişmiş ülkeler lehine bir seyir izlediği sonucuna ulaşmıştır.Bkz. a.g.e., s.239,263-264.
- (141) Danimarka'nın 1974 yılının ilk üç aylık dönemindeki toplam ihracatının (1539.5 milyon UA) %31'ni(595.9 milyon UA) hammaddeler,yiyecek, tütün ve içecek gibi ilksel maddeler ihracatı oluşturmaktadır.UA, Avrupa Topluluklarının hesap birimi olup,0.888671 gram altına karşılık gelmektedir.Bkz.EUROSTAT,Foreign Trade,10/1974.Danimarka'nın bu istisnai durumuna rağmen,bugün gelişmekte olan ülkelerin ihracatında ilksel ürünlerin payı %75 kadardır.Bunun %40'tan fazlası yiyecek ve hammaddelerden oluşmaktadır.Bu konuda bkz. United Nations Conference on Trade and Development,Vol.I,Report and Annexes,U.N.,New-York,1973, s.II.
- (142) SINGER,"The Distribution of..",s.310.Dış ticaret hadlerinin uzun dönemdeki bu değişimleri, daha çok İngiltere'nin dış ticaret verilerine dayanarak elde edilmektedir.Uzun dönemli dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında İngiltere'nin esas alınması,bu ülkenin verilerinin 1810 yılına kadar gerilere gitmesi,dünya ticaretinde önemli bir yeri olması ve ithalatının daha çok ilksel maddelerden meydana gelmesindedir.Bkz.T.MORGAN,"Trends in Terms of Trade and Their Repercussions on Primary Producers", International Trade Theory in a Developing World içinde s.58. Her ne kadar İngiltere'nin verileri ile bir gerçek saptanmaya çalışılıyorsa da,aslında bu ülkenin verilerini esas alarak tüm dünyaya teşmil etmek,bizce hatalıdır.Ayrıca bir çok sanayi ülkesinin ihracat yapıları da,İngiltere'nin ihracat yapısından farklılık göstermektedir.

lan ülkelerde kaynakların fleksibilitesinin eksik olması, uzun dönemde kesimler arası kaynak aktarımı olanağını ortadan kaldırdığı için dış ticaret hadlerinin düzeltilmeside oldukça zorlaşmaktadır (143).

Bütün bunlara karşılık G.Haberler, dış ticaret hadlerinin devamlı olarak gelişmekte olan ülkeler aleyhine geliştiği fikrine katılmamaktadır. Haberler'e göre, tarım ürünlerinin ve ilksel maddelerin fiyatları genel olarak sanayi ürünlerinin ve tamamlanmış malların fiyatlarına göre çok daha geniş bir şekilde dalgalanmakta ve dış ticaret hadleri bu ülkelerin aleyhine devamlı bir gelişim içinde bulunmamaktadır (144).

Dış ticaret hadlerinin kalkınma süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir seyir izlediği konusundaki görüşler kabul edilecek olursa, kalkınmanın yaratmış olduğu hasıla artışından yararlanamama durumunda ortaya çıkabilmektedir. Eğer dış ticaret hadlerinden doğan kayıplar kalkınmanın sağlamış olduğu kazançlardan daha fazla ise, gelişen ülkede reel gelir seviyesinde bir düşme meydana gelebilir (145). Ancak reel gelirdeki böyle bir düşüş, eğer dünya sunum eğrisi esnek değilse (the offer of the rest-of-the world is inelastic) söz konusudur (146).

Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler yönünden genel gelişimini ve tarife ile dış ticaret hadlerinin düzeltilmesini bu şekilde özetledikten sonra, şimdi optimum gümrük tarifesi kavramına geçe-

---

(143) NURKSE, "Patterns of Trade..", s.85-102.

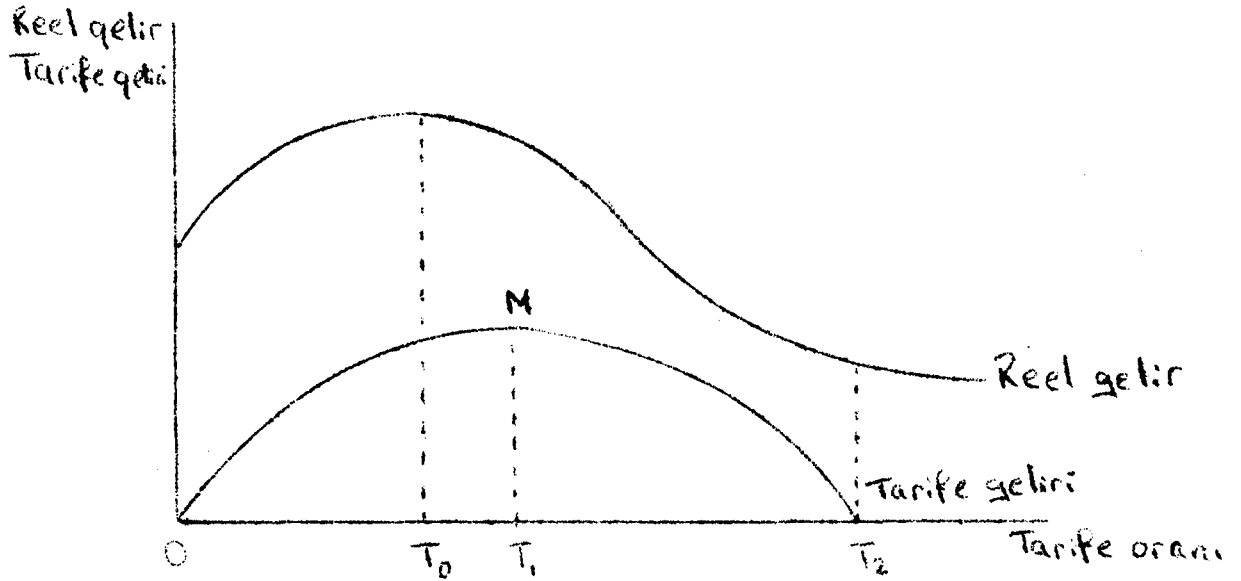
(144) G.HABERLER, "Terms of Trade and Economic Development", Economics of Trade and Development içinde s.336.

(145) J.BHAGWATI, "Immiserizing Growth: A Geometrical Note", RES, Vol. XXV, No.3, June 1958, s.201-205. (Readings in International Economics içinde s.300.) Bhagwati'nin bu tezine, "immiserizing growth" anlamında "fakirleştiren büyüme" denilmektedir.

(146) BHAGWATI, a.g.m., s.304.

biliriz. Genel olarak gümrük tarifesi uygulayarak ticaret hadlerindeki düzelmeden sağlanan yararın, ticaret hacminde meydana gelen azalma ile ortadan kaldırılmadığı gümrük tarifesi "optimal tarife seviyesi" olarak nitelenebilir (147). Gümrük tarifesi optimum seviyede bulunması, dış ticaret hadlerinin düzelmesine ve ülkede refahın artmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber optimum noktanın ötesinde geçilerek gümrük tarifeleri -gelirleri- maksimize edilebilir. Fakat böyle bir politika, dış ticaret hacminde daraltarak özellikle gelişmekte olan ülkeler için gerekli yatırım ve ara malları ithalatını sınırlandırmaktadır. Buda, ülke refahını olumsuz yönde etkilemekte ve reel gelirin düşmesine sebep olmaktadır.

Şimdi, önce tarife geliri ile reel gelir arasındaki ilişkiyi basit olarak Şekil 9 üzerinde görmeye çalışalım (148).

(147) J.S.Mill ve modern iktisatçılara göre optimum gümrük tarifesi, ülkenin ticaret hadlerini lehe çevirecek kadar yüksek ve ülkeye en uygun miktarda fiziki ihracat ve ithalat seviyesine (physical exchange of imports and export level) olanak verecek kadar düşük olacaktır. SAMUELSON, a.g.e., s.675'ten naklen.

(148) Bu şekil;CAVES-JONES,a.g.e.,s.251'den alınmıştır.Tarife gelirlerinin maksimizasyonu ve optimal tarife oranının geometrik gösterimi için bkz.CEVES-JONES, a.g.e., s.252.

Tarife oranı (0) iken tarife gelirleri de sıfırdır. Eğer (T_2) tarife oranı yasaklayıcı (prohibitive) tarife oranı olarak kabul edilirse, en yüksek vergi oranı hiç tarife geliri getirmemektedir. Şekil, tarife gelirinin (T_1) tarife oranında en yüksek noktaya ulaştığı varsayılarak çizilmiştir. Bu nedenle (M) noktasından sonra tarife geliri giderek azalmakta ve (T_2) tarife oranında sıfıra inmektedir. Burada (T_1) tarife oranı, tarife gelirini maksimize eden oran iken (T_0) tarife oranı, "optimal tarife oranı" (optimal tariff rate) olmaktadır (149). Çünkü, bu tarife oranında reel gelirden en yüksek seviyededir. Optimum tarifinin ötesinde de ticaret hadlerinde bir düzelme meydana gelebilir. Fakat bu durumda, ticaret hadlerinin düzeltilmesinden doğan kazanç, ticaret hacminin azalması nedeniyle ortaya çıkan kaybı karşılayamamaktadır.

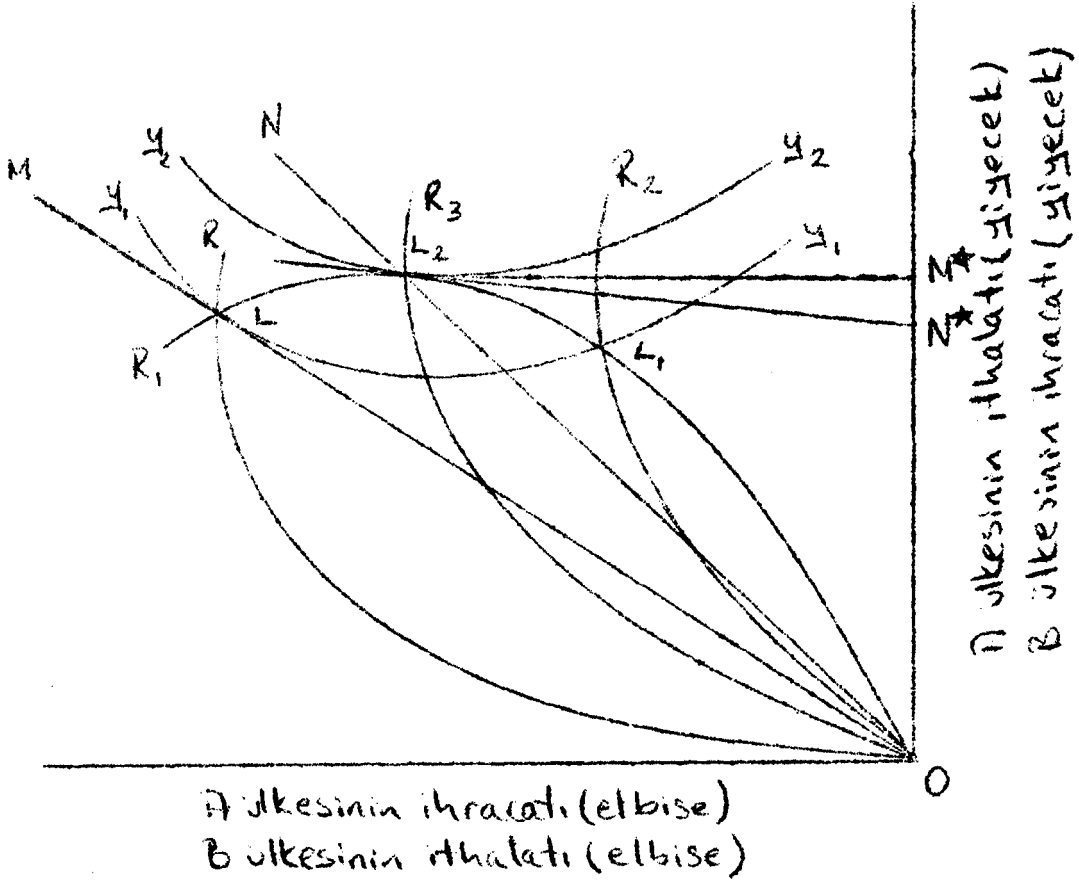
Bu açıklamalardan sonra şimdi, Şekil 10 üzerinde optimal tarife oranını göstermeye çalışalım. İki ülkeden A; elbise, B ise yiyecek ihraç etmektedir. Serbest dış ticaret koşullarında ülkelerin sunum eğrileri (OR_1) ve (OR) dir ve bu eğriler (L) noktasında kesişmektedir. Bu durumda (OM) doğrusu, serbest dış ticaret koşullarındaki dış ticaret hadlerini göstermektedir. Burada (L) denge noktası, (OM) doğrusu üzerinde bulunmakta ve (y_1) farksızlık eğrisine teğet olmaktadır. Bu durumda A ülkesi, B'den ithal ettiği mala (yiyecek) gümrük tarifesi uygulayacak olursa, dış ticaret arz eğrisi (sunum eğrisi), (R_2) ye kayacak ve (OR_1) ile (L_1) noktası ^{ada} kesişecektir.

Bunun anlamı açıktır. A ülkesi, uygulamış olduğu gümrük tarifesi ile dış ticaret hadlerini kendi lehine düzeltmiş olmaktadır. Çünkü, orijinden geçen hat (L_1) yeni denge noktasını, eski (OM) hattının üstünde kesmektedir. Fakat A ülkesi, henüz (y_1) farksızlık eğrisi üzerin-

---

(149) Meier, optimal tarife oranı terimini "optimal ithalat ve ihracat vergileri" (optimal import and export duties) şeklinde kullanmaktadır. Bkz. MEIER, a.g.e., s.167.

de bulunduğu için durumunu henüz maksimize etmemiştir. Tarife ile A ülkesinin dış ticaret hadleri düzelmiştir ama, tarife bu arada dış ticaret hacminde daraltmıştır. Bu nedenle, dış ticaret hacmindeki bir düzelme ile meydana gelen refah artışı, ticaret hacmindeki azalmanın sonucunda ortadan kalkmıştır. Acaba dış ticaret hadlerinde meydana gelen düzelmenin, ticaret hacminde meydana gelen azalma ile giderilmiyeceği optimum bir tarife oranı varmıdır? Şüphesiz evet.

Şekil 10'da görüldüğü gibi (R_2) den daha düşük tarife oranını yan-sıtan (R_3) sunum eğrisi, (R_2) sunum eğrisine göre daha yüksek bir refah seviyesini göstermektedir. Gerçekten bu daha düşük tarife, "optimal ta-rife" dir. Çünkü, (y_1) farksızlık eğrisine göre daha yüksek bir fark-sızlık eğrisini temsil eden (y_2) üzerinde (L_2) yeni denge noktası oluş-maktadır. Bu denge noktası B ülkesinin (OR_1) dış sunum eğrisine tanjant-tır. Dolayısıyla bu tarife, herhangi bir tarife politikasının saptayabi-leceği en yüksek refah seviyesini temsil etmektedir. Bu nedenle (L_2)den-

ge noktası, A ülkesi için en iyi refah seviyesini temsil eden nokta olmaktadır.

Optimal tarife oranını hesaplayabilmek için şöyle bir yöntem izlenebilir: Örneğimizdeki A ülkesinin uygulaması olduğu tarife A'nın sunum eğrisini sağa doğru kaydırmıştır. Bunun sonucunda A'nın sunum eğrisi, dış dünya (B ülkesi) sunum eğrisini (L_2) optimal noktasında kesmiştir. Bu yeni durumda, dünya dış ticaret hadlerini orijinden geçen ve (L_2) noktasının üzerinde bulunan (ON) hattı belirlemektedir. Böylece, bir birim yiyeceğin dünya nispi fiyatı $L_2 \frac{M}{OM}$ olmaktadır. Bu fiyata (P) diyelim. Dahili fiyat oranını ise ($\frac{NK}{N}$) doğrusu göstermekte ve bu doğru (y_2) farksızlık eğrisine teğet bulunmaktadır. Bu durumda bir birim yiyeceğin dahili nispi fiyatı $L_2 \frac{M}{N} \frac{M}{M}$ olmakta ve dünya fiyatına göre daha yüksek bir fiyat oranını ifade etmektedir. Bu fiyata da (P) diyelim. Burada eğer (t) tarife oranını gösteriyorsa,

$$P = (1+t) P$$

olur. Fakat P/P , $\frac{OM}{N} \frac{M}{M}$ ye veya $(1 + \frac{ON}{N} \frac{M}{M})$ ye eşittir. Buradan tarife oranı, şekil üzerinde görüldüğü gibi, $\frac{ON}{N}$ aralığının $\frac{M}{M}$ ne bölünmesiyle bulunabilir. Dış ülkenin (B ülkesi) sunum eğrisinin (L_2) noktasındaki esnekliği, $-\frac{OM}{N}$ nin $\frac{M}{N}$ ne oranı alınarak bulunur- "e" ise, optimal tarife oranı şu şekilde hesaplanabilir :

$$t = \frac{\frac{ON}{N} \frac{M}{M}}{\frac{OM}{N} \frac{M}{M} - \frac{ON}{N} \frac{M}{M}}$$

$$t = \frac{1}{\frac{OM}{N} \frac{M}{M} - 1}$$

$$t = \frac{1}{e - 1}$$

Bu son formül bize, optimal tarife oranını vermektedir (150).

Bu şekilde gelişmekte olan bir ülkenin, tarife ile dış ticaret hadlerinde bir düzelme sağlayabileceği optimum bir gümrük tarifesi- nin bulunduğunu ortaya koymuş oluyoruz. Fakat teorideki bu durumun aksine, günümüzdeki ülkeler artık bağımsız olarak tek başlarına optimum bir tarife saptama olanağına sahip bulunmamaktadırlar. Bu nedenle, özellikle ekonomik bir birleşmeye girmek isteyen gelişmekte olan bir ülkenin, kendi yararına optimum tarife oranı saptayarak ticaret hadlerini lehine çevirebilme olanağı bu koşullar altında bizce mümkün görünmemektedir.

- (150) CAVES-JONES, a.g.e.,s.240.,TAKAYAMA,a.g.e.,s.442-443. Optimum tarife oranı açıklanırken dikkat edileceği gibi dış ülkenin (B) misilleme yapmayacağı kabul edilmiş ve tek ülke (A) açısından en yüksek toplum farksızlık eğrisine ulaşmayı sağlayan gümrük tarifesi, "optimum tarife" olarak alınmıştır. Bu nedenle optimum tarife oranı ile ilgili açıklamalar, tamamen A ülkesi (tek ülke) yönünden incelenmiştir. Aynı şekilde kısmi denge analizi çerçevesinde bir açıklama Kindleberger tarafından yapılmıştır.Bkz.KINDLEBERGER,Uluslararası İktisat,s.364-367.T.Scitovsky, "Tarifeler Teorisinin Yeni Bir Gözden Geçirilişi" isimli makalesinde, genel denge durumunda karşı tarafında misilleme yapmasının söz konusu olacağı ve bu durumda yalnız A'nın değil B'nin de dış ticaret hadlerini lehine çevirmek için tarife uygulaması sonucunda, şeklimizde sabit olarak aldığımız R_1 dış sunum eğrisinin sol aşağıya doğru kayacağını belirtmektedir. Bu durumda denge noktası, her iki toplumun farksızlık eğrisinin karşılıklı olarak sunum eğrilerine teğet olduğu noktada oluşacaktır. Her iki toplum ancak bu noktada dengede olacaklarından, optimum gümrük tarifesinde bu noktada sağlanacaktır. Bkz.T.SCITOVSKY, "A Reconsideration of the Theory of Tariffs", RES, Vol. IX, Summer 1942, s.89-110. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.372-377.)-V.F.Savaş ise, ülke bakımından optimum tarifinin hiçbir öneminin bulunmadığını öne sürerek karşı tarafın misillemesinin söz konusu ülkenin tarifesini yeniden ayarlaması gerektireceğini belirtmekte ve; "bu yüzdendir ki Optimum Gümrük tarifesi'nin tek bir ülkeye ait olamayacağı ve ancak karşılıklı gümrük ayarlamaları ile iki ülkeyi de yeni tarife ayarlamalarına sürükleyecek bir müşterek gümrük seviyesi olduğu görüşünü benimsiyoruz" demektedir. Ancak, burada konumuz açısından bu görüşe katılmak bizce pek mümkün görünmemektedir. Çünkü, artık ülkelerin bağımsız olarak ve tek yanlı tarife saptamaları mümkün olamamaktadır. AET'ye geçiş döneminde Türkiye'nin hiçbir zaman kendisi, tek taraflı olarak "optimum tarife"yi belirleyip uygulama olanağına sahip bulunmamaktadır. Türkiye, tarifelerini önceden saptanan bir takvime göre belirli aralıklarla indirmek zorundadır. Ayrıca AET ülkeleride, kendi aralarındaki bütün tarife kısıtlamalarını kaldırmış bulunmaktadırlar.

4. Yurtiçi ve Yabancı Yatırımların Arttırılması ve Sanayileşme Önerisi

Gelişmekte olan ülkeler, daha öncede belirtildiği gibi gelişmiş olanlar ile aralarında bulunan açığı kapatabilmek için hızla kalkınmak, başka bir deyişle sanayileşmek zorundadırlar (151). Bu nedenle sanayi kesimini koruyucu bir dış ticaret politikası, ticaretin sağlamış olduğu olanakların bazılarında yararlanılmasını önlese bile (152), ülkenin hızla sanayileşmesi için gerekli olan yatırım ve ara malı ithalatına ağırlık vererek yeni gelişen sanayilerin dış rekabetten belirli bir süre korunmasını sağlamaktadır. Böylece, ithalatın yapısında meydana gelecek değişme sonucunda sanayi gelişmesine de olumlu bir katkıda bulunmaktadır. Fakat ithalata konan sınırlamalar, -tarife veya miktar kısıtlamaları- bir takım iç tedbirler ile birlikte yürütülmediği takdirde (153), gelişmekte olan ülkelerde lüks ve yarı lüks maddelere yönelik "gösteriş tüketimi", (154) biriken sermayenin yatırımlara yönelmesini önleyebilir (155). Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde zaten kıt olan kaynakların israfı anlamına gelir ve bu ülkelerin gelişmesini büyük ölçüde olumsuz yönde etkiler.

Ayrıca bu ülkelerde lüks maddeler ithalatına konan sınırlamaların, tasarruf oranını arttırıp arttırmadığı da önemli bir sorundur. Kısıtlamaya rağmen ülkede tasarruf oranı artmıyorsa, sermaye birikimin-

-
- (151) U.N.Processes and Problems of Industrialization in Under-developed Countries, New-York,1955,s.2-3.
- (152) I.LITTLE, T.SCITOVSKY, M.SCOTT, Industry and Trade in Some Developing Countries : A Comparative Study, Oxford University Press, London, 1971, s.22.
- (153) MEIER, a.g.e.,s.168.
- (154) Meier, sanayi finansmanı için gerekli olan yurtiçi tasarrufların arttırılmasında, tüketim malları ithalatını kısıtlamanın gerekli olduğunu belirtmektedir. Bkz.MEIER, a.g.e.,s.167.
- (155) NURKSE, Problems of Capital Formation..., s.116-117.

de de bir artış sağlanamayacaktır. Eğer sermaye birikiminde bir artış sağlanıyorsa, sorun bu kez sermaye birikiminin ne yönde kanalize edileceği noktasında toplanmaktadır (156).

Gelişmekte olan ülkelerde bilindiği gibi kısa dönemde arz esnekliği düşüktür. Bundan dolayı ülkede, örneğin dış ticaret hadlerinin düzelmesi sonucunda (157) artan gelir, dahili mallara yapılan tüketim harcamalarını arttırabilir ve bu yönden fiyatlar genel seviyesi üzerinde bir baskı yaratabilir (158). Diğer yönden ülke içinde yükselen fiyatlar, ithalatın artmasına da neden olabilir (159). Artan ithalat, yukarda da belirtildiği gibi yatırım ve ara-mallarına yönelikse bir sorun yoktur. Fakat artan ithalatın büyük bir bölümü tüketim mallarına gidiyorsa, bu duruma engel olacak politika tedbirlerini almak ve ihracat gelirlerinin bir kısmının tasarruf edilmesini sağlamak gerekecektir. Bu tasarruf gönüllü olarak yapılmıyorsa, o zaman vergileme yoluna gitmek bir zorunluluk olmaktadır (160).

Böylece, yurtiçi tasarrufların arttırılarak bunların sanayileşmenin finansmanında kullanılması olanağı yaratılmış olur. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde sanayi kesiminin belirli bir süre korunması sonucunda, bu kesimin ürettiği ürünlerin fiyatları dış dünya fiyatlarına göre yükselebilir ve bu kesimde kârlar artabilir. Bunun sonucunda ekonominin vergilenebilir kapasitesinde de bir artış sağlanarak, yurtiçi yatırımların finansmanı için bir kaynak daha doğmuş olur.

---

(156) NURKSE, a.g.e.,s.119.

(157) Ülkenin dış ticaret hadlerinin lehe dönmesi sonucunda doğan fazla gelir tasarruf edilebiliyorsa, bu tasarruf yurtiçi yatırımların finansmanı için bir kaynak olarak kullanılabilir.Bkz.MEIER, a.g.e.,s.98.

(158) NURKSE, a.g.e., s.98.

(159) Profesör Hirschman, ithalatın gelişmekte olan ülkenin kalkınma sürecinde ikili (dual) bir rol oynadığını belirtmekte ve sanai kalkınmada ithalatın uyarıcı bir rolü olduğuna dikkati çekmektedir. Bkz.HIRSCHMAN, a.g.e., s.120.

(160) NURKSE, a.g.e., s.99.

Gelişmekte olan ülkeler, yüksek tarifeler ile ithal mallarının fiyatlarını pahalılaştırarak bu mallara harcanmayan gelirin tasarrufa yönelmesini isterler. Fakat bu ülkelerde ithal mallarına gidemeyen tasarruflar çoğu kez ithal ikâmesi (import substitution) sanayi dallarına yönelmektedir (161). Bu ise üretim faktörlerinin ithal ikâmesine kayarak ekonominin optimal kaynak dağılımından uzaklaşması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, yurtiçi tasarruf ve yatırımları arttırmak için korumaya başvurulduğu zaman, yurtiçi talebin ithal mallarından yurtiçi mallara yönelmesini ve tasarrufların arttırılmasını sağlayacak iç politika tedbirlerini de birlikte almak gerekmektedir (162).

Yurtiçi sanayinin yüksek gümrük tarifeleri ile korunması sonucunda ülkeye gelecek yabancı sermaye ile de sanayileşmeye katkıda bulunmak mümkündür. Tarifelerin yükselmesi sonucunda ülkedeki kıt üretim faktörlerinin kıtlık derecesi daha fazla artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıt bir faktör olduğundan gümrük tarifeleri, yukarıda değinilen genç sanayilerin başlangıçta korunması amacıyla ülkede kıt bulunan sermaye faktörünü yoğun olarak kullanan malların ithalatında daha yüksektir. Bu tip bir ülkede sermaye yoğun mallara konan tarife sonucunda, dış rekabete karşı korunan bu kesime yabancı sermaye akımı başlayacaktır (163). Çünkü, tarife uygulaması sonucunda sermaye-yoğun malların fiyatları, emek-yoğun malların fiyatlarına göre nispi olarak yükselecek ve bu nedenle üretim faktörleri emek-yoğun sanayilerden sermaye yoğun sanayilere kayacaktır. Bunun sonucunda emeğin marjinal produktivitesi düşecek ve sermayenin marjinal produktivitesi ise yükselecektir.

---

(161) LITTLE, SCITOVSKY, SCOTT, a.g.e., s.1.

(162) MEIER, a.g.e., s.168.

(163) R.A.MUNDELL, "International Trade and Factor Mobility", AER, Vol.XLVII, No.3, June 1957. (Readings in International Economics içinde s.112-113.)

Gümrük tarifeleri uygulaması sonucunda korunan ve hem produktivitesi ve hemde fiyatı yükselen kesim, yabancı sermaye için çekici bir duruma gelecektir. Bu yabancı sermaye, ülkenin sanayileşme stratejisine uygun bir biçimde yönlendirilebilirse, kalkınmaya katkıda bulunacaktır. Şüphesiz bu argüman, bir çok kısıtlayıcı varsayımların gerçekleşmesine bağlıdır. Önce, bütün ülkelerde üretim fonksiyonları özdeş (identical) ve sermaye tam olarak mobil olmalıdır. Ayrıca sermaye, marjinal produktivitedeki değişikliklere hemen uyabilmelidir. Fakat bugünkü ekonomik hayatta, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki üretim fonksiyonları arasında farklılıklar bulunmakta ve bu farklılıklar, sermaye hareketlerini fazla kârlı kılmamaktadır. Bu argüman, aynı zamanda dış ticaret hadlerinde her hangi bir değişikliğin olmadığı kabul etmektedir. Eğer tarifeler dış ticaret hadlerini düzeltmişlerse, emek-yoğun ihraç mallarının fiyatı, sermaye-yoğun ithal mallarının fiyatlarına nispetle artacak ve sermayenin marjinal produktivitesi hiçbir zaman yükselmeyecektir (164).

Gelişmekte olan bir ülke, gümrük tarifelerini herhangi bir nedenle yükselttiği zaman bu tarifelerin gölgesinde (koruyuculuğunda) kurulan "tarife fabrikaları" da (165), belki bu ülkelere bir miktar yabancı sermaye çekebilir. Böyle bir durumda yabancı müteğabbis malını, gümrüksüz olarak gelişmekte olan ülkeye de satma olanağına kavuşmaktadır (166). Tarifelerin gölgesinde sığınarak kurulan sanayi, ülkeye yalnız sermaye getirmekle kalmamakta, bu ülkelerde yeni sanayilerinin başarılı bir şekilde kurulabilmesi için gerekli olan teknik bilgi (technical knowledge), tecrübe ve ustalığıda beraberinde getirmektedir (167).

---

(164) MEIER, a.g.e., s.171.

(165) Burada şu noktayı belirtmek yararlıdır. Tarifeler arkasında gelişen sanayiler, giderek etkinliklerini kaybetmekte ve bu sanayilerin dünya piyasalarındaki karşılaştırmalı üstünlükleride, daha bu üstünlükler doğmadan kaybolmaktadır. Örneğin Arjantin, Brezilya ve Güney Afrika ülkelerinde tarifeler arkasında kurulup gelişmiş olan otomobil üretimi, buna güzel bir örnektir. Bkz. CAVES-JONES, a.g.e., s.261.

(166) SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, s.226.

(167) MEIER, a.g.e., s.171.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler yönünden teknik bilgi noksanlığı (lack of knowledge), kalkınmanın darboğazlarından en önemlilerinden birini teşkil etmektedir (168).

Bütün bunlara rağmen, dış yatırımların ülkenin sanayileşmesine olan katkısında biraz tedbirli olmak gerekir. Çünkü, Singer'in belirttiği gibi dış yatırımlar, bu ülkelerin ekonomileri ile nadiren bütünleşmekte ve ülkede yarattıkları gelirin büyük bir kısmının tekrar dışarıya çıkmasına neden olmaktadır (169). Bunun için gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, yabancı yatırımların katkısını ölçerken oldukça hassas davranmak gerekir. Yabancı sermaye başlangıçta belki kalkınmanın finansman darboğazını giderebilir ama, daha sonra yurtdışına çıkardıkları sermaye ile başlangıçtaki katkıyı da tamamen ortadan kaldıracaktır. Ayrıca bu tip yatırımların kalkınmanın amaçlarına uygunluğu da ayrı bir konudur.

5. Ekonomide Dinamik Dışsal Tasarruflar Yaratılması ve Sanayileşme Önerisi

Sanayi kesiminde dinamik dışsal tasarruflardan yararlanmanın kalkınma süreci içinde üzerinde önemle durulması gereken bir nokta olduğuna, daha önceki kısımlarda değinilmişti. Birinci Bölüm'de dışsal ekonomiler üzerinde durulmuş ve konu ayrıntıları ile açıklanmıştır. Bu nedenle burada, yalnızca sanayi kesimini korumanın yaratacağı dinamik dışsal tasarruflara önceki açıklamalarımızı tamamlayıcı bir biçimde değinilecektir.

G.Meier'e göre sanayiler, ancak dinamik dışsal ekonomiler yarattıkları sürece korunmalıdırlar. Eğer sanayi, dinamik dışsal tasarruf sağlıyorsa, bu yatırımın sosyal maliyetinin özel maliyetinden daha

---

(168) HIRSCHMAN, a.g.e., s.120.

(169) SINGER, a.g.m., s.307-308.

aşağıda bulunması anlamına gelmektedir (170). Aslında dışsal tasarruflarda, gelişmekte olan ekonomilerde daha çok sanayi kesiminde ortaya çıkmaktadır (171). Chenery, bunun sebeplerini şu şekilde belirtmektedir: " Ölçeğin içsel ekonomileri, işgücünün eğitimi, yüksek talep esneklikleri.." (172). Chenery ayrıca, ekonomide dinamik dışsal tasarrufları olan bir sanayi in , bunları diğer sektörlerdeki maliyet düşmeleri veya talep artışları yoluyla elde ettiğini de ekleyerek maliyet düşmelerinin, ölçek tasarrufları, produktivite artışları veya teknolojik gelişme sonucu olduğunu öne sürmektedir (173). Böylece ekonomide sanayi kesiminde yaratılan sosyal fayda, özel fay edan daha büyük olacağından, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için sanayi kesiminin korunması da bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomide dinamik dışsal tasarruflar, ancak bir grup sanayi dalı birlikte kurulduğu zaman ortaya çıkar. Ülkede bir grup yatırım ancak birarada kurulduğu zaman kârlı olabilecekse, tek başlarına karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan bazı sanayi dalları, diğerlerinin sağladığı dinamik dışsal ekonomilerden yararlanıp karşılaştırmalı üstünlük elde edebilirler (174). Bu durumun ortaya çıkmasında, sanayiler arasında bulunan önsel (forward linkage effects) ve gerisel (backward linkage effects) bağlılık etkilerinin büyük rolü vardır (175). Gelişmekte olan

---

(170) MEIER, a.g.e., s.178.

(171) Chenery, "Kalkınma Programlarında Sanayileşmenin Rolü" (The Role of Industrialization in Development Programmes) isimli makalesinin sonuç bölümünde aynen şöyle demektedir: "Ekonominin sanayi sektörleri arasında yapısal bağımlılıkların (structural interdependence) bilinmesi özellikle önemlidir. Bu sektörlerde ortaya çıkan dışsal ekonomiler, sosyal sabit sermaye (social overhead) ve bir çok ilksel üretim alanına yapılacak yatırıma uygun bir duruma getirmektedir. Her sanayi sektöründe arzu edilen çıktı seviyesi, diğer sektörlerin gelişmesine bağlı bulunmaktadır". Bkz. CHENERY, "The Role of Industrialization..", s.471.

(172) CHENERY, "Comparative Advantage..", s.141-142. Burada fazla ayrıntıya girilmemiş, bir tekrardan kaçınılarak olayın konumunu ilgilendiren yönüne kısaca değinilmiştir. Konu ile ilgili geniş açıklama bilindiği gibi Birinci Bölüm Üçüncü Kısımda yapılmıştır.

(173) CHENERY, a.g.m., s.141.

(174) CHENERY, a.g.m., s.141.

(175) HIRSCHMAN, a.g.e., s.100.

lkelerde sözü edilen bağlılıkların zayıf olması, bu ülkelerin en önemli tipik özelliklerindedir. Genel olarak tarım kesiminde bu bağlılık etkilerinin daha az bulunması (176), sanayi kesimlerinin korunması ve bu kesimde dığsal tasarruflar yaratılmasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi ekonomide "anahtar sanayiler" (key industries) denilen ve çok sayıda sanayi branęını kapsayan tipik üretim dalları bulunmaktadır (177). Bu sanayi dalları aynı zamanda ekonomik faaliyetlerde de genel bir artış yaratmaktadır. Eğer gümrük tarifeleri ile sözü edilen bu sanayi dalları korunacak olursa, bunların yaratacakları dinamik dığsal ekonomilerden daha fazla yararlanmak olanağı doğacak ve böylece sanayileşme sürecinde daha fazla bir katkı sağlanmış olacaktır.

Ekonomik Birleşme İçindeki Gelişmekte Olan ye ülkenin Sanayileşmesinde Gümrük Tarifelerinin Fonksiyonları arasında, Ekonomide Dinamik Dığsal Tasarruflar Yaratılması ve Sanayileşme nerisi'nide bu şekilde açıklayarak çalışmamızın teorik kısmını tamamlamış bulunuyoruz. Bundan sonraki iki bölümde, teorik olarak işlemeye çalıştığımız konuyu, Türkiye-AET ilişkileri açısından elde edebildiğimiz verilerin sınırlayıcılığında analiz etmeye çalışacağız.

---

(176) HIRSCHMAN, a.g.e., s.109.

(177) HIRSCHMAN, a.g.e., s.108.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE OLAN ORTAKLIK İLİŞKİLERİ VE TÜRK EKONOMİSİNİN TOPLULUK EKONOMİSİYLE BİRLEŞMESİNİN YARATACAĞI STATİK VE DİNAMİK ETKİLERE BİR YAKLAŞIM

I. TÜRKİYE İLE AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU ARASINDAKİ ORTAKLIK İLİŞKİLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ VE HER İKİ EKONOMİNİN YAPISAL KARŞILAŞTIRMASI

1. Avrupa Ekonomik Topluluğunun İlke ve Temelleri

Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community) başka bir deyişle Ortak Pazar, çağımızın en önemli ekonomik birleşmelerinden biridir. Batı Avrupa'nın sanayileşmiş altı ülkesi, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu meydana getiren Roma Anlaşması'nı imzalamışlardır. Anlaşmanın ilgili devletlerin parlamentoları tarafından onaylanmasıyla, 1 Ocak 1958 tarihinde Topluluğu meydana getiren Roma Anlaşması yürürlüğe girmiştir. 22 Ocak 1972 tarihinde Topluluk ile İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç arasında katılma anlaşmaları imzalanmış, fakat Norveç'in daha sonra Topluluğa girmekten vazgeçmesi üzerine 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren Topluluğun üye sayısı dokuzaya çıkmıştır (1).

---

(1) Konumuzdan uzaklaşmamak için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: O.ÖĞÜZ, Avrupa Ekonomik Topluluğu: Ortak Pazar, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s.36., G.M.MEIER, Problems of Trade Policy, Oxford University Press, 1973, s.193-198., W.G.JENSEN, The Common Market, G.T.Foulis and Co.Ltd, London, 1967, s.46-69., R.BROAD and R.J.JARRETT, Community Europe Today, Oswald Wolf, London, 1972, s.17-31., P.BAIROCH, "Free Trade and European Economic Development in the 19th Century", EER, Vol.3, No.3, November 1972, s.211-245., D.J.PUCHALA, "Patterns in West European Integration", JCMS, Vol.IX, No.2, December 1970, s.117-142.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun amacı (2), Roma Anlaşmasının 2 nci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre Topluluğun amacı;

".. bir Ortak Pazar'ın kurulması ve üye devletlerin ekonomi politikalarının birbirlerine gitgide yaklaştırılması yolları ile Topluluğun tümü içindeki ekonomik çabaları uyumlu olarak geliştirmeyi, dengeli ve sürekli genişlemeyi, sağlamlığı arttırmayı, yaşama koşullarını artan bir hızla yükseltmeyi ve bir araya getirdiği Devletler arasındaki ilişkilerin daha da yakınlaşmasını gerçekleştirmektir."

Bu amaca ulaşmak için, Roma Anlaşması'nda öngörülen koşullar ve zaman sıralamasına uyarak Topluluk aşağıda belirtilen hususları gerçekleştirecektir.

- (1) Üye Devletler arasındaki gümrük vergileri ile miktar kısıtlamaları ile her türlü eş etkili (equivalent effect) tedbirleri kaldıracak,
- (2) Üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi ile ortak bir ticaret politikası uygulayacak,
- (3) Üye devletler arasında kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlanacak,
- (4) Ortak bir tarım politikası izlenecek,
- (5) Ortak bir ulaşım politikası saptanacak,
- (6) Topluluk içinde rekabetin bozulmamasını sağlayacak bir sistem kurulacak,

---

(2) Buradaki amaç kelimesi İngilizce'deki "task" kelimesi yerine kullanılmıştır. Bkz. MEIER, a.g.e., s.198. Roma Anlaşmasının Türkçe metni için bkz. Avrupa Ekonomik Topluluğu:Kurucu Antlaşma (Roma Antlaşması) ve Ek-Belgeleri (Annex'ler), çeviren ve açıklayan Tarık OZİL, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.Yayı, No.137, İstanbul, 1967.

- (7) Üye devletlerin ekonomi politikalarını koordine etmeye ve ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermeye olanak sağlayacak,
- (8) Topluluk üyelerinin milli mevzuatları birbirlerine yaklaştırılacak,
- (9) İşçilerin çalışma olanaklarını iyileştirmek ve hayat seviyelerinin yükselmesine yardım etmek için Avrupa Sosyal Fon'u kurulacak,
- (10) Yeni kaynaklar yaratarak Topluluğun ekonomik gelişmesini kolaylaştırmak için Avrupa Yatırım Bankası isminde bir banka kurulacak,
- (11) Alışverişi arttırmak, ekonomik ve sosyal kalkınma çabalarını onlarla birlikte yapmak üzere denizaşırı ülkeler Topluluğa ortak edilecektir (3).

Roma Anlaşmasında esas olan, üye devletler arasındaki gümrük vergilerinin (4) ve miktar kısıtlamalarının (5) kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin kabul edilmesidir (6). Gerçekten bu durum, Anlaşmanın 9 ncu maddesinde açıkça belirtilerek, "Topluluk... bir gümrük birliği üzerine kurulmuştur" denmiştir. Bununla beraber Roma Anlaşması'nda gümrük birliğinden öte, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımını düzenleyen hükümlerde bulunmaktadır. Bu nedenle Anlaşma, ortak bir ekonomi ve sosyal politika uygulamasına yönelik ve başlangıçta da belirtildiği şekilde ekonomik bir birliği gerçekleştirmeyi sağlayabilecek bir nitelik taşımaktadır.

-
- (3) MEIER, a.g.e., s.198-199., Avrupa Ekonomik Topluluğu Kurucu Anlaşma..,s.7-8.
  - (4) Gümrük vergilerinin kaldırılması, Anlaşmanın 12-17 nci maddelerinde düzenlemiştir.
  - (5) Miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Anlaşmanın 30-37 ncu maddelerinde düzenlenmiştir.
  - (6) Ortak bir gümrük tarifesinin kabulü, Anlaşmanın 18-29 ncu maddelerinde öngörülmüştür.

2. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan Ortaklık İlişkilerinin Toplu Olarak İncelenmesi

Türkiye ile Topluluk arasında ekonomik bir ilişkinin kurulması, Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde AET Konseyine müracaat ederek ortaklık isteminde bulunmasıyla başlamıştır. Bu tarihten sonra, Türkiye ile Topluluk arasında 10 görüşme yapılmıştır (7). Bu görüşmelerin sonunda 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da, Türkiye ile Topluluk arasında bir ilişki kuran "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma" kısacası "Ankara Anlaşması" imzalanmıştır. Bu Anlaşma, 1 Aralık 1964 tarihinde tarafların parlamentolarında onaylanarak yürürlüğe girmiştir (8).

Ankara Anlaşması, Roma Anlaşması'nın 238 nci maddesine dayanmakta olup Topluluk ile Türkiye arasında gittikçe gelişen bir "gümrük birliği" nin kurulmasını öngörmektedir (9). Ankara Anlaşmasının amacı, Anlaşmanın 2 nci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir :

-
- (7) Görüşmelerin ayrıntıları için bkz. Müsterek Pazar ve Türkiye (1957-1963), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1963, s.60-116.
- (8) Anlaşmanın Türkçe ve Fransızca metinleri için bkz. Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması ve Ekleri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1973.
- (9) Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. S.R.KARLUK, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974.

"1. Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile gözönünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir.

2. Yukardaki fıkrada belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3,4 ve 5 nci maddelerde gösterilen koşullara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür.

3. Ortaklığın:

a) Bir Hazırlık Dönemi,

b) Bir Geçiş Dönemi,

c) Bir Son Dönemi,

vardır."

Ankara Anlaşmasında belirtilen bu amacı gerçekleştirebilmek için konulan üç dönemden ilki olan Hazırlık Döneminde, Türkiye hiçbir yükümlülük altına girmeden Topluluğun tek tarafı olarak tanıdığı ticari kolaylıklardan ve mali yardımlardan yararlanmıştı. Buna göre Hazırlık Döneminin ilk yılı olan 1964'te Türkiye, Topluluğa 137.8 milyon dolarlık toplam ihracatla bulunmuş iken (10), 1970 yılında Topluluğa yönelen ihracatı 239.0 milyon dolara ulaşmıştır (11). Hazırlık Döneminde Türkiye'nin Topluluğa yönelen ihracatında bu şekilde bir artış meydana gelirken, Türkiye'nin Topluluktan yapmış olduğu ithalat miktarında daha hızlı bir gelişim gözlenmiştir. Gerçekten, 1964 yılında Türkiye'nin Topluluktan yapmış olduğu ithalat 154.5 milyon dolar iken (12), 1970 yılında gerçekleştirilen ithalat hacmi 325.2 milyon dolara ulaşmıştır (13).

---

(10) Bu değer, sözü edilen yılın tüm ihracat gelirlerinin ortalama %33.5'ni oluşturmuştur.

(11) Toplam ihracat değeri içindeki pay, %40.6'dır.

(12) Toplam ithalat değeri içindeki pay, %28.7'dir.

(13) Toplam ithalat değeri içindeki pay, %34.3'tür.

Hazırlık Dönemi içinde AET üyesi ülkeler Türkiye'ye, Ankara Anlaşması'na ekli olan ve "Mali Protokol" olarak anılan 2 No.lu Protokol uyarınca, Avrupa Yatırım Bankası Kanalı ile 175 milyon dolarlık kredi açmışlardır. Açılan bu kredinin 31.1.1972 tarihi itibarıyla 149.8 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır (14).

Ankara Anlaşması'nın 4 ncü maddesi ile, bu Anlaşmaya ekli Geçici Protokol'ün 1 nci maddesi 1 nci fıkrası gereğince Türkiye, 1 Aralık 1968 tarihinden itibaren Geçiş Dönemi'ne girmek istediğini 16 Mayıs 1967 tarihinde Ortaklık Konseyi'ne bildirmiştir. Topluluk ile Türkiye arasındaki çeşitli görüşmelerden sonra, 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de geçiş dönemi koşullarını saptayan Katma Protokol imzalanmıştır (15). Katma Protokol'ün onay işlemlerinin uzun süreceği düşünülerek Protokol'ün ticari hükümlerini yürürlüğe koymak amacıyla bir yıllık Geçici Anlaşma, 27 Temmuz 1971 tarihinde imzalanmıştır. 31 Aralık 1972 tarihinde Geçici Anlaşma'nın yürürlükten kalkması ile Katma Protokol, 1 Ocak 1973 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle, Türkiye ile AET arasındaki hazırlık dönemi son bulmuştur.

Katma Protokol, istisnalar dışında 12 yıl sürecek olan Geçiş Dönemi'nin esaslarını saptamaktadır (16). Buna göre, prensip olarak sanayi maddeleri için gümrük birliği 12 yıldır. Ancak istisnai olarak Protokol'ün 3 No.lu Ek'indeki listede yer alan sanayi maddeleriyle ilgili gümrük resimlerinin Türkiye tarafından 22 yıllık sürede kaldırılması öngörülmüştür (17). Tarım ürünlerinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi ise, 22 yılın sonuna bırakılmıştır.

(14) Türkiye-Avrupa Yatırım Bankası ilişkileri ve Avrupa Yatırım Bankası konusunda bkz. T.ÇADIRCIOĞLU, Avrupa Yatırım Bankası Faaliyetleri ve Türkiye, Maliye Tetkik Kurulu, Yayın No.159, Ankara, 1973., J.LICARI, "The European Investment Bank", JCMS, Vol.VIII, No.3, March 1970, s.193-215.

(15) Katma Protokol ve ekleri, 3 Ağustos 1971 tarih ve 13915 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 1448 Sayılı Kanun ile onaylanmış ve Hükümet Kanunu yürürlüğe koyma yetkisi verilmiştir. Hükümet bu yetkiyi, 21 Aralık 1972 tarih ve 7/5475 sayılı kararı ile kullanmış ve Katma Protokol'ü 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe koymuştur.

(16) Ankara Anlaşması, Md.4 ve Katma Protokol, Md.10.

(17) Katma Protokol, Md.11.

Katma Protokol, daha çok Ankara Anlaşması'nda yer alan hükümlerin Türkiye'nin ekonomik durumuna uygun bir biçimde yürürlüğe konulmasını sağlayacak bir "uygulama anlaşması" niteliğindedir (18). Bununla beraber Protokol, sanayi ürünlerinde gümrük birliği, tarım için tavizli rejim, işgücünün serbest dolaşımı, yabancı sermaye, yerleşme serbestisi ve hizmet edimi, ekonomi politikalarının koordine edilmesi, rekabet ve devlet yardımları, ihracatın desteklenmesi ve mali yardımlar gibi temel konularda, Türk ekonomisinin geleceği için çok önemli uygulama hükümleri de taşımaktadır (19).

Topluluğun, Geçiş Döneminde Türk ekonomisine yapacağı mali yardım, Katma Protokol'e ekli "Mali Protokol" ile belirlenmiştir. Bu yardımın amacı, Türkiye'nin kalkındırılmasını hızlandırmak için almış olduğu tedbirlere yardımcı olmak ve Türk ekonomisinin verimliliğini arttırmaktır. Topluluğun yeni Mali Protokol ve Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye'ye vereceği toplam kredi miktarı 1976 yılına kadar 242 milyon hesap birimidir. Bu miktara, Avrupa Yatırım Bankası tarafından açılan 25 milyon dolarlık ek kredi dahil değildir.

Türkiye ile Topluluk arasında, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (CECA) yetki alanına giren maddelerde, gümrük ve eş etkili engellerin kaldırılması için Katma Protokol'den ayrı bir anlaşma imzalanmıştır. Bu topluluğun yetki alanına giren maddeler, halen gümrük birliği dışında bulunmaktadır.

Başlangıçta da değinildiği gibi AET, 22 Ocak 1972 tarihinde Brüksel'de imzalanan anlaşma ile dört Batı Avrupa ülkesini de üyeliğe kabul etmiştir. Fakat daha sonra, Eylül 1972 tarihinde Norveç'te yapılan bir halk oylaması sonucunda bu ülkenin topluluğa katılmaktan vazgeçmesi

---

(18) Roma ve Ankara Anlaşmaları ile Katma Protokol hükümlerinin karşılaştırılmasını yapan bir çalışma için bkz. B.KURUÇ, "Katma Protokol'ü Okurken", SBF Dergisi, C.XXVI, No.2, Haziran 1971, s.181-211.

(19) KARLUK, a.g.e., s.20.

üzerine, 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren Topluluğun üye sayısı İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın da katılmasıyla altıdan dokuza çıkmıştır. Bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ortaklık ilişkilerini düzenlemek ve Ortaklık Anlaşmasının genişletilmiş Topluluğa uyumunu sağlamak için, 30 Haziran 1973 tarihinde Ankara'da "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Tamamlayıcı Protokol" imzalanmıştır. Bu Protokol ile, Topluluğun üç yeni ülkesi Ortaklık Anlaşmasına taraf olmuşlardır (20). Ayrıca tamamlayıcı Protokol, Türkiye'de yeni kurulacak sanayi dallarının Topluluğun rekabetinden korunması için, ek koruma tedbirleride getirmiştir (21).

Konudan fazla uzaklaşmamak için, Türkiye-AET ortaklık ilişkilerinin daha fazla ayrıntılarına girmeden Türkiye ile Topluluk ekonomilerinin gelişmişlik seviyesi farkına geçebiliriz.

3. Türkiye ile Topluluk Ekonomileri Arasındaki Gelişme Seviyesi Farkı

Yukarıda kısaca değinildiği gibi, Topluluk ile Türkiye arasında imzalanmış olan Katma Protokol ve Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye, AET'ye tam üye olmak için bir adım daha atmıştır. Sanayileşmiş dokuz ülkeden oluşan bir topluluğa, "tam üye olma" adayı durumunda bulunan Türk ekonomisinin, Topluluk ekonomileri ile arasında bulunan gelişme seviyesi farkına elde edebildiğimiz veriler ışığında bile olsa değinmek,

---

(20) Tamamlayıcı Protokol, Md.1.

(21) Bu konu, Dördüncü Bölüm İkinci Kısım'da ayrıntıları ile incelenecektir.

Türkiye'nin sanayileşme sorunu bakımından bizce oldukça önemli bulunmaktadır (22).

Şimdi Tablo 5 yardımıyla Türk ve AET ekonomilerini, sosyal ve ekonomik açıdan derleyebildiğimiz veriler ışığında karşılaştırmaya çalışalım.

-
- (22) Burada, Türkiye ile AET ekonomileri arasında gelişme seviyesi farkına değinirken, çoğu iktisatçıların aksine fert başına hasıla (per capita output) veya fert başına gelir (per capita income) ölçütünden hareket edilmeyecektir. Fert başına gelirin kalkınmanın bir indeksi olduğuna ilişkin görüşler için bkz. LEIBENSTEIN, a.g.e., s.7., HIGGINS, a.g.e., s.147. Aksi görüş için bkz. LEIBENSTEIN, a.g.e. s.7'deki dipnotlar. Örneğin, "Measures for the Economic Development of Underdeveloped Countries", U.N., Department of Economic Affairs, Economic Development Studies, New-York, 1951. Uluslararası ekonomik karşılaştırmalarda fert başına gelir veya hasıla ölçütünün yetersiz bulunduğu, bu tip karşılaştırmalarda "kişi başına düzeltilmiş sosyal hasıla kriteri" kullanılmasının daha sağlıklı olduğu konusunda bkz. O.KUMBARACIBAŞI, "Uluslararası Ekonomik Kıyaslamalarda Kişi Başına Düzeltilmiş Sosyal Hasıla Kriteri ve Türk Ekonomisine İlişkin Bir Deneme", SBF Dergisi, C.XXVII, Eylül 1972, No.3, (Cem Sar'a Armağan) s.757-759.

Fiziki üretim miktarları esas alınarak bir karşılaştırma yapıldığında, ülkemiz ile Topluluk ekonomileri arasında karşılaştırma yapılan üretim dallarında bulunan üretim açığıda, gerçekten üzerinde durulmasını gerektirecek kadar büyüktür. Pig demir ve demir alaşımları üretiminde Danimarka'ya bir tarafa bırakırsak, sanayileşmiş diğer AET ülkelerinden en az pig demir ve demir alaşımı üreten ülke olan Hollanda'nın üretiminin ancak % 26.61'i Türkiye tarafından üretilebilmektedir. Bu dalda en fazla üretim yapan Almanya'nın pig demir ve demir alaşımı üretiminin ise, ancak % 3.53 kadarlık bir kısmı Türkiye pig demir ve demir alaşımı üretimini oluşturmaktadır. Aynı durum, ekonomide özellikle sanayileşme derecesini saptamada önem taşıyan diğer fiziki üretim dallarında da görülmektedir. Örneğin, Danimarka hariç en az ham çelik üreten Hollanda üretiminin ancak % 25.80'ni kadar çelik, Türkiye tarafından üretilebilmektedir. Aynı durum elektrik enerjisi üretimi içinde söz konusudur. Gerçekten AET içinde en az elektrik enerjisi üreten ülke Türkiye'dir. En fazla elektrik enerjisi üreten Almanya'nın % 4.05'i kadar elektrik enerjisi üretebilmektedir.

Burada ele alınan fiziki üretim miktarlarının düşüklüğü, Türk ekonomisinin AET ile birleşmeye gittiğinde, bütün bu üretim dallarını geliştiremeyeceği anlamına gelmemektedir. Fakat şu bir gerçektir ki, fazla çıktı üreten ekonomilerdeki firmaların optimum ölçekte kurulup ölçek ekonomilerinden yararlanmaları ve daha ileri teknolojileri kullanarak daha üretken olmaları, herneki çıktı seviyesi daha düşük olan ülke firmalarına göre daha mümkün görünmektedir.

Bu konuda son olarak, Avrupa Toplulukları istatistik verilerine göre tarımsal ve sınai üretim indekslerindeki gelişmelere de değinelim. Toplam tarımsal üretim indeksindeki gelişmeler, Türkiye için ümit vericidir. Gerçekten bu dönemde en fazla gelişme gösteren indeks, Türkiye'ye aittir. 1961-65 = 100 olarak alındığında, AET ortalama indeksi 121 iken Türkiye indeksi 136 olmuştur. Aynı durum sınai üretim genel indek-

sinde de gözlenmektedir. 1963 = 100 ise, 1966 yılında Türkiye'nin genel indeks değeri 170'dir.

Fakat burada bir yorum hatasına düşmemek gerekir. Her ne kadar Türkiye'nin gerek tarım ve gerekse sınıai üretim indeksinde hızlı bir gelişim gözleniyorsada, bunlar nispi rakamlardır. Potansiyel olarak ve gerçek üretim hacmi bakımından da karşılaştırma yapılmadığı ve in-
dekse giren maddeler spesifik olarak ayrılmadığı sürece, bu değerler fazla anlamlı olmayacaktır.

Buraya kadar incelemeye çalıştığımız sosyo-ekonomik göstergelerden de görüldüğü gibi Türkiye, AET üyesi ülkelere göre sanayileşmemiş bir ülke niteliğindedir (24). Türkiye'nin böyle bir Topluluk ile başlangıçta gümrük birliği ve daha sonra giderek ekonomik bir birleşmeye gitmesinin, ekonomik kalkınması ve sanayileşmesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaması, bizce hiç olmazsa başlangıçta pek mümkün görünmemektedir.

II. AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNA GEÇİŞTE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN YARATACAĞI STATİK ETKİLER (x)

1. AET'ye Geçişte Üretim Etkileri

Çalışmamızın Birinci Bölüm'ünde gümrük birliklerinin üretim üzerinde yaratacakları etkileri incelerken, üretimin olumlu ve olumsuz yönde bir değişime uğradığını belirtmiş idik. Bilindiği gibi üre-

-
- (x) AET'ye geçişte Gümrük Birliğinin yaratacağı statik etkilerden, sadece üretim ve dış ticaret hadleri etkileri incelenecektir. Çünkü bu iki etki, Türk ekonomisi için daha önemlidir.
- (24) Sanayileşmemiş (non-industrialization) ülke terimi ile geri kalmış (Underdevelopment) ülke terimi, hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bkz. VINER, International Trade and..., s.97.

timin olumlu etkisi, tüketicinin yüksek maliyetli iç mallardan düşük maliyetli ortak ülke mallarına kayması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle "ticaret yaratılması" olayı meydana gelmektedir. Olumsuz üretim etkisinde ise, bu durumun tamamen tersi bir süreç işlemekte ve "ticaret sapması"yla karşılaşmaktadır.

Şimdi çalışmamızın bu ve bundan sonraki kısımlarında, ticaret yaratılması ve ticaret sapması ile birlikte elde edebildiğimiz veriler ışığı altında Birinci Bölüm'de teorik olarak işlemeye çalıştığımız konuyu, Türkiye-AET açısından yorumlamaya çalışacağız.

A. Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapmasınının AET'ye Geçişte Türk Ekonomisi Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Türkiye Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren yürürlüğe konulmasıyla birlikte, Ankara Anlaşması'nın 2 nci Maddesinde belirtilen Hazırlık Dönemi'ne girmiştir. Böylece, 1973 yılında 12 yıllık indirim takvimine ilişkin % 10 ve 22 yıllık indirim takvimine ilişkin % 5 oranında ilk gümrük indirimleri yapılmış (25) ve Türkiye, 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalatınının % 35'i için miktar kısıtlamalarını kaldırarak liberasyonu Topluluğa konsolide etmiştir. Buna karşılık Topluluk, bir kısım petrol ürünleri ve dokuma maddeleri dışında, Türkiye çıkışlı ithalata uygulamış olduğu gümrük ve eş etkili vergi ve resimleri kaldırmıştır.

Burada her iki tarafında temel amacı, birbirlerinin iç üretimi ile dış dünyadan olan ithalatını kendi ihracatı ile ikâme etmektir. Bu ikâme sonucunda, ticaret yaratıcı etkiyi kapsayan mal grupları olduğu gibi, ticaret sapmasına uğrayan mal gruplarınınında bulunması doğal-

---

(25) Türkiye, 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Anlaşma ile, Katma Protokol'de saptanan ilk gümrük indirimlerini öne almıştır. Bkz.Geçici Anlaşma, Md.7.

dır. Genel olarak Türkiye'nin iç üretiminde meydana gelecek bir azalmanın başka bir deyişle yüksek maliyette üretim yapan Türkiye'den daha düşük maliyetle üretimde bulunan AET'ye doğru bir kaymanın, dünya kaynakları yönünden istenilen "ticaret yaratıcı etkinin" ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Fakat gerçekte bu kayma, Türkiye açısından bir kayıp olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, böyle bir durumda Türkiye'nin ithalat hacmide en az azalan iç üretim oranında artar ve bunun sonucunda ülkenin ticaret dengesi bozulabilir.

Türkiye'nin, dış dünya aleyhine olmak üzere AET'ye yönelen ihracatında meydana gelen artış, aslında dünya refahı açısından arzu edilmeyen ticaret sapmasının meydana gelmesine rağmen, Türkiye'nin ticaret dengesine olumlu bir katkıda bulunur. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda, Türkiye'nin AET ile birleşmesinden dolayı ticaret saptırıcı bir etkinin doğmasının, Türkiye'nin yararına olacağını belirtmemiz gerekir. Ayrıca başlangıçta, üretimin düşük maliyetli birlik dışı ülkelerden yüksek maliyetli birlik içi ülke Türkiye'ye kayması, -üretim maliyetlerinin üretimin değişen bir fonksiyonu olması nedeniyle- ortalama maliyetlerin giderek düşmesine de sebep olur. Şüphesiz böyle bir durum, Türkiye'nin yararınadır (26).

(26) EFTA'nın yapmış olduğu bir çalışmada, ticaret sapmasının tahmini olarak saptanmasına ilişkin formül şöyledir: $TS = N_{65} - \left[\binom{n_{59} - n_{54}}{6} + n_{59} \right] C_{65}$. Burada, $N =$ EFTA dışından yapılan ithalat; $C =$ tüketim; $n = N/C$. Ticaret yaratılmasında, aynı şekilde $TY = M_{65} - \left[\binom{m_{59} - m_{54}}{6} + m_{59} \right] C_{65}$ formülü ile bulunabilir. $M =$ toplam ithalat, $m = M/C$ 'dir. Burada sözü edilen 65, 59 ve 54 rakamları, EFTA'nın yapmış olduğu araştırma dönemini kapsayan yıllardır. Bkz. The Effects of EFTA on Economies of Member States, the European Free-Trade Area Association, Geneva, 1969, M.E.KREININ, "Effects of the EEC on Imports of Manufactures", EJ, Vol.82, September 1972, s.898 ve 918'den naklen. Bu makalede gerek AET'de ve gerekse EFTA'da birleşmenin doğuracağı ticaret sapması ve ticaret yaratılmasının değer olarak tahmini bir hesaplamasının çeşitli iktisatçılarda bulunan sonuçları verilmiştir. Ayrıca AET'nin, imalat sanayinde yaratması muhtemel olan her iki etkininde 67/68 ve 69/70 yılları için değerleri bulunmaktadır. Bkz.a.g.m., s.899,917.

Türkiye'nin AET ile birleşmesinin yaratacağı ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin değişik mal grupları bakımından ayrıntılı bir analizini yaparak ülkenin bu birleşmeden sağlayabileceği kazanç ve kayıpları değer olarak ifade etmek olanağı, elde mevcut veriler ile mümkün olamamıştır. Bununla beraber global olarak Türkiye'nin dış ticareti, AET ile artan ortaklık ilişkilerine paralel olarak Topluluğa yönelen bir seyir içinde bulunmaktadır. Bu durumu Tablo 6'da görmek mümkündür.

TABLO: 6

TÜRKİYE-AET DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

(1964-1973) (Milyon dolar)

Yıllar	AET'ye İhracat	Toplam İhr. AET'nin Payı (%)	Bir Önceki Yıla Göre Gelişme(%)	AET'den İthalat	Toplam İth. AET'nin Payı(%)	Bir Önceki Yıl. Göre G.(%)
1964	137.8	33.5	-	154.5	28.7	-
1965	156.8	33.8	14	162.9	28.4	5
1966	171.4	34.9	9	236.5	32.9	45
1967	176.7	33.8	3	240.0	35.1	1
1968	164.1	33.0	-7	281.9	36.9	18
1969	214.8	40.0	31	284.4	35.5	1
1970	239.0	40.6	11	352.2	34.3	14
1971	266.6	39.2	12	455.7	38.9	40
1972	347.0	46.4	30	625.5	41.7	43
1973	611.5	39.2	76	1552.2	55.0	77
1964-1973	248.5	37.4	-	434.5	36.7	-

KAYNAK: Aylık Dış Ticaret İstatistikleri, D.İ.E.

Gerçekten Tablo 6'dan izlendiği gibi, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nın 3 ncü maddesinde belirtilen Hazırlık Dönemine girdiği 1964 yılından itibaren AET'ye yönelen ihracatında; 1968 yılı hariç olmak üzere devamlı bir gelişme meydana gelmiş ve 1964-1973 döneminde Topluluğa yönelen toplam ihracatın Türkiye ihracatı içindeki payı, ortalama

% 37.4 civarında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde AET'den yapılan ithalat değerinde de benzer bir gelişim gözlenmiştir. Bu dönem içinde Topluluktan yapılan ithalat ortalaması % 36.7 olmuştur. Özellikle 1971 yılından sonra, AET'den yapılan toplam ithalat değerinde dönem ortalamasını aşan büyük bir artış meydana gelmiştir.

Bu durumdan çıkan sonuç şudur: Türkiye'nin dış ticareti Topluluk ülkelerine doğru süratle kaymaktadır. Türk dış ticaretinin AET ülkelerine doğru yönelmesinin, Viner'in anladığı şekliyle ticaret sapması ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu yönelmenin Türkiye açısından yararlı olabilmesi için, ticaret yaratıcı etkiden çok ticaret saptırıcı etkinin ağırlık taşınması gerekmektedir. Çünkü, AET ile bir gümrük birliğine gidilmesi sonucunda ortaya çıkacak olan ticaret yaratıcı etki, üretimin daha düşük maliyetli birlik içi AET ülkelerine kaymasına yol açarken, ticaret saptırıcı etki üretimin, -örneğin petrol ve petrol ürünlerinde olduğu gibi- daha düşük maliyetli dış ülkelere daha yüksek maliyetli birlik içi ülke Türkiye'ye kaymasına sebep olacaktır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Ticaret sapmasından birlik üyesi Türkiye'nin daha fazla yararlanabilmesi, özellikle petrol ve petrol ürünleri ile tekstil ürünlerinin ortak üye ülkelere yönelen ihracatının -dolayısıyla üretimin- daha fazla gelişim göstermesine bağlıdır. Fakat böyle bir yararın Türkiye lehine doğması ise, Türkiye'ye karşı uygulanan "tarife kontenjanları" ile büyük ölçüde azaltılmıştır (27).

---

(27) 55.05 ve 55.09 pozisyonlarındaki pamuklu dokuma maddeleriyle 27.10-27.14 pozisyonlarına giren bazı petrol ürünleri için AET, Türkiye'ye belirli tarife kontenjanları uygulamaktadır. Fazla bilgi için bkz. KARLUK, a.g.e., s.21.

B. Türk ve AET Ekonomilerinin Üretim Yönünden Tamamlayıcı
ve Rakip Ekonomi Niteliği ve Bu Niteliğin Üretim
Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Birinci Bölüm'de ayrıntıları ile belirtildiği gibi, gümrük birliğine giden ekonomilerin "tamamlayıcılık" ve "rakiplik" nitelikleri, birliğe giden ekonomilerin birlikten sağlayacakları yararları büyük ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle önce, Türk ve AET ekonomilerinde, sektörlerin nispi ağırlıklarını Tablo 7 üzerinde görelim.

TABLO: 7
FAKTÖR MALİYETLERİ İLE GAYRİSAFİ
YURTIÇİ HASILANIN OLUŞUMU(1971)

	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)	GSYH
Almanya	3.5	51.4	45.2	100
Fransa	6.3	-	-	100
İtalya	9.8	38.7	51.6	100
Hollanda	5.7	41.8	52.5	100
Belçika	4.2	43.7	52.2	100
Lüksemburg	4.4	57.5	38.1	100
İngiltere	2.9	43.3	53.8	100
İrlanda	16.4	35.6	48.0	100
Danimarka	7.5	38.7	53.8	100
AET	5.3	-	-	100
Türkiye	31.0	27.0	42.0	100

KAYNAK: Statistiques de Base de la Communauté, EUROSTAT, 1972.

Tablodan da görüldüğü şekilde Türk ekonomisi, AET ekonomileri için tarım sektörünün ağırlıkta bulunduğu bir yapıya sahiptir. Faktör maliyetleri ile GSYH'nin dağılımında sanayi kesiminin payı, Türk ekonomisi içinde en düşük seviyededir. Bu açıdan durumu değerlendirdiğimizde,

Meade'nin ölçütüne göre Türkiye ve AET ekonomilerinin genel anlamda "aktüel" olarak tanımlayıcı bir ekonomik yapıya sahip bulduklarını öne sürmek mümkündür. Fakat Türk ve AET ekonomilerinin "üretim listeleri" karşılaştırıldığında, her iki ekonominin de birbirlerine rakip ekonomi oldukları ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten, Avrupa Toplulukları Sanayi Kuruluşları Nomenklatür'ünü (28) esas alarak yaptığımız bir karşılaştırmada, 122 üretim dalından 115'i her iki ekonomide mevcut bulunmaktadır. Başka bir deyişle Türkiye, AET ülkelerinin üretmiş oldukları sanayi ürünlerin yaklaşık % 94 kadarını üretebilmektedir (29). Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, AET ülkeleri üretiminin daha fazla çeşitlenmiş olması ve ürünler arasında kalite farkının bulunmasıdır.

Sanayi kesiminde Türk ve AET ekonomileri arasında bu derece birbirine yakın bir üretim listesinin ortaya çıkması, esas aldığımız N.A.C.E. sınıflamasındaki çok sayıda üretim dalında Türkiye'de üretim yapan firmaların yabancı patent ve lisans'la üretimi gerçekleştirmiş olmasındandır. Örneğin, N.A.C.E. sınıflamasındaki 345 No.lu radyo ve televizyon alıcıları, ses alma cihazları ile bunların elektronik araçları, 351 no.lu moturlu araçlar üretim ve montajı gibi üretim dallarında, yerli üretim oranının yüksekliği oranında rakiplik artmaktadır.

---

(28) Bu nomenklatür, 1968 yılında N.A.C.E. kısaltılmış adıyla (General Industrial Classification of Activities within the European Communities) yeniden düzenlenerek N.I.C.E. (Nomenclature of Industries Established in the European Communities) yerine uygulamaya konulmuştur. Fazla bilgi için bkz. Statistical Studies and Surveys, EEC, 2/1972.

(29) Yaklaşık olarak % 94 olarak bulduğumuz orana esas teşkil eden istatistik veriler ve sanayi kesimi üretim listeleri, şu kaynaklardan derlenmiştir: Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Sanayinin Ürettiği Mallar, İ.K.V. Yayını, 53/A, Aralık 1973, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977., Yıllık Programlar, D.P.T., İktisadi Rapor, T.T.O.S.O.T.B.B.

Bu ve bunun gibi, diğer bazı üretim dallarında da dışa bağımlılık devam ettiği için üretim tam olarak yurtiçi kaynaklardan gerçekleştirilememektedir. Bu nedenle, sanayi kesimindeki üretim listeleri arasındaki yüksek orandaki benzerlik, bir ölçüde Türkiye'de montaj sanayi dallarının fazlalığından ileri gelmektedir (30). Aynı tip bir karşılaştırma tarımsal üretim listeleri ile alınarak yapıldığında, ortalama % 80 ile % 90 arasında bir benzerlik ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, AET ülkeleri Türkiye'nin üretmiş olduğu tarımsal malların çok büyük bir kısmını üretmektedir (31).

Bu açıklamalarımızdan da görüleceği gibi genel olarak Türk ve AET ekonomileri, benzer bir ekonomik yapıdadır. Bununla beraber, AET ülkelerindeki üretim listeleri daha çeşitlidir ve sözü edilen ekonomilerin ürettikleri mallar arasında kalite farkı bulunmaktadır. Bu durumda Katma Protokol ve Tamamlayıcı Protokol çerçevesinde Türkiye'nin gümrük tarifelerini indirip Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine uyumu,

---

(30) Türkiye'de kurulmuş bulunan montaj sanayiindeki (bir anlamda ithal ikâmesi sanayi) yerli üretim oranını göz önünde bulundurmadan, bu üretim dallarını AET ülkelerindeki sanayi dallarına rakip olarak düşünmek kanımızca hatalı bir yaklaşım olur. Bu nedenle, N.A.C.E. sınıflaması esas alınarak yapmış olduğumuz karşılaştırmada bulduğumuz % 94 oranı, aslında brüt bir anlam ifade etmektedir. Bu oranı netleştirmek için, Türkiye'de faaliyette bulunan ithal ikâmesi sanayi dallarındaki üretim listelerinde mevcut bulunan ithal ürünlerini düşmek gerekecektir. Bundan sonra yapılacak olan bir karşılaştırma, belki daha anlamlı olur. Türkiye'de montaj sanayi hakkında geniş bilgi için şu kaynağa bakılabilir. M.HİÇ, E.ALKİN, E.MANISALI, E.BİRDAL, Montaj Sanayii: Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1973. AET ile Türk sanayinin karşılaştırmasında, Türk sanayii yalnız "yerli sanayiler" olarak ele alınır- sa, -ithal oranları sıfır veya sıfıra yakın sanayiler- her iki grubun üretim yapıları arasındaki benzerlik oranı çok azalmaktadır. Yerli sanayiler konusunda bkz. A.AKER, Türkiye Endüstrisi ve Ortak Pazar, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s. 36-41 ve 52.

(31) Genel olarak tarımsal üretim listelerinde %80 ile %90 arasında değişen benzerliğin nedeni, AET'nin Yunanistan ile üyelik durumu ve Afrika, Karayip, Hindistan ve Pasifik Okyanusu, Latin Amerika ve Asya ülkeleriyle olan ilişkileridir. Bkz. Seventh General Report on the Activities of the European Communities, Brussel, February 1974.

Türk ekonomisinin üretimi üzerinde ne şekilde etkide bulunacaktır?(32). Bunu saptayabilmek için, üretim etkisine konu olabilecek malları iki ana gruba ayırarak incelemekte yarar vardır:

- (1) Topluluğun tüketmiş olduğu ürünlerden bir kısmının Türkiye'den ithal edilmesi ve diğer kısmında AET içinde üretilmesi veya diğer ülkelerden ithal edilmesi,
- (2) Türkiye'nin tüketmiş olduğu mallardan bir kısmının AET'den, bir kısmının da dış dünyadan ithal edilmesi veya iç üretimle karşılanması.

Birinci gruba giren mallar arasında başlıca tarımsal ürünler, tekstil ve ayakkabı ürünleri, maden ürünleri ile deri ve plastik ürünleri yer almaktadır. Bu ürünlerin büyük bir kısmı AET ülkelerinde de üretilmektedir. Bu durumu, Tablo 8 üzerinde görmek mümkündür.

TABLO: 8
AET ÜLKELERİNE YÖNELEN İHRACATIN SEKTÖRLERE GÖRE YERİ (değer olarak)

<u>Sektörler</u>	<u>1963 (%)</u>	<u>1970 (%)</u>	<u>1971 (%)</u>
Tarım 01-24	57.2	46.0	44.2
Tekstil ve ayakkabı 50-67	32.5	39.1	44.0
Maden 25-27	6.5	8.7	6.6
Plastik ve deri 39-43	2.3	1.0	1.5

KAYNAK: Türkiye'nin Ortak Pazar'a Yönelen İhracatı, İ.K.V.,Y.S.49.

(32) Bu kısımda birleşen ekonomilerin "tamamlayıcılık" ve "rakiplik" nitelikleri, ne Viner gibi dünya refahı açısından ve ne de Meade gibi birliğin refahı açısından ele alınacaktır. Burada, Türk ve AET ekonomilerinin üretim yönünden tamamlayıcı veya rakip bir nitelik taşımaları, tamamen Türkiye'nin çıkarları, başka bir deyişle Türkiye refahı açısından yorumlanacaktır.

Türkiye refahı açısından bu kayma, içerde ithalata rakip sanayi dalları üretimini -bu sanayi dalları henüz belirli bir ölçüde AET sanayilerine göre karşılaştırmalı üstünlük kazanmamışlarsa- olumsuz yönde etkileyecektir. Meade'nin görüşüyle, her iki ekonomideki sözü edilen kesimler arasında bulunan maliyet yapısı farklılığından dolayı ekonomiler arasında bir "tamamlayıcılık" söz konusu olsa bile, bu üretim dallarının indirilen tarifeler ve kaldırılan miktar kısıtlamaları nedeniyle üretimlerine devam edememeleri söz konusu olursa, bu durumdan Türkiye üretimi zarar görecek ve ülke refahı da olumsuz yönde etkilenecektir (34).

2. AET'ye Geçişte Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelebilecek Değişmelerin Türk Ekonomisi Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Türkiye ile AET arasındaki dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmeler, Birinci Bölüm'de belirtildiği şekilde her iki ekonominin işbölümünden doğan refah artışından alacağı payı belirlemektedir. Bu nedenle, Türkiye ile Topluluk arasındaki ticaret haddi değişmeleri, Türkiye'nin Topluluktan sağlayacağı yararlar bir ölçüt olarak alınabilir.

Türkiye ile AET ülkeleri arasında dış ticaret değerlerine ilişkin fiyat indeksini düzenlemek için gerekli veri sağlanamadığından, burada, Türkiye dış ticaret hadleri üzerinden bu ülkeler ile olan dış ticaret miktarları da göz önünde tutularak bir genellemeye ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu sonucu tamamlayıcı şekilde, Türkiye ihraca - tında önem taşıyan ve tüm ihracat içinde AET payının büyük olduğu bazı ihraç ürünlerinde dış ticaret fiyat indeksleri incelenecektir.

---

(34) Bu durum, Ortak Pazara Katılmanın Işığında Türk Ekonomisinin Gelişmesi isimli araştırmada da saptanmış ve ticaretin yön değiştirmesinin Türkiye için bazı olumsuz etkiler yaratacağı belirtilmiştir. Bkz.a.g.a., Bölüm I, s.81.

Şimdi, Türkiye'nin dış ticaret hadlerini Tablo 9 yardımıyla incelemeye çalışalım (35).

TABLO: 9
TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET İNDEKSLERİ

Yıllar	İhraç Fiy. (TL)	İthal Fiy. (TL)	Ticaret Hadleri	İhraç Fiy. (\$)	İthal Fiy. (\$)	Ticaret Hadleri
1968	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1969	100.5	101.4	99.1	100.5	101.4	99.1
1970	118.2	122.8	96.2	99.2	102.5	96.8
1971	155.0	182.2	85.1	106.6	109.2	97.6
1972	171.7	195.3	87.9	116.8	124.0	94.1
1973	219.2	247.6	88.6	145.3	157.4	92.3

KAYNAK: Aylık İstatistik Bültenleri, D.İ.E.

Tablo 9'a göre; Türkiye'nin ithal fiyatları indeksi, ihraç malları fiyatları indeksinden daha hızlı bir şekilde gelişmekte ve buna bağlı olarak dış ticaret hadlerinde Türkiye'nin aleyhine dönmektedir(36). Türkiye'nin dış ticaretinde AET, 1968 yılından itibaren yılda ortalama % 40.0 oranında bir yer tutmaktadır. Bu durumu, ayrıntılı olarak tablo 10'da görmek mümkündür.

(35) Türkiye'nin dış ticaret indeksi, net (mal) ticaret haddi indeksidir. Fiyat indeksi, Paasche Formülüne göre D.İ.E. tarafından hesaplanmaktadır.

(36) Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1968 baz yılına göre hesaplanan Türkiye dış ticaret hadlerindeki bu gelişime paralel olarak, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Genel Müdürlüğü tarafından 1967 baz yılına göre hesaplanan (Paasche Formülü) ticaret hadlerinde de, benzer bir gelişim gözlenmektedir. Örneğin 1967=100 ise, 1970=99.8, 1971=83.8, 1972=90.2 ve 1973=96.2'dir.

TABLO:10

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE AET'NİN YÜZDE OLARAK YERİ VE ÖNEMİ

	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1970</u>	<u>1971</u>	<u>1972</u>	<u>1973</u>	<u>1968-73</u> Ø
Toplam ihracat	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
AET'nin payı	33.1	40.0	40.6	39.4	39.2	46.4	39.7
Toplam ithalat	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
AET'nin payı	36.9	35.5	34.3	38.9	41.7	55.0	40.3

KAYNAK: D.İ.E.

Türkiye'nin gerek ihracatının ve gerekse ithalatının yarıya yakın bir kısmı, AET ülkelerine yöneliktir. Bu nedenle, Türkiye'nin genel dış ticaret hadlerindeki bu olumsuz gelişimin Türkiye AET arasındaki dış ticaret hadlerinde de görülmesi doğaldır (37). Gerçekten Türkiye'nin özellikle AET'ye yönelik ihracatında oldukça önemli bir yer tutan pamuk, tütün, fındık ve üzüm gibi tarımsal ürünlerin dış ticaret fiyat indekslerinde 1967-1973 döneminde ortaya çıkan gelişmeler (38), aynı şekilde Türkiye'nin özellikle AET'den gerçekleştirdiği kimyevi maddeler, suni sentetik, cam ve eşya, demir-çelik, alet, makina, kazan, cihaz ve diğer araçların dış ticaret fiyat indekslerindeki gelişmelerin gerisinde kalmıştır (39).

---

(37) Türkiye-AET üyesi ülkeler arasındaki dış ticaret hadlerini ortaya çıkaracak gerekli veri bulunamadığından, bu şekilde bir "genelleme" yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

(38) Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Genel Müdürlüğü'nün "İdeal Formüle" göre bulunmuş verileridir. Sözü edilen dört tarımsal ürünün 1973 yılı toplam ihracat değeri içindeki payı, % 46.97'dir. Aynı şekilde 1964-1972 döneminde tütün ihracatımızın ton olarak yılda ortalama % 20.9'u, kuru üzüm ihracatımızın yılda ortalama % 44.3'ü, fındık ihracatımızın ise yılda ortalama % 65.7'i AET ülkelerine yapılmıştır. Bkz. Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl, Ankara, 1973, s.430.

(39) Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Genel Müdürlüğü: İdeal Formül.

Türkiye'nin Geçiş Dönemine girmesi ve Katma Protokol'de belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmeye başlamasıyla, genel dış ticaret açığı süratle artmaya başlamıştır. Bu açık, bir yerde kapatılacaktır. Böyle bir durumda Türkiye, TL'sinin değerini yabancı paralara karşı yeniden ayarlamak zorunda kalacak ve dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişim daha da hızlanacaktır. Ayrıca AET ile artan ortaklık ilişkileri çerçevesinde Ortak Gümrük Tarifesine uyum sonucunda, birithalat dış dünyadan yapılan, likten yapılan/ithalata oranla daha pahalıya geldiği ölçüde (40) Türkiye zarara uğrayacaktır. Çünkü, dış ülkelerden daha ucuza ithal etme olanağı olan bir malı, birlik içinden (AET ülkelerinden) daha pahalıya ithal etmek gerekecektir. Başka bir deyişle dış ticaret hadlerinin olumsuz yöndeki gelişmesi sonucunda, daha az ithal malına karşı daha fazla ihraç malı değiştirilecektir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan çıkarabileceğimiz sonuç şudur: Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki gelişme olumsuz yönde bir seyir izlemektedir. Bu gelişime paralel olarak Türkiye-AET arasındaki dış ticaret hadleride, giderek Türkiye'nin aleyhine dönmektedir (41).

-
- (40) AET, bugün dünyanın en düşük gümrük tarifesine sahip bir topluluk niteliğindedir. Topluluğun sanayi ürünlerine karşı uyguladığı olduğu tarife ortalama % 6'dır. Bu oran A.B.D.'nde % 7.1'dir. Bkz. European Community: the Facts, February 1974, s.6.
- (41) Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde görülen bu olumsuz gelişme ile, Türkiye-AET arasındaki dış ticaret hadlerinde görülen olumsuz gelişmenin kantitatif olarak farkını hesaplamak, gerekli veri sağlanamadığından mümkün olamamıştır. Prof.B.Üstünel, 1961 yılında yapmış olduğu bir araştırmada, 1960 yılı ithalatına göre Türkiye ithalatının yön değiştirmesinden doğacak ticaret haddi kayıplarının 5.000.000 \$ olacağını tahmin etmiştir. Bkz.B.ÜSTÜNEL, Avrupa Müsterek Pazarının Türk Ekonomisi Üzerinde Muhtemel Tepkileri, Ankara, 1962, s.82.

III. AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNA GEÇİŞTE BİRLEŞMENİN YARATACAĞI DİNAMİK ETKİLER

1. AET'ye Girmenin Getireceği Geniş Piyasa Olanaklarından Yararlanma

Türkiye, AET ile ekonomik bütünleşmesi sonucunda satın alma gücü yüksek, geniş bir pazara üretim yapacaktır. Genişleyen piyasa olanakları, firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlayacaktır. Günümüzde ulusal pazarlar, firmaların optimum ölçekte kurulup etkin bir biçimde üretim yapmalarına olanak tanımamaktadır (42).

Tablo 5'de gösterildiği şekilde 1972 yılında AET ülkelerindeki toplam GSMH, 776.9 milyar EUR'dur (43). Yine aynı yılda AET ülkelerinde fert başına düşen GSMH değeri ortalama 3.046 EUR'dur (3.307 dolar). Aynı yıl toplulukta fert başına yapılan özel tüketim harcaması ise, 1.798 EUR'i (1.952 dolar) bulmuştur. Bu rakamlarında açık bir biçimde gösterdiği gibi AET, satın alma gücü oldukça yüksek, geniş bir pazardır. Bu pazarda özel tüketim harcamalarına ayrılan gelir payı da fazladır. Bilindiği gibi özellikle imalat sanayiinde üretim birimi başına hasıla da, ulusal pazarın büyüklüğü oranında artmaktadır (44).

Türkiye açısından burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta, Topluluk ülkelerinde özel tüketim harcamasına giden gelir payının yüksek olmasıdır. Çünkü Türkiye, AET ile ekonomik bütünleşmesi

---

(42) D. SWANN, The Economics of the Common Market, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England, 1970, s.37.

(43) 1 EUR= 1.08571 \$ (1972) olduğuna göre 843.4 milyar dolar.

(44) Chenery bu bulgusunu, ellibir ülkeyi kapsayan araştırmasının sonuçlarına dayandırmaktadır. Bkz. CHENERY, "Patterns of Industrial..", s.624-54.

sonucunda en fazla tüketim ve dayanıklı tüketim malı pazarının genişlemesinden yararlanacaktır. Türkiye'nin AET ile gerçekleştireceği bir ortaklıkta, en fazla rekabet gücüne sahip olabileceği üretim dalları bu sanayi kesiminde bulunmaktadır (45).

AET ile birleşmenin yaratacağı piyasa genişlemesi, daha geniş bir pazara üretim yapan firmaların gerek fiziki produktivitesinde ve gerekse emeğin produktivitesinde bir artış yaratacaktır (46). Firmaların üretim miktarı -çıktısı- arttıkça, ölçeğe göre artan verimlerden başka bir deyişle ölçeğe göre azalan maliyetlerden yararlanmak mümkündür (47). Ayrıca genişleyen piyasada firmalar arasında doğan dışsal tasarruflarda maliyetlerin düşmesine sebep olmaktadır. Gerçekten Türkiye'de, Tablo 11'de belirtildiği şekilde imalat sanayiinde artan çıktı miktarı ile orantılı olarak emek produktivitesinde bir artış gözlenmektedir.

TABLO:11

TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİNDE EMEK PRODÜKTİVİTESİ VE ÇIKTI MİKTARI(x)

Yıllar	PRODÜKTİVİTE(1 Kasım) 1963 Fiyatlarıyla TL.					ÇIKTI(Bin TL.)		
	Devlet	İndeks	Özel	İndeks	Toplam	İndeks	Devlet	Özel
1963	24923	100.00	21842	100.00	23205	100.00	8699606	10966058
1964	27779	111.41	19195	87.88	22833	93.39	9840341	13212467
1965	36073	144.68	21345	97.72	27770	119.67	13512602	15161868
1966	36617	146.86	23551	107.82	29259	126.08	16008294	18165965
1967	51199	205.35	23772	108.83	35565	153.26	20169093	21788793
1968	53375	214.08	25595	117.18	37335	160.39	21711838	25179134

KAYNAK: M.P.M.,
D.İ.E.

- (x) Türkiye'de imalat sanayiinde emek produktivitesi, M.P.M. tarafından şu yöntemle bulunmuştur:1963-1968 dönemi için yıl içinde üretilen sektörel katma değerler 1963 fiyatlarıyla ifade edilmiş çalışanlar (üretimde ve diğer işlerde) toplamına bölünerek iki ayrı seri halinde hesaplanmıştır.
- (45) Ortak Pazara Katılma Işığında Türk Ekonomisinin Gelişmesi: Değerlendirme Raporu, İ.K.V.,Y.S.33, Aralık 1972, s.II,III.
- (46) Büyük çap üretimin birim maliyetlerde meydana getirdiği düşüşü göstermek için fiziki produktivite artışı esas ise de, gerekli istatistiki veri noksanlığından dolayı birim üretim başına "emek produktivitesi" burada temel alınmıştır.
- (47) Durumun istatistiksel olarak gösterimi için bkz.J.M.BLAIR,"The Relation Between Size and Efficiency of Business",RES,Vol.XXIV,August 1942, s.123-35. (SCITOVSKY,Economic Theory and..,s.112'den naklen)

Türkiye'de imalat sanayiinde, çıktı miktarı arttıkça gerek özel ve gerekse devlet kesimindeki sanayii gruplarında emek produktivitesi artmaktadır. Bu nedenle, gen 3 bir piyasaya üretim yapacak olan sanayi gruplarında artan çıktı miktarına bağlı olarak maliyetlerde de bir azalmanın meydana gelmesi doğaldır (48).

AET ile ekonomik birleşmenin gerçekleşmesi sonucunda, Türkiye'nin sınırlı pazarına üretim yapan ve optimum ölçekte kurulamadıkları için yüksek maliyetlerle üretimi gerçekleştiren firmalar, ölçeklerini genişletmek olanağına kavuşacaklardır. Bilindiği gibi ölçeğini genişleten firmalar, özellikle içsel tasarruflardan daha fazla yararlanabilmektedirler. Örneğin, Birleşmiş Milletler'in yapmış olduğu bir araştırmada, çelik sanayiinde yıllık kapasite 100.000 tondan 1.500.000 tona çıktığında pig demirin toplam üretimi maliyetinin tonu 55 dolardan 40 dolara düşmektedir. Bunun sonucunda çelik külçenin tonu 95 dolardan 65 dolara inmekte ve bu ürünlerin beher tonuda 235 dolardan 121 dolara kadar azalmaktadır (49). Bunun gibi başlıca girdi olarak likit hammadde kullanan petrol rafinerileri, gübre sanayi ve çeşitli kimya sanayi dallarında da .6 kuralı geçerlidir. Bu kurala göre; kapasite iki katına çıktığında yaklaşık olarak toplam maliyetler yüzde 60 oranında artmaktadır (50). Bu örneklerde göstermektedir ki, firma büyüklükleri ve fiziki produktivite arasında yüksek oranda bir korrelasyon vardır (51). Fakat bu gerçeğe rağmen pazar küçüklüğü nedeniyle Türkiye'de kurulan sanayi dalları, gerek teknolojik ve gerekse ekonomik opti-

---

(48) Türkiye'de özel kesimde çalışan başına katma değer ve firma büyüklüğü arasındaki ilişki için bkz. Türk Sanayiinde 1972 Yılı Maliyet Analizleri, DPT:1382-İPD:372, Ağustos 1974, Ankara.

(49) United Nations, ECLA, La Economía Siderúrgica de América Latina, 1966. (KAHNERT., a.g.e., s.21'den naklen)

(50) BALASSA, Trade Liberalization among.., s.98. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi örnekler için bkz. a.g.e., s.95-104.

(51) BALASSA, a.g.e., s.96.

mumun altında kurulmaktadır. Bunun sonucunda, ölçek ekonomilerinden yararlanarak maliyetlerini dünya maliyetleri seviyesine indirememektedirler.

Türkiye ve AET ülkelerinde, ciroları ve istihdam durumları yönünden sanayi işletmeleri arasındaki farkı, Tablo 12'de görmek mümkündür.

TABLO: 12

AET ve TÜRKİYE'DE EN BÜYÜK ON SANAYİ İŞLETMESİ (x)

<u>İşletmenin Adı</u>	<u>Ülkesi</u>	<u>Ciro Miktarı</u> <u>(Milyon dolar)</u>	<u>İstihdam</u>
Shell	Hollanda-İngiltere	10.797	184.000
Unilever	İngiltere-Hollanda	6.883	333.000
Volkswagen	Almanya	4.314	190.306
Philips	Hollanda	4.163	359.000
British Petroleum	İngiltere	4.062	70.600
I.C.I.	İngiltere	3.510	194.000
British Steel	İngiltere	3.497	255.000
Siemens	Almanya	3.196	300.500
Farbwerke-Hoechst	Almanya	3.027	139.460
Daimler-Benz	Almanya	3.019	144.372
İpraş	Türkiye	192	576
Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri	Türkiye	192	11.937
Ereğli Demir-Çelik Fabrikası T.A.Ş.	Türkiye	134	5.770
Türkiye Selü.veKağıt Fab.İşl.	Türkiye	134	9.395
Tofaş	Türkiye	96	2.071
Türkiye Çimento San.	Türkiye	87	4.554
Otosan	Türkiye	73	2.375
Uzel Ticaret	Türkiye	71	1.456
Etibank Genel Mdl.	Türkiye	69	14.339
Petkim-Petrokimya	Türkiye	67	2.522

KAYNAK: Avrupa Topluluğu Ortak Pazar, No.9, Şubat 1972, İstanbul Sanayi

Odası Dergisi, No.102, Ağustos 1974.

(x) AET'ye ilişkin veriler 1970, Türkiye'ye ilişkin veriler ise 1974 yılına aittir. Türkiye verileri ilk kaynakta TL. olarak gösterildiğinden ortalama 1 TL.=14.00 \$ paritesi üzerinden A.B.D. dolarına çevrilmiştir. Balassa'nın a.g.e.,'de belirttiği şekilde 1964 yılında AET ülkelerinde 250 milyon dolardan fazla ciro yapan sanayi işletmesi sayısı 64'tür. Bkz. BALASSA, a.g.e., s.113, Tablo:5.2. Türkiye'de firma büyüklüklerinin üretim değerlerine göre dağılımı için bkz. Türk Sanayiinde 1972 Yılı Maliyet Analizleri, Tablo:5.

Buna göre, AET'de ciro miktarı ve istihdam durumu yönünden en büyük on sanayi işletmesi arasına, Türkiye'nin ciro yönünden en büyük on işletmesinin tümü birleşse bile girememektedir (52). Aynı durum, daha az önemli olmakla beraber istihdam hacmi yönünden de geçerlidir. Dolayısıyla Türkiye'de sanayi kesiminde üretim yapan işletmeler, AET işletmelerinin yanında gerçekleştirilen ciro miktarı ölçütü olarak alındığında, oldukça küçük kalmaktadırlar.

Bu durumdan çıkan sonuç şudur: Türkiye'de üretimde bulunan işletmeler, pazar darlığı nedeniyle gerekli ölçekte kurulamamakta, kurulmuş olanlarda tam kapasite üretim yapamamaktadır (53). Bu nedenle ölçek ekonomilerinden gereğince yararlanmak olanağında, daha başlangıçta kaybolmaktadır. Türkiye'nin AET ile ekonomik bütünleşmesi sonucunda, daha geniş bir pazara üretim yapacak olan Türk İşletmeleri, şu anda potansiyel olarak var olan pazardan yararlanabileceklerdir. Böylece, büyük çap üretimin maliyetler üzerinde yaratmış olduğu olumlu etkilerden yararlanarak AET firmaları ile rekabet olanağında diğer koşullarda bir değişiklik olmamak koşuluyla kavuşacaklardır.

---

(52) Tablo 12'de verilen Türkiye'nin on büyük sanayi işletmesinin toplam ciro değeri 1.115 milyon dolardır.

(53) Bu durum, International Management Consultants Ltd. şirketinin yapmış olduğu adı geçen araştırmada da saptanmış ve bu konuda aynen şöyle denmiştir: ".. bugün Türkiye'de kurulmakta olan ve gelecekte kurulması planlanan fabrikalarda, eğer bunların ürünleri ortak pazar koşullarında rekabet edeceklerse, boyuttan (ölçek) doğan ekonomilerden azami derecede yararlanmak gerektiği halde bunlar nispeten küçük çaplarda kurulmaktadır." Bkz.a.g.a., C.II,s.231. Aynı şekilde Uzun Dönemli Kalkınmanın ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Hedefleri ve Stratejisi'nde Türk Sanayiinin genellikle küçük veya optimal olmayan büyüklükteki birimlerden oluştuğu belirtilmiştir. Bkz. Yeni Strateji, paragraf:I.II.

2. AET Üyeliğinin Türkiye'ye Gelecek Yabancı

Sermaye ve Dış Yardıma Olan Etkisi

Türkiye'nin AET'ye üye olmasının ülkeleye gelecek olan yabancı özel sermaye ve dış yardım miktarına etkisi, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü Türkiye, yatırımlarını sanayileşmesine paralel olarak hızla arttırmak durumunda olan bir ülkedir. Giderek artan yatırımların finansmanı içinde, iç kaynaklar yeterli bulunmamakta ve ek dış kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Şimdi, Türkiye-AET ortaklığının ülkeye sağlamış olduğu dış yardıma öncelik vererek konuya girelim.

AET, Ankara Anlaşması'na ekli olan Mali Protokol (2 No.lu Protokol), Yeni Mali Protokol ve Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye'ye vereceği ödünç miktarını belirlemiştir. Buna göre Türkiye, Hazırlık Dönemi boyunca 2 No.lu Mali Protokol gereğince Avrupa Yatırım Bankası kanalından 175 milyon h.b.'lik kredi kullanma hakkı sağlamıştır (54). Beş yıllık bir süre içerisinde 35'er milyonluk dilimler halinde açılan bu kredilerin % 39'u sanayi, % 61'i ise altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır (55). Krediler, 45 proje için açılmıştır. Bu kredilerden kamu projelerine ayrılan miktar, 145 milyon h.b.'dir. Bunun 6'sı altyapı, 6'sı sanayi projesidir. Tamamı sanayi projesi olan özel sektör projelerine ise, 30 milyon h.b. ayrılmıştır. Altyapı yatırımları için 30 yıl vade, 7 yıl ödemesiz dönem ve % 3 faiz, sanayi projelerine ise % 4,5 faiz öngörülmüştür. Nisan-Mayıs 1974 tarihi itibarıyla, öngörülen 175 milyon h.b.'lik bu krediden ödemeler, 168.540.123 h.b.'ne ulaşmış ve geriye 64.59.877 h.b.'lik bir alacak kalmıştır (56).

---

(54) Fazla bilgi için bkz.ÇADIRCIOĞLU, a.g.e., s.89-112.

(55) Ortak Pazar Bülteni, Aralık 1972-Ocak 1973, No.54. Bu kaynakta, tarih sırasına göre proje adı, projenin kapsamı, ilgili kuruluş, mukavelede öngörülen kredi miktarları ayrıntılı olarak verilmiştir.

(56) Ortak Pazar Bülteni, Nisan-Mayıs 1974, No.60.

Geçiş döneminde Yeni Mali Protokol ile Türkiye'nin kalkınma çabalarına katkıda bulunmak üzere 23 Mayıs 1976 tarihine kadar yıllık bölümler halinde kullanılmak üzere 195 h.b. ödünç verilecektir. Bunun yanında Mali Protokol'ün 9'uncu maddesi uyarınca Avrupa Yatırım Bankası, kendi kaynaklarından 25 milyon h.b.'lik ek kredinin Türkiye'ye açılması da inceleyecektir.

Bu yardım, rantabilitesi uzun vadeli ve yayıllı olan projelere -altyapı- en fazla otuz yıllık bir süre için verilebilmekte ve sekiz yıla kadar uzayan ödemesiz bir dönemden yararlanmaktadır. Faiz haddi % 2,5'tur. Bu projeler, Türk yatırım planlarının öncelik vermekte olduğu yol, su ve enerji sektörlerine giren ve uzun dönemde üretken olacak projelerdir. Açılan kredi eğer normal kârlılıktaki sanayi projelerinde kullanılacaksa, faiz haddi % 4,5'tur (57). Avrupa Yatırım Bankası tarafından açılan 25 milyon h.b.'lik kredi ise, özel sektör tarafından gerçekleştirilecek normal rantabiliteli yeni sınai projelerin finansmanında kullanılacaktır. Bu krediye, kredinin açıldığı tarihte geçerli olan piyasa koşulları uygulanacaktır. Bu protokolda öngörülen 195 milyon h.b.'lik krediden Nisan-Mayıs 1974 tarihine kadar yapılan ödemeler, 36.107.617 h.b.'ne ulaşmıştır. Projeye bağlanan 87.560.000 h.b.'lik krediden 51.452.383 h.b.'lik kısım, alacak olarak kalmıştır. Bu protokol uygulaması çerçevesinde 105.100.000 h.b.'lik taahüt edilmemiş kredi tutarı bulunmaktadır (58).

Genişleyen AET ile Türkiye arasında imzalanan Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye'ye açılan kredi miktarı, 195 milyon h.b.'den 242 milyon h.b.'ne yükseltilmiştir (59). Bu miktara, Avrupa Yatırım Bankası tarafından açılan 25 milyon h.b.'lik ek kredi dahil değildir. Bu kredi ile birlikte Topluluğun Türkiye'ye vereceği kredi miktarı, 267 milyon h.b.'ne ulaşmaktadır.

---

(57) Mali Protokol, Md.5.

(58) Ortak Pazar Bülteni, Nisan-Mayıs 1974, No.60.

(59) Tamamlayıcı Protokol, Md.8.

1 nci Mali Protokol ile Hazırlık Döneminde Türkiye'ye açılan kredilerden % 61'i, altyapı yatırımlarına ayrılmıştır. Bunun içinde tarım kesimi % 9, enerji kesimi % 34 ve ulaştırma kesimide % 18'lik bir paya sahiptir. Ayrıca bu kredilere uygulanan faiz haddi de düşüktür. Aynı şekilde 2 nci Mali Protokol ile Türkiye'ye açılan kredilerin önemli bir bölümü yine altyapı yatırımlarının finansmanı için uygun koşullarda sağlanmıştır (60). Bilindiği gibi altyapı yatırımları, uzun vâdeli ve rantabilitesi nispeten düşük yatırımlardır. Yatırımların yurt içinde dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak çeşitli bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak, Plan Stratejilerinde de esastır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Avrupa Yatırım Bankası kanalından özellikle altyapı yatırımları için alınan krediler, Türk kalkınmasının finansmanına olumlu katkılarda bulunmuştur.

AET ortaklığının Türkiye'ye sağlamış olduğu dış yardım olanaklarını bu şekilde belirttikten sonra, şimdi AET ülkelerinden Türkiye'ye gelen ve gelecek olan yabancı sermaye üzerinde durabiliriz. Roma Anlaşması'nın 67-73 ncü maddelerinde, ortak ülkeler arasındaki sermayenin akışı düzenlenmiş ve sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamaların kaldırılması öngörülmüştür. Buna benzer hükümler, Ankara Anlaşması'nın 19-20 nci maddelerinde ve Katma Protokol'ün de 51-52 nci maddelerinde düzenlenmiştir. Bu hükümlerin ışığı altında Türkiye'ye AET ülkelerinden 31.12.1972 tarihine kadar gelen özel yabancı sermayenin durumu Tablo 13'de gösterilmiştir.

---

(60) AET'nin 1973 yılında yapmış olduğu dış yardım (Lüksemburg ve İrlanda hariç) 4.1 milyar dolardır. Gayrisafi milli hasilaya oranı ise .38'dir. Aynı yıl A.B.D.'nin dış yardımı 3.0 milyar dolar ve GSMH oranı .39'dur. Bkz. European Community: the Facts, February 1974.

TABLO: 13

TÜRKİYE'YE AET ÜLKELERİNDEN GELEN YABANCI ÖZEL SERMAYE (x)
(31.12.1972)

<u>Ülke</u>	<u>Firma Sayısı</u>	<u>Getirilen Sermaye (TL)</u>	<u>Yabancı Sermaye İçinde %</u>
B.Almanya	23	304.062.047	16.33
Belçika	4	60.618.000	3.25
Danimarka	5	84.192.500	4.52
Fransa	10	213.964.662	11.49
Hollanda	6	106.890.499	5.74
İngiltere	5	45.687.700	2.45
İtalya	7	231.486.000	12.43
Toplam	60	1.046.901.408	56.21.

KAYNAK: Ticaret Bakanlığı 50.Yıl, Tablo: 76

Buna göre, 31.12.1972 tarihine kadar Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak Türkiye'ye AET ülkelerinden gelen yabancı özel sermaye miktarı, 1.046.901.408 TL. olmuştur. Bu miktar, bu tarihe kadar Türkiye'ye gelen tüm yabancı sermayenin % 56.21'ni oluşturmaktadır. 1964-1972 döneminde dış dünyadan Türkiye'ye gelmesi için verilen izinlerden, fiilen Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin gerçekleşme oranı yılda ortalama % 40'ın altındadır. Türkiye'ye, Birinci Plan döneminde verilen izinlerin % 45.7'si, İkinci Plan döneminde ise %51.0'ı oranında yabancı sermaye gelmiştir (61).

Bu durumdan da görüleceği gibi, genel olarak Türkiye'ye gelen yabancı özel sermaye, verilen izinlerin yarısının altındadır. Bu genel eğilim, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye içinde % 56.21'lik bir orana sahip olan AET ülkeleri içinde geçerlidir. Bu verilerden de anlaşılacağı

(x) 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak Türkiye'ye gelen yabancı sermayedir.
(61) İktisadi Rapor, 1974,s.383.

şekilde özel yabancı sermaye, sermaye hareketlerine konan kısıtlamalar ortadan kaldırılrsa bile Türkiye gibi altyapısı tamamlanmamış, sosyal sabit sermayesi henüz gelişmekte olan ülkelere rağbet etmemektedir (62).

Bu nedenle, gelişen ortaklık çerçevesinde, dış yardımların aksine olarak AET ülkelerinden önemli bir özel yabancı sermaye akımı beklememek gerekir(63). Özel sermaye, her şeyden önce iktisadilik ve kârlılığı ön plana almaktadır. Kaldığı özel yabancı sermaye ülkeye gelse bile, onun ülkeden çıkaracağı sermaye miktarını da göz önünde bulundurmak gereklidir (64). Ayrıca ülkeye gelen yabancı özel sermayenin kalkınma planlarında öncelik taşıyan ve sanayileşmemiz için stratejik önemi olan alanlara yatırım yapması da söz konusu değildir. Çünkü bu alanlar, demir-çelik sanayiinde olduğu gibi daha çok uzun vade de kârlı olabilen ve büyük sermayeyi gerektiren sanayi dallarıdır.

Bunun yanında Türkiye ile AET üyeleri arasında bulunan gelişme seviyesi farkı, geriye itme (backwash effect) etkisinin ortaya çıkmasına (65) ve sermayenin bölgenin daha çok gelişmiş bölgelerine akmasına

-
- (62) Benzer görüşler için bkz.Ortak Pazar Ülkeleri Sermaye Akışı Esasları ve Sermaye Piyasaları, DPT: 817-İPD: 280, Kasım 1969, Ankara, s.45-48.
- (63) Aynı görüş için bkz.AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları:IV Endüstri Mallarının Durumu, DPT:1032-M(İPG): 10,Nisan 1971,Ankara,s.19.
- (64) Türkiye'ye 6224 sayılı yasa ile 1952 yılından bu yana gelen özel yabancı sermaye 1.048.476.815 TL. olup, bunun % 52.7'ni oluşturan 552.612.125 TL.'lık kısmı kâr transferi olarak tekrar ülke dışına çıkarılmıştır.Bkz.E.ZEYTİNOĞLU,"Türkiye'de Yabancı Sermaye", Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri, Bursa İ.T.İ.A., İstanbul,1973, s.405.
- (65) MYRDAL, Economic Theory and.., s.27. Myrdal bu duruma örnek olarak Kuzey ve Güney İtalya'yı göstermiştir. İtalya'nın her iki bölgesi arasında bulunan gelişme seviyesi farkı, sermayenin ve işgücünün güneyden kuzeye akmasına yol açmıştır. Bu akış şüphesiz bölgeler arasında bulunan gelişme seviyesinin daha da büyümesine sebep olmaktadır. Bkz. MYRDAL, a.g.e., s.28, dipnot 1.

yol açabilir (66). Böyle bir durumda Türkiye'de oluşan sermayenin gelişmiş AET ülkelerine gitmeside mümkündür.

Sonuç olarak, Roma Anlaşması, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümlerine göre sermaye hareketlerine konan kısıtlamaların ortadan kaldırılmasının, Türkiye açısından ülke kalkınmasına katkıda bulunacak önemli bir sermaye akımı doğurması, bizce mümkün görülmektedir.

3. AET Üyeliğinin Türkiye'nin İstihdam Seviyesi Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Türkiye'nin AET'ye ortak üye olması durumunda, Roma Anlaşması'nın 48 nci maddesinde düzenlenmiş olan "çalışanların topluluk içinde serbestçe dolaşmaları" hükmünden yararlanması mümkün olacaktır. Gerçekten Ankara Anlaşması'nın 12 nci maddesinde, Roma Anlaşması'nın sözü edilen 48, 49 ve 50 nci maddelerine atıf yapmaktadır. Aynı şekilde Katma Protokol'un 36 nci maddesi, "Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı,... Anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonraki onikinci yılın sonu ile yirmikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir" hükmünü getirmiştir. Buna göre çalışanların (67) AET içinde serbest dolaşımı, 1976 ile 1986 yılları arasında giderek gerçekleştirilecektir.

---

(66) Türkiye ile AET arasında bir ortaklık söz konusu olmasa bile bu süreç işlemektedir. Gerçekten, Türkiye'nin daha az gelişmiş bölgelerinden gelişmiş bölgelerine doğru bir gelir ve sermaye akışı vardır. Örnek için bkz. ÜLGENER, a.g.e., s.315, dipnot 18. Aslında kalkınma literatüründe, diğerlerine göre gelişmiş bir bölgenin sermaye dahil üretim faktörlerini kendisine çekmesi, büyüme kutupları (growing points) olarak adlandırılmaktadır. Konudan uzaklaşmamak için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Bu konuda bkz. KINDLEBERGER, Economic Development, s.207.

(67) "Çalışanlar" kelimesi (travailleurs, arbeitnehmer, workers), hukuki metinlerde tam olarak açıklanmamıştır. Çalışan, çoğul olarak başkasının hesabına ve onun emri altında çalışan kişileri kapsamaktadır. Bu anlamda kendi hesabına çalışanlar, örneğin avukat, doktor v.b., bu hükmün dışındadır. İngilizce "workers" kelimeside, bir çalışma bağına bağlı kişiler anlamında kullanılmaktadır.

Bu hukukî düzenlemeler karşısında Türkiye'nin durumu nedir? Türkiye, her yıl artan istihdam olanaklarına rağmen işgücü fazlası (68) olan bir ülkedir. Türkiye'de işgücü fazlası, başlıca şu nedenlerle ortaya çıkmaktadır : Türkiye'de nüfus artış hızı yüksektir, hızlı bir şehirleşme vardır, sanayileşme son on yıllarda başlamıştır ve konumuz yönünden çok önemli olan emek-yoğun üretim malları ihracatı istenilen şekilde arttırılamamıştır. Uzun Dönemli Yeni Strateji'de belirtildiği gibi, bugün işgücü arzı mevcut işgücü talebini 1.6 milyon aşmaktadır. 1995 yılında işgücü arzının 27.0 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu durumda 1995 yılına kadar, 13-14 milyon kişiye ek iş olanağı yaratmak gerekmektedir (69). Perspektif planda ayrıca, Türkiye'nin 1987 yılına kadar halen yurtdışında bulunan işgücüne ek olarak 1 milyon kişi daha göndermesinin istihdam sorununu azaltması bakımından önem taşıdığına değinilmektedir.

Türkiye'de işgücü fazlası bu şekilde ortaya çıkarken, Batı Avrupa ülkelerindeki son on yılda meydana gelen hızlı ekonomik gelişme ve nüfusun bu hızlı ekonomik gelişmeye işgücü sağlamakta yetersiz kalması, bu ülkelerin -özellikle AET üyesi ülkelerin- dışardan işgücü talep etmelerine sebep olmuştur (70). Bu işgücü talebinin önemli bir kısmı, Türkiye tarafından karşılanmıştır. Tablo 14'de, Türkiye'nin 1961 yılından bu yana AET ülkelerine göndermiş olduğu işgücü gösterilmiştir.

---

(68) Tarım dışı sektörlerdeki işgücü fazlası planda, açık işsizlikleri ve eksik istihdamın bir bölümünü kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Bkz. 1974 Programı, s.276. Ayrıca 3. Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında işgücü, "iktisaden faal nüfus" olarak alınmıştır.

(69) Yeni Strateji: 1973-1995, Haziran 1972, paragraf:1.6.

(70) İtalya, bu ülkeler arasında değildir. 1960-1970 döneminde Lüksemburg hariç sekiz AET ülkesinin yıllık ortalama nüfus artış hızı % 0,8'dir. Bu dönemde Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı ise %2.6'dır. Bkz. World Population Year, Bulletin of Labour Statistics, International Labour Office, Geneva, 1974.

TABLO: 14

YURTDIŞINA GÖNDERİLEN TÜRK İŞÇİLER (x)
(Resmi Kurumlar Aracılığıyla Gönderilenler)

Ülkeler	Genel Toplamın		Genel Toplamın		Genel Toplamın		Genel Toplamın	
	1961-1972	%'si	1973	%'si	1974	%'si	TOPLAM	%'si
Almanya	544.236	83.1	103.793	76.4	1.228	6.0	649.257	80.1
Belçika	15.044	2.2	265	0.1	555	2.7	15.864	1.9
Fransa	27.882	4.2	17.544	12.9	10.577	52.3	55.943	6.9
Hollanda	21.365	3.2	1.994	1.4	1.503	7.4	24.862	3.0
AET Topl.	608.527	92.9	123.596	90.9	13.863	68.5	745.908	92.0
Gn.Toplam	654.467	-	135.820	-	20.211	-	810.498	-

KAYNAK: T.C.Çalışma Bakanlığı,

İş ve İşçi Bulma Kurumu Gnl.Md.,

İş ve İşgücü Bültenleri.

Türkiye, 1961 yılından itibaren yurtdışına işçi göndermeye başlamıştır. Bu yıldan sonraki gelişmeler Tablo 14'de verilmiştir. Buna göre; 1961 yılından 1974 yılına gelinceye kadar Türkiye'nin yurtdışına göndermiş olduğu işçi sayısı süratle artmıştır. Bu artış içinde, Tablo 14'den görüldüğü gibi en büyük pay, AET ülkelerinin olmuştur. Ancak dünya konjonktüründe meydana gelen düşme nedeniyle 1974 yılında Batı Avrupa ekonomilerinin içinde buldukları durgunluk, Türkiye'den en fazla işçi talep eden Almanya'nın bu talebini kısmasına sebep olmuştur. Gerçekten 1974 yılında Almanya'ya giden işçi miktarı, bir önceki yıla göre % 98,8 oranında azalmıştır. Aynı eğilim tüm AET ülkeleri içinde ge-

(x) Tablodaki rakamlara Türkiye'ye dönen işçiler dahil edilmemiştir. AET'ye 1973 yılında ortak üye olan İngiltere, Türk işgücüne önemli bir istihdam olanağı yaratmadığından Tabloya alınmamıştır. Bu ülkeye 1961-1974 döneminde toplam 2.175 işçi gitmiştir.

gerlidir. 1974 yılında, bir önceki yıla göre AET ülkelerine giden işçi miktarı % 88.7 oranında azalmıştır. Batı Avrupa ekonomilerinin içinde buldukları durgunluk devam edecek olursa, Türkiye'nin bu ülkelere göndereceği işçi miktarında süratle düşmeler görülecek ve ülke içi istihdam olanakları arttırılmadığı sürece bu durum istihdam seviyesi üzerinde büyük bir baskı yaratacaktır (71).

Bu açıdan Katma Protokol'ün 36^{ci}'nci maddesi uyarınca, 1976 yılından itibaren aşamalı olarak Türk işçilerine AET ülkelerinde serbest dolaşım hakkı sağlanırsa, Türkiye'nin istihdam sorunu geçiciden olsa çözülmüş olacaktır. Ancak burada, önemle bir nokta üzerinde durmak gerekir. Türkiye kalkınma aşamasında bulunan bir ülkedir. Kendi ekonomisi için gerek duyduğu özellikle nitelikli işçilerin serbest dolaşım hakkından yararlanarak yurtdışına akın etmesi, Türkiye'nin bir çöküntü içine düşmesine yol açabilir. Bu nedenle, 1976-1986 döneminde aşamalı olarak Ortaklık Konseyi tarafından saptanacak yöntemlerle gerçekleştirilecek serbest dolaşım, Türkiye'nin aleyhine işlememelidir. Bunun için gerekli tedbirler, şimdiden alınmalıdır.

---

(71) Türkiye'nin AET ülkelerine yönelik işgücü hareketi, işgücünü kabul eden ülkelerin; i- ekonomik büyümeleri, ii- nüfus yapıları, iii- üretim bileşimlerini daha fazla sermaye yoğun bir duruma getirmeleri ile, iv- işgücü göndermekte olan ülkelerin işgücüne olan ihtiyaçlarına bağlı olarak değişmektedir. Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: V İş, İşgücü ve Sosyal Politika, DPT:1032-M (İPG): 10, Ankara, 1971. Çalışanlararası hareket serbestliğinin AET ülkelerindeki uygulaması için ayrıca bkz. A.S.YÜKSEL, Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973, s.24-27 ve A.S.YÜKSEL, Özellikle Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu, Eskişehir, 1973, s.89-91. (Teksir edilmiş ders notları)

İşçi tasarrufları, Türk ödemeler dengesine önemli bir katkıda bulunmakta ve Türk dış ticaret açığını büyük ölçüde kapatmaktadır. Türk işçilerinin AET ülkelerine yönelik hareketlerini değerlendirirken, bu noktayı da gözden uzak tutmak gerekir. AET ülkelerinde biriken işçi tasarruflarının, Türkiye'nin sanayileşmesinin finansmanında kullanılması bir zorunluluktur (72). Bu tasarrufların yerinde ve etkin tedbirler ile yurtiçi yatırımlara yönlendirilmesi, hem kalkınmaya katkıda bulunacak ve hemde iç fiyat yapısını olumsuz yönde etkilemeyecektir.

---

(72) Türkiye'nin işçi gelirleri, yurtdışına gönderilen işçi miktarında meydana gelen değişimlerden bağımsız olarak -1967 yılı istisna- devamlı olarak artmıştır. 1973 yılında tüm işçi gelirleri 1.183.1 milyon dolar iken 1974 yılında bu rakam 1.424.9 milyon dolara ulaşmıştır.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

UZUN DÖNEMLİ KALKINMA STRATEJİSİ, PLANLAMA VE KATMA PROTOKOL HÜKÜMLERİ YÖNÜNDEN TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE BİRLEŞMESİNİN SANAYİ KESİMİ ÜZERİNDE YARATACAĞI ETKİLER

I. TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE EKONOMİK BİRLEŞME- NİN UZUN DÖNEMLİ KALKINMA STRATEJİSİ VE PLANLAMA YÖNÜNDEN SA- NAYİLEŞME ÜZERİNDE YARATACAĞI ETKİLER

1. Uzun Dönemli Kalkınmanın ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Stratejisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği

Türk ekonomisi, koşullarda bir değişiklik olmaz ise AET ile imzalanan Ankara Anlaşması ve bu Anlaşma'nın getirdiği geçiş döneminin uygulama biçimini saptayan Katma Protokol hükümleri ışığında, 1995 yılında Topluluk ekonomilerine katılma hakkına sahip olacaktır. Bu yılda, AET ile olan ilişkilerde son döneme giriş gerçekleşecek ve Türkiye, tam üyeliğe geçmenin koşullarını AET üyeleri ile tartışmaya hazır olacaktır. Tam üyelik gerçekleştiğinde, mal, para ve üretim faktörlerinin Toplulukta serbest dolaşımı sağlanacak, kişilerin yerleşme hakkı hiçbir kısıtlamaya bağlı olmayacaktır.

Türkiye, 1995 yılına kadar AET üyeleri arasında en az gelişme seviyesinde bulunan ülkenin fert başına gelirine, ekonomik yapısına ve teknolojik seviyesine ulaşmak zorundadır. Bunu gerçekleştirebilmek için 1995 yılına kadar olan sürenin en iyi biçimde değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin 22 yıl içinde -1975' ten itibaren 20 yıl- yeni bir perspektif dahilinde kalkınmasını planlaması gerekmektedir.

Bu nedenle Yeni Strateji'de genel hedefler seçilirken, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde milli bütünlüğünden ve öz yararlarından kaybetmeden kalkınmasına olanak sağlaması esas alınmıştır (1). AET ile olan ilişkiler, Yeni Perspektif'in süresinde olduğu kadar, bu Perspektif'in büyüklüklerinin belirlenmesinde de etkili olmuştur. Yeni Perspektif'te:

- (1) Milli gelirin 1995 yılında, 1971 fiyatlarıyla 21.000 TL. (1.500 \$) yükselmesi,
- (2) Milli gelirin yaklaşık olarak % 10'unun tarım % 40'nin sanayi ve % 50'sinin hizmet sektörlerinde yaratılmasını sağlayacak bir ekonomik yapının gerçekleştirilmesi başlıca hedefler olarak alınmıştır. Başka bir deyişle AET üyesi İtalya'nın 1958 ile 1970 yılları arasında 12 yılda gerçekleştirdiği gelişmeyi, Türkiye'nin 22 yılda başarması gereklidir (2). Bu hedeflerin yanında, 12 milyon kişiye ek istihdam olanağı yaratılması ve işsizlik sorununun yabancı ülkelere işçi gönderilmesine gerek duyulmayacak biçimde çözümlenmesi, temel eğitimin ilk kademesindeki çağ nüfusunun tümüne, ikinci kademesindeki çağ nüfusunun ise % 75'ine eğitim olanağı sağlanması, herkesin beslenme, sağlık, barınma, giyim gibi asgari insancıl ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlayacak gelir seviyesine, sağlık ve sosyal güvenliğe kavuşturulması, orta öğretimde bugünkü % 18 oranındaki eğitim seviyesinin % 45'e çıkarılması, sağlık hizmetlerinin 1995 yılında 7.500 kişiye bir sağlık ocağı, 2.500 kişiye bir sağlık evi, 10.000 kişiye 50 yatak düşecek şekilde genişletilmesi, sağlık hizmetlerinin ve sosyalleştirme programlarının bütün yurda yayılması, Yeni Perspektif'te öngörülmüştür.

---

(1) Yeni Strateji: 1973-1995, s.1.

(2) 3. Plan Modeli Uluslararası Kollokyumu, DPT:1221-İPD:336, Mart 1972, Ankara, s.30.

Ekonomide yukarda sözü edilen yapısal değişmeyi sağlamak için, ". . ileriyi ve geriyi besleme etkisi güçlü ara malları sanayi ile istihdam yaratan, teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliğe sahip, milli hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağıllığı hafifleten ama uluslararası ticaret alanında Türkiye'yi güçlü bir ticaret ortağı haline getirecek yatırım malları sanayiın toplam sanayi üretimi içindeki payının arttığı bir sınai yapıya ulaşmak amaç edinilmiştir" (3).

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerin bu yönde bir sanayileşmeyi aksatmayacak biçimde yürütülmesi ve Katma Protokol uygulamasına verilecek esneklik ile sanayileşme ve dış kaynaklara bağıllığın azaltılmasının gerçekleştirilmesi de Yeni Strateji'de amaçlanmıştır (4). Ancak Türkiye, 1995 yılında bu stratejide öngörülen fert başına gelire, ekonomik yapıya ve teknolojik seviyeye ulaşamadığı takdirde, Yeni Strateji'nin 1.24'üncü paragrafında belirtildiği şekilde AET ile ilişkiler çerçevesinde, sosyal ve kültürel alanlarda amaç edinilen kalkınmayı ancak bugünden öngörülemeyen bazı faktörlerin ortaya çıkması ile gerçekleştirmek mümkün olacaktır (5).

Uzun dönemli kalkınma stratejisinin ilk uygulama planı Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı olmaktadır. Bu nedenle Üçüncü Planda öngörülen hedefler, uzun dönemli hedeflerin ilk aşamasını gerçekleştirecek ve bu hedeflere ulaşılmasını sağlayacak şekilde saptanmıştır. Bu planın ekonomik hedefleri içinde üretim, tarım sektöründe yılda ortalama yüzde 4.0-4.5, sanayi sektöründe yüzde 11.5-12.5 hızlarıyla arttırılacaktır. Böylece GSMH'daki artışın yaklaşık yüzde 12'si tarım sektörünün, yüzde 36'sı sanayi sektörünün, yüzde 52'si de hizmet sektörünün hasılasındaki artışlardan sağlanmış olacaktır (6). Sanayi sektörünün GSYİH'daki payının

-
- (3) Yeni Strateji, paragraf:3.5
(4) Yeni Strateji, paragraf:3.9
(5) Yeni Strateji, paragraf:1.24
(6) ÜBYKP, s.1007, paragraf:8.2

1995 yılında yüzde 40'a çıkarılması için bu payın 1972'de yüzde 23 iken 1977'de yüzde 27'e yükselmesi amaçlanmakta, tarım sektörünün GSYİH içindeki payının ise, yüzde 28'den yüzde 23'e düşürülmesi öngörülmektedir(7). Sanayi kesimi içinde imalat sektörü üretiminin yılda yüzde 11.5-12.0'lık bir hızla gelişmesi öngörülmüştür. İmalat sanayiinin yapısında perspektif planda amaçlanan yönde bir değişimin sağlanabilmesi için Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde üretimin, tüketim malları sanayiinde yılda ortalama yüzde 6.5-7.5 hızla artmasına karşılık ara malları sanayiinde yüzde 14.0-17.0 hızları ile artması amaçlanmıştır (8).

Burada değinilen uzun dönemli kalkınma amaçları ile Katma Protokol yükümlerinin bağdaştırılması ve AET ilişkilerinin, Türkiye'nin uzun dönemli amaç ve hedeflere ulaşmasını engellememesinin göz önüne alınması, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan'ının "Kalkınma Politikaları İlkeleri"nde belirtilmiştir (9). Ayrıca Türkiye'nin, perspektifte hedef alınan hız ve biçimdeki sanayileşmeyi gerçekleştirecek nitelikteki tedbirleri gerekli gördüğünde almasında Plan'da öngörülmüştür (10).

---

(7) ÜBYKP, s.1007, paragraf: 8.5. AET ülkeleri ile bir karşılaştırma yaptığımızda ulaştığımız sonuç şudur: GSYİH'nin Almanya'da 1972 yılında % 2.9'u tarım, avcılık, orman ve balıkçılık gibi birincil sektör (primary sector) üretiminden oluşurken bu oran Fransa'da aynı yıl % 5.9, İtalya'da % 8.0, İngiltere'de (1971 yılı) % 2.4'tür. Aynı şekilde Almanya'da 1972 yılında gayrisafi yurtiçi hasılanın % 40.8'i imalat sanayiinden sağlanmış iken Fransa'da bu oran % 34.8, İtalya'da % 31.1, İngiltere'de (1971 yılı) % 27.8'dir. Türkiye'de aynı yıl GSYİH'nin % 19.9'u imalat sanayiinden sağlanmıştır. Açıklama: Yüzde ve oranlar, Statistiques de Base de la Communauté, EUROSTAT'dan alınmıştır.

(8) ÜBYKP, s.1007, paragraf: 8.3

(9) ÜBYKP, s.999, paragraf: 7.21

(10) ÜBYKP, s.1000, paragraf: 7.24. Katma Protokol'ün Türk sanayine getirdiği yüklenimler, İkinci Kısım'da ayrıntıları ile inceleneceğinden burada sadece Plan ve Perspektif'te AET ile ilişkileri düzenleyen hükümlere yer verilmiştir.

2. Planlı Kalkınmanın AET Üyeliği Koşullarında Geçerliliği

Türkiye'nin uzun dönemde gerçekleştirmek istediği amaçlar, planda belirtildiği gibi yaşama seviyesinin yükseltilmesi, hızlı bir sanayileşme, dış kaynaklara bağıllığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesidir. Bu amaçların hepsi, birbirleriyle yakından ilişkilidir. Ancak sanayileşme amacı, bütün diğer amaçlara ulaşılabilmesi için gerekli bir önkoşuldur. Çünkü perspektif planda öngörülen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi, Türkiye'nin belirli hız ve biçimde sanayileşmesi ile mümkündür.

Gerçekten Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Dış Ekonomik İlişkiler Politikası'nda saptanan ilkeler, bu gereği ortaya koymaktadır (11). Buna göre:

- (1) Katma Protokol yükümlerinin uzun dönemli kalkınma amaçları ile bağdaştırılması ve AET ilişkilerinin Türkiye'nin uzun dönemli amaç ve hedeflere ulaşmasını engellememesi,
- (2) Ankara Anlaşması'ndaki bütün olanaklardan yararlanılması ve Türkiye'nin hedef aldığı hız ve biçimde (sanayileşerek) kalkınmasını olumsuz yönde etkilemeyecek bir ortamın hazırlanması,
- (3) Üçüncü ve Dördüncü Plan döneminde planlama araçlarının etkinlikle kullanılabilmesi için Türkiye'nin yükümlülüklerine uygulamada gerekli esnekliğin sağlanması,
- (4) Hedef alınan hız ve biçimdeki sanayileşmeyi gerçekleştirecek nitelikteki tedbirlerin gerekli görüldüğünde alınması.

---

(11) ÜBYKP, s.892, paragraf:1988.

Bu ilkelerin ışığı altında gerçekleştirilecek planlı bir kalkınma (sanayileşme), Türkiye'nin bugüne kadar izlediği sanayileşme ve kalkınma çabalarını ve yöntemini önemli ölçüde değiştirecektir (12). Gerçekten, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarındaki yıllık gerçekleştirmelere göre; Türkiye'de tüketim malı üreten sanayiler (13), imalat sanayi yatırımlarının % 15-33'nü, ara malı üreten sanayiler (14) % 51-71'ni ve yatırım malı (15) üreten sanayiler de % 10-18'ni oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin sanayileşmesinde ara malı üretimine dönük sanayilere ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır. Aynı dönemde ithal ikâmeside yine ara malları sanayiinde meydana gelmiş ve yeni kurulan genç sanayiler, tarife duvarları ve miktar kısıtlamalarının koruyuculuğunda gelişebilmişlerdir (16).

Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde imalat sanayiinin yıllık gelişme hızı % 12.3 olarak planlanmıştır. Gerçekleşme ise % 9.7 oranındadır. İkinci Plan döneminde sanayi sektörü, ekonominin sürükleyici sektörü olmuş ve yıllık ortalama % 12 oranında bir gelişme sağlamıştır. Bu plan döneminde de ara malları sanayiinde yatırımlar, planlananın üzerinde gerçekleşmiştir. Perspektif planın ilk dilimini oluşturan Üçüncü Plan hedeflerine göre, imalat sanayiinin yılda ortalama yüzde 11.5-12.0 hızla gelişmesi öngörülmüş ve bu gelişimin tüketim malı sanayiinde yılda ortalama yüzde 6.5-7.5, ara malı sanayiinde yüzde 14.0-15.0, yatırım malları sanayiinde ise yüzde 16.0-17.0 hızlarında olması amaçlanmıştır.

---

(12) Sanayi Politikaları, DPT:1233-ÖİK:182, Ankara, Haziran 1972, s.22.

(13) Planda tüketim sanayileri arasında gıda, içki, tütün, dokuma, giyim eşyası sanayileri yer almaktadır.

(14) Ara malı sanayileri, orman ürünleri işleme, kâğıt, deri, lastik, plastik, kimya, petrol ürünleri, çimento sanayileridir.

(15) Yatırım malı sanayileri, genel makina, taşıt ve elektrik makinaları sanayileridir.

(16) Cem Alpar, Türkiye'de planlı dönemde gerçekleştirilen ithal ikâmesinde, bilinçli sanayileşme politikaları kadar dış ödeme güçleri nedeniyle ithalata getirilen kısıtlamaların da teşvik edici etki yarattığını belirtmektedir. Bkz. C. ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Emel Matbaacılık Sanayi Ltd.Şti, Ankara, 1974, s.95.

Böylece perspektif planın ilk dilimi olan Üçüncü Plan'da, ara malı ve yatırım malı sanayilerine belirli bir ağırlık verilmiştir. Bu plan döneminde Türkiye'nin AET'ye katılması söz konusu değildir. Fakat Prof.K.S.Gill'inde belirttiği gibi (17) daha sonraki beş yıllık dönemlerde yapılacak yatırımlar, bu plan döneminde yapılacak yatırımlardan etkilenecektir. Ayrıca Türkiye, Katma Protokol hükümlerine göre 12 ve 22 yıl içinde gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırarak Topluluğun ortak gümrük tarifesine tam uyumda gerçekleştirecektir. Türkiye'nin 1968 yılı yapısına göre sanayiın % 35'i 12 yıllık indirim listesine dahil bulunmaktadır (18).

Diğer taraftan Üçüncü Beş Yıllık Planda, ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendiren bir niteliği olan yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek bunların toplam sanayi üretimi içindeki payının artması ve dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmesi öngörülmüştür (19). Aynı şekilde Üçüncü Plan'da Türk sanayiinin ulaşılmak istenen seviyesi konusunda, doğal kaynakları değerlendiren ve ürünleri diğer sanayiler tarafından girdi olarak kullanılan ara maları sanayilerin üretiminin arttırılması yanında, yatırım malları sanayilerinin kurulması için uygun bir gelişme ortamı hazırlanmaktadır denmektedir.

---

(17) 3.Plan Modeli Uluslararası Kollokyumu, s.100.

(18) İktisadi Kalkınma Vakfı tarafından yapılan hesaplamadır. Vakfın Aralık 1973 tarihinde yayınlanan Türk Sanayiinin Ürettiği Mallar yayını ve Katma Protokol'ün 3 No.lu Ek'ini esas alarak yapılan bir karşılaştırmada; Türk sanayiinin üretmiş olduğu 3598 çeşit maldan Türk gümrük tarife pozisyonuna göre 587 adedi 22 yıllık listeye dahildir. Şüphesiz bu rakamlar sadece genel bir fikir vermek içindir. Anlamalı bir karşılaştırma yapabilmek için, Katma Protokol'ün 3. No.lu Ek'inde yer alan ve 22 yıllık koruma listesine dahil olan 587 kalem sinai malın tüm sanayi sektörü Katma Değeri içindeki payını belirlemek gerekir.

(19) ÜBYKP, s.120, paragraf: 213.

Bütün bu amaçların gerçekleştirilebilmesi, Katma Protokolde belirlenen 12 ile 22 yıllık süre sınırlaması içinde olacaktır. Bu süre sınırlaması içinde Türkiye'nin gerek perspektif plan ve gerekse Üçüncü Beş Yıllık Plan hedeflerini gerçekleştirmesi, AET üyeliği koşullarında bir zorunluluktur. Amaçlanan hedeflere ulaşırken Katma Protokolde belirtilen gümrük indirimleri ve miktar kısıtlamaları kümülatif olarak ortadan kalkacaktır. Bu durumda, korumadan yoksun kalacak sanayi gelişmesi plan hedeflerinin gerisinde kalabilir ve planlı kalkınma ile giderek liberalleşen ekonominin kurallarını bağdaştırmak zorlaşabilir (20).

Bunun sonucunda, Türkiye açısından stratejik önemi bulunan ve Katma Protokol'de saptanan süre sonunda dahi AET sanayileri ile rekabet olanakları sınırlı olan sanayi dallarının korunması, planlı kalkınmanın bir gereği olarak ortaya çıkabilir. Ayrıca, ekonomiye devletin müdahalesini gerektiren ekonomi politikalarının alınmasında, AET ortak ekonomi politikasına uyum ölçüsünde ortadan kalkabilir. Bu nedenle, AET'ye geçişte planlı kalkınmayı gerçekleştirebilmek için şu anda değiştirilmesi söz konusu olmayan süreler içinde, hukuki metinlerde Türkiye'ye sağlanan sanayi kesimini koruma hükümlerinde değerlendirerek plan ve stratejide amaçlanan hedeflerin gerisinde kalmamak, gerçek anlamda AET üye-

(20) AET ülkelerinde de çeşitli tipte plan yapılmakta ve bu ülkelerdeki uygulama büyük farklılıklar göstermektedir. Bu konuda bkz. AET Düzene ve Türkiye Yönünden Getireceği Sorunlara Genel Bakış, DPT:580-İPD:233, Ağustos 1968, s.228-234. Fakat AET ülkelerinin tamamı belirli bir gelişme seviyesine ulaştıkları için, bu ülkelerin ekonomilerini planlamaları ile, Türkiye'nin belirli bir süre içinde (1995 yılına kadar) AET ülkeleri gelişme seviyesine ulaşmayı amaçlayan ve mutlaka gerçekleştirilmesi zorunlu olan hedeflerini esas alan planlaması arasında fark vardır. AET ülkelerindeki planlamada planlıların görevi, ekonomiyi kontrol edip bazı tavsiye kararları almaktan öteye geçmemektedir. Başka bir deyişle AET ülkeleri, "intibak" planlaması yaparken Türkiye "kalkınma" planlaması yapmaktadır. Bkz. Ç.ÜRÜNLÜ, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Ortak Pazar, DPT:1150-MGS:1, Ankara, Mart 1972, s.20-21. AET ülkelerinin şimdiki gelişme seviyelerine, Üçüncü Plan'da da belirtildiği gibi "uzun bir tarihi birikim sonucunda ... ulaşılmış" (ÜBYKP, s.124) oldukları da göz önünde tutulacak olursa, AET ile yapılan anlaşmalarda saptanan süre içinde planlanan hedeflere ulaşılması, Türk toplumunun belirli bir süreyle sınırlı da olsa daha fazla çaba harcamasını gerektirecektir. Ortak Pazar'da planlama ve programlama konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. B. BALASSA, "Planning and Programming in the European Common Market", EER, Vol.4, No.3, October 1973, s.217-223.

liği için bir önkoşul olmaktadır.

3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Karşılaştırmalı
Üstünlükler Teorisinin Yeri ve Türk Ekonomisi İçin
Teorinin Önemi

Türkiye, Katma Protokol'de saptanan süre içersinde AET ülkelere karşı uygulamış olduğu gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları ile eş etkili tedbirleri kaldırarak AET'nin ortak gümrük tarifelerini kabul edecektir (21). Böylece, 1995 yılına kadar Türk ekonomisinin AET ülkeleri ekonomileri ile rekabet edebilecek bir seviyeye gelmesi, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (22). Bu durumda, Türkiye'nin sanayileşme politikasını saptayıp planlarken karşılaştırmalı üstünlükler teorisine vereceği önem, gümrük birliği gerçekleştirildiği zaman Türkiye'nin hangi sanayi dallarının daha fazla yaşama şansına sahip olduğunu ortaya koyacaktır. Şüphesiz burada, temel olarak teorinin dinamik şekli söz konusu olmaktadır. Çünkü bizim aıldığımız karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin Türkiye'nin sanayileşme sorununa ışık tutabilmesi için, sözü edilen teorinin kalkınma teorisi ile bağdaştırılması gerekmektedir.

Şimdi, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi karşısında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının durumunu görmeye çalışalım. Yeni Strateji'de Uzun Dönemli Kalkınma hedefleri saptanırken Üçüncü Beş Yıllık Plan Döneminde GSYİH'nin yüzde 8 oranında arttırılacağı, bu artışın yüzde 3.7'nin tarım, yüzde 11.2'sinin sanayi ve yüzde 7.7'sinin ise hizmet sektörlerinden sağlanacağı belirlenmiştir (23).

---

(21) Türkiye'nin AET'ye geçişte gümrük birliği ve miktar kısıtlamaları yönünden yükümlülüğüne ilişkin tablo, s.202 'de verilmiştir.

(22) Katma Protokol'ün 10 uncu maddesi ile, 11 nci madde de belirtilen 3 No.lu Ek kapsamı dışındaki maddelerde gümrük birliği 12 yılda gerçekleştirilecektir.

(23) Yeni Strateji, paragraf:5.2. Yeni perspektifte hedef olarak alınan sanayi yapısının ara malı ve yatırım malına daha fazla ağırlık verilmesi sonucunda, toplam yatırımlar içinde sanayinin yatırım payının yüzde 50 dolaylarında olacağı, yeni stratejide dipnot olarak açıklanmaktadır. Bkz. Yeni Strateji, s.18.

Aynı şekilde Üçüncü Planda, ara mali sanayileri ile yatırım mali ve mühendislik sanayilerinin, sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri Öngörülmüştür (24).

Bilindiği gibi ara mali sanayileri sermaye yoğun üretim dallarıdır. Türkiye ise, gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle daha fazla emeğe (25) ve daha az sermayeye sahiptir. Bu gerçek ortada iken, Üçüncü Plan'ın emek-yoğun bir üretim dalı olan tarım sektörünü ihmal ettiği öne sürülebilir (26). Gerçekten böyle eleştiriler, tamamen statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmakta olup başlangıçta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan üretim dallarında ihtisaslaşma savına ağırlık vermektedir.

Bu görüş kabul edilecek olursa, Türkiye'nin AET ekonomileri karşısında daha az dezavantaja sahip olduğu tarım kesimi ile hayvancılık, tekstil, gıda, orman ürünleri gibi daha çok klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonuna dayanan emek-yoğun üretim dallarında ihtisaslaşması gerekmektedir. Buna göre Türkiye'nin, tarım sektörü yanında kitap baskısı, elbise toprak işleme, mobilya, deri mamulleri, seramik, pamuklu kumaş kereste ve odun mamulleri, demir ve çelik döküm,

(24) ÜBYKP, s.120, paragraf:213.

(25) Daha fazla niteliksiz emek terimi, daha geçerli olmaktadır. Aslında Türk ekonomisi, kalkınma için gerekli nitelikli emek yönünden fazla zengin değildir.

(26) N.Ramachandran tarafından bu konuda yapılan bir eleştiride, başlangıçta hiçbir üstünlüğü olmayan sanayi dalında ihtisaslaşmak yerine, daha az dezavantajlı olan sanayi dallarının kurulmasının teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bkz.N.RAMACHANDRAN, Agriculture versus Industry:Turkey's Experience, OECD Study on Turkey,s.157. Bu görüşün gelişmekte olan bir ülke için tutarsızlığı, çalışmamızın İkinci Bölüm'ünde ayrıntılı olarak açıklandığından burada tekrardan kaçınılarak değinilmeyecektir.

tekstil makinaları ev aletleri gibi (27) işçi yoğun sanayi dallarında ihtisaslaşması uygun olur. Oysaki Türkiye'nin özellikle yeni perspektif ve Üçüncü Plan açısından hızla sanayileşmesi ve bu sanayileşme içinde de ara malı ve yatırım malı üretiminin arttırılması amaçlanmaktadır.

Aslında ara malı ve yatırım malı üretimi, ithal ikamesi sanayiinin gelişmesinden başka bir şey değildir. Gerçekten ithal ikamesi, önceki plan dönemlerinde de demir-çelik, karayolu taşıtları, kimya, kağıt, petrol ürünleri, medani eşya, tarım araçları ve dayanıklı tüketim malları sanayilerinde ağırlık kazanmıştır (28). İthal ikamesi sanayiinin geliştirilmesine paralel olarak, İkinci Plan Hedef ve Stratejisininde; "Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağıllılığının zamanla azaltılması" amaçlanmıştır. Aynı şekilde Yeni Strateji'de de ".. yabancı ekonomilere bağıllığı hafifleten.." yatırım malları sanayiinin toplam sanayi üretimi içindeki payının arttırılması kabul edilmiştir (29).

Katma Protokol esaslarına göre Türkiye, ithal ikamesi sanayilerine genel olarak 22 yıllık bir koruma sağlamaktadır. Bu koruma süresi içinde korunan ithal ikamesi sanayi dallarının AET ülkeleri sanayileri karşısında bir üstünlük sağlamaları veya hiç olmazsa yaşayabilirlikleri, başka bir deyişle protokde belirlenen koşullar altında AET ülkeleri üreticileri ile rekabet içinde üretime devam edebilmeleri amaçlandığına

---

(27) Sözü edilen işçi-yoğun sanayi dalları, P.A.International Management Consultant Ltd.'nin A.B.D. ve İngiltere sanayilerini esas alarak Türkiye için yapmış oldukları bir sıralamadır. Firma, emek-yoğun sanayilerin belirlenmesinde üç ölçütten hareket etmiştir. Bunlar: i-işçi başına katma değer, ii-katma değer oranına göre işçi maliyeti, iii- çalıştırılan sermayenin işçi maliyetlerine oranıdır. Bkz. Ortak Pazara..., C.III, s.288.

(28) ÜBYKP, s.53, paragraf:79.

(29) Yeni Strateji, paragraf:3.5.

göre, Plan'ın hareket noktası dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi olmaktadır. Çünkü, ara ve yatırım malları -ithal ikamesi sanayileri dahil- daha çok sermaye yoğun üretim dallarıdır ve üretim daha çok büyük işletmeler tarafından yapılmaktadır. İşletmeler büyüdükçe sermayenin emeğe oranı artmakta ve ortalamanın üstüne çıktığında bu sanayi rekabet şansı olabilmesi için sabit giderlerin büyük bir üretim hacmine dağılması gerekmektedir.

Türkiye'nin amaçlanan hedeflere ulaşabilmesi için statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bir kaynak tahsisinde bulunulması beklenemez (30). Çünkü kalkınmanın başlangıcında ucuz emeğe dayanan bir üstünlük, kalkınma süreci ile pahalılaştıran emek ile ortadan kalkabilmektedir. Ayrıca Türkiye'de faktör fiyatlarının, gerçek fırsat maliyetlerini yansıttığıda tam olarak öne sürülemez. Kaldığı sektörlerde zaman içinde yoğun olarak kullanılan faktörün fiyatı, bu faktörün nispi olarak kıtlaşmasından dolayı diğer faktöre göre hızla yükselbilmektedir. Bu nedenle, belli bir sınai kesim korunup bu kesimin gelişmesi hedef alınırken, faktör yoğunluğu ölçütü yanında zaman içinde değişen faktör fiyatlarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Belirli bir süre dış rekabete karşı korunan ve ölçek ekonomilerinden yararlanmaya başlayan sanayi kesimi, başlangıçta dezavantajlı bir maliyet yapısına dahi sahip olsa, gelişen sanayi ile birlikte artan marjinal prodüktivite dolayısıyla bir üstünlük sağlayabilmektedir.

Türkiye, AET ülkelerinin başlangıçta yatırım ve ara malı üreten sanayi dalları karşısında dezavantajlı bulunabilir (31). Fakat bu sanayi

-
- (30) Türkiye'nin dış ticaret politikalarının saptanmasında, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin temel ilke olduğu ve bu ilkedен bilimsel olmayan nedenlerle sapmaların kaynakların yanlış kullanımına yol açacağı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda da belirtilmektedir. Bkz.a.g.k.,s.82.
- (31) Türkiye'de demir-çelik sanayii, suni gübreler, tekstil boyaları, kağıt hamuru, kağıt ve karton sanayileri ile ithal ikamesi sağlayan çeşitli mühendislik sanayileri, AET sanayileri karşısında başlangıçta dezavantaja sahip oldukları halde, Katma Protokol'de belirlenen koruma güresi sonunda rekabet edebilecek bir seviyeye geleceklerdir. Bkz.Ortak Pazara.., C.II.

dallarının sosyal produktivitesinin çok yüksek bulunması ve ülke kalkınması için gerekli teknolojiyi üreten, büyüme merkezleri görevini yerine getiren kesim olması dolayısıyla kurulup geliştirilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, AET'ye geçişte başlangıçta herhangi bir üstünlüğe sahip olunmayan sanayi dallarının (32), Katma Protokol'de belirlenen koruma süresi içinde maliyetlerinde-optimum ölçekte kurulmaları koşuluyla- önemli düşmeler meydana gelebilir. Dinamik bir karşılaştırmalı üstünlükler teoriside, bugünkü değil, gelecekteki maliyet yapılarını esas almaktadır.

Şüphesiz burada, Türkiye'de bol olarak bulunan vasıfsız işgücü kaynağının ihmal edileceği anlam çıkarılmamalıdır. Türkiye'nin uzak olmayan bir gelecekte AET üyeliği söz konusu olduğuna ve bu süre içinde hızla rekabet edebilecek bir sanayi yapısına ulaşması amaçlandığına göre, kaynaklarının dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teoriside ihmal edilmeyerek vasıflı ve vasıfsız işgücünün kullanıldığı, hem ihracat ve hamde ithal ikamesi-yatırım ve ara malı sanayileri- sanayi dallarına tahsisi bir zorunluluk olmaktadır (32).

---

(32) B.A.de Vries'in "başlangıç devresinden sonra dahi az gelişmiş ülkelerdeki fiyatlar ekseriya uluslararası piyasada hâkim olan fiyatların üstünde olmaya devam edecektir" görüşü dinamik karşılaştırmalı üstünlük teorisi açısından eleştirilebilir. Bkz. B.A.de VRIES, "Entegrasyon, Dış Ticaret ve Sınai Gelişme", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme içinde s.189. Aynı şekilde, M.Hiç'in, "Türkiye'ye uzun vadeli mukayeseli üstünlük sağlayan ekonomik faaliyetler, işçi ihracı ve turizm yanında, nispeten basit bilgi seviyesini gerektiren ve emekyoğun metodlarla dahilde üretilen tarımsal hammaddeleri, gıda maddelerini ve madenleri işleyerek yarı mamul yahut mamul hale getiren sanayi kollarıdır. Daha geniş bilgi seviyesi ve tecrübe gerektiren sanayi kolları ise, iç talep ve diğer şartlar müsait olduğu müddetçe, özel yabancı sermaye ile müşterek olarak ele alınabilir" şeklindeki görüşünü, bu açıklamalarımız ışığında kabul etmeye imkân yoktur. Bkz.M.HİÇ, "Türkiye'nin Ortak Pazara Girmesi Sorununun Genel Hatları", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, C.I. içinde, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s.629.

(33) Türkiye'nin AET üyeliğinde ağırlık vermesi gereken sanayi dalları konusunda Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 1971 yılındaki görüşleri için bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları:IV., s.22.

4. AET'ye Geçişte Gümrük Tarifelerinin ve Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılmasının Türkiye'nin Sanayileşmesi Üzerinde Yaratacağı Etkiler

Türkiye, bilindiği gibi AET ile imzalamış olduğu Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümleri uyarınca 1995 yılına kadar Topluluğa karşı uygulamış olduğu gümrük tarifelerini kademeli olarak iki ayrı liste halinde indirecek ve Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesini benimseyecektir. Ayrıca bu süre içinde AET'ye konsolide liberasyon oranında yüzde yüze ulaşacak ve kotalar kaldırılacaktır. Böylece, 12 yıllık normal indirim listesinde, 1 Ocak 1985 tarihinde gümrük tarifeleri ortadan kalkarak Ortak Gümrük Tarifesine uyum sağlanacak, 22 yıllık indirim takvimine dahil mallar için ise 1 Ocak 1995 yılında gümrük birliği gerçekleşecektir. Aynı yıl AET'den yapılan ithalat da tam libere edilmiş olacaktır. Bu durumu Tablo:15'de görmek mümkündür.

TABLO: 15

TÜRKİYE'NİN AET'YE GEÇİŞTE GÜMRÜK BİRLİĞİ YÖNÜNDE YÜKÜMLÜLÜĞÜ

İndirim Sırası		İndirim Tarihi	AET'ye Gümrük İndirimi		OGT'ne UYUM Parklarının Kaldırılması		AET'ye Konsolide Liberasyon Oranı (x)	AET'ye Yönelen Kotalar	
NORMAL	İSTİSNA		NORMAL	İSTİSNA	NORMAL	İSTİSNA			
			100	100	100	100			
1 nci	1 nci	1 Ocak 1973	90	95	-	-	35	Başlangıç Kotaları= 100	
-	-	1 Ocak 1974	-	-	-	-	-	-	
-	-	1 Ocak 1975	-	-	-	-	-	-	
2 nci	2 nci	1 Ocak 1976	80	90	-	-	40	% 10 (xx)	= 110
-	-	1 Ocak 1977	-	-	80	-	-	-	
3 ncü	-	1 Ocak 1978	70	-	-	-	-	% 10	= 121
4 ncü	3 ncü	1 Ocak 1979	60	85	-	-	-	-	
5 nci	-	1 Ocak 1980	50	-	60	-	-	% 10	= 133
6 ncı	-	1 Ocak 1981	40	-	-	-	45	-	
7 nci	-	1 Ocak 1982	30	-	40	-	-	% 10	= 146
8 nci	4 ncü	1 Ocak 1983	20	80	-	80	-	-	
9 ncü	-	1 Ocak 1984	10	-	-	-	-	% 10	= 161
10 ncü	5 nci	1 Ocak 1985	0	70	OGT	-	-	% 20	= 193
-	6 ncı	1 Ocak 1986	-	60	-	-	60	-	
-	-	1 Ocak 1987	-	-	-	-	-	% 20	= 232
-	7 ncı	1 Ocak 1988	-	50	-	50	-	-	
-	-	1 Ocak 1989	-	-	-	-	-	% 20	= 278
-	8 ncı	1 Ocak 1990	-	40	-	-	-	-	
-	9 ncü	1 Ocak 1991	-	30	-	30	80	% 20	= 334
-	-	1 Ocak 1992	-	-	-	-	-	-	
-	10 ncü	1 Ocak 1993	-	20	-	-	-	% 20	= 401
-	11 ncı	1 Ocak 1994	-	10	-	-	-	-	
-	12 ncı	1 Ocak 1995	-	0	-	OGT	Tam Liberasyon		

KAYNAK: Katma Protokol, Madde:10,11,17,18,22.

(x) 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalât üzerinden hesaplanan konsolide liberasyon oranı.

(xx) Bu arttırım yüzdeleri, Türkiye'nin libere olmayan maddelerde topluluğa açacağı kon-
tenjanların arttırılmasında da geçerlidir.

Böylece Türkiye, azami 22 yıl içinde (34) AET ile gümrük birliğini gerçekleştirerek AET'nin Ortak Gümrük Tarifelerine uyacaktır. Türkiye'nin gelişmekte olan ve yeni kurulacak sanayisini, esas olarak 12 yıl, istisnai olarak ise 22 yıl ve giderek azalan bir gümrük tarifesi ve kota sistemi ile koruması, geçen yüzyılda gelişme döneminde olan AET ülkelerinin uygulamış oldukları yüksek tarifeler ile bağdaştırılamaz. Örneğin geçen yüzyılda Fransa, 1808-1860 döneminde 52 yıl, Almanya ise 1844-1860 döneminde 16 yıl ve 1879 yılından sonrada yüksek bir gümrük tarifesi uygulayarak gelişen sanayilerini dış rekabete karşı korumuşlardır (35). Ayrıca, bu sınırlı süre içinde -12 ve 22 yıl- Türkiye'nin dünyanın en düşük gümrük tarifelerinden (36) biri olan AET ortak gümrük tarifesine uyumada söz konusu olduğuna göre, sınai kesim yalnız AET ülkelerinden gelecek rekabetin değil, diğer üçüncü ülkelerin yıkıcı rekabeti ilede karşı karşıya kalacaktır.

Katma Protokol hükümlerine göre Türkiye'nin, AET'ye geçişte en fazla etkilenecek olan ithal ikamesi sanayileri genel olarak 22 yıllık listeye dahildir. Örneğin makina mühendisliği, tarım makinaları, karayolu taşıtları, gemi yapımı, kağıt ve plastik gibi üretim dalları 22 yıl süreyle korunacaklardır. Tablo 16'da Katma Protokol'ün ithal ikamesi sanayi dallarının 12 ve 22 yıllık tarife korumasının yüzdeleri verilmiştir.

-
- (34) Türkiye ile AET arasında gerçekleştirilecek gümrük birliğinin azami süresinin 22 yıl olarak saptanması, gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT), gümrük birlikleri ile serbest ticaret bölgelerinin belirli bir süre içinde derhal veya makul bir süre içinde gerçekleştirilmesini öngörmesindedir. Çünkü burada sözü edilen makul süre, ekonominin bazı sektörleri için istisnai olarak 22 yıl olmak üzere esas 12 yıldır.
- (35) HAGEN, "An Economic Justification..", s.392-393.
- (36) Dünyada en büyük sanayi ülkeleri arasında ortalama olarak gümrük tarifesi en düşük olan, AET'dir. Örneğin Toplulukta ortalama tarife % 7.0, A.B.D.'de % 7.5, Japonya'da % 9.8, Kanada'da % 7.0, Avustralya'da % 15.8'dir. Bkz. Ortak Pazar Haberleri, İ.K.V., Mart 1975, No.10.

TABLO: 16

TÜRKİYE 1967 İTHAL İKAMESİ SANAYİ ÜRETİMİNİN KATMA
PROTOKOL ESASLARINA GÖRE KORUMA YÜZDELERİ

	1967 üretiminin 22 yıllık koruma yüzdesi	1967 üretiminin 12 yıllık koruma yüzdesi
Metal ürünleri	50	50
Makine mühendisliği	82	18
Tarım makinaları	87	13
Elektronik	-	100
Karayolu taşıtları	88	12
Demiryolu taşıtları	-	100
Gemi yapımı	100	-
Uçak yapımı	-	100
Kimyasal ürünler	36	64
Kağıt	100	-
Kauçuk	-	100
Petrol	100	-

KAYNAK: P.A.International Management Consultants Ltd.

Katma Protokol esaslarına göre daha bir süre gümrük tarifeleri ile korunacak olan ithal ikamesi sanayi dalları ürünlerinin ithalatına uygulanmakta olan gümrük tarife oranları da, farklılık göstermektedir. Buna göre, metal ürünleri ve madeni eşyaya uygulanmakta olan gümrük tarifeleri yüzde 20 ile yüzde 50, makina mühendisliği ürünleri ithalatına uygulanan tarifeler ise yüzde 30-60 arasındadır. Elektrik mühendisliği (elektronik) sanayiinde tarife oranı yüzde 10-50 arasında değişmektedir. Karayolu taşıtlarından binek otomobilleri yüzde 75 oranında gümrük tarifesine tabidir ve 12 yıllık gümrük indirim listesinde dir. Demiryolu taşıtlarında tarife oranları yüzde 25 ile 40, kimya sanayi ürünleri ithalatında da yüzde 20-30 oranındadır. Burada sözü edilen ürünlerden kimyasal maddeler, makine ve ulaşım araçları ile imalat ürünleri ithalatı,

1967 yılında Türkiye'nin AET'den yapmış olduğu toplam ithalatın 93.1'ni oluşturmaktadır.

Dikkat edilmiş olacağı gibi Protokol'deki tarife korumaları, Türkiye'nin şu anda üretmiş olduğu sınıai ürünler içindir. Başka bir deyişle sektörlerdeki sanayiın kurulmuş olup olmadığına bakılmaksızın indirim ve uyum yapılmaktadır. Türkiye için stratejik bakımdan kurulması gerekli olan ve başlangıçta belirli bir süre dış rekabete karşı korunması zorunlu olan sınıai üretim dallarının tarife himayesinden yararlanmaması durumunda, şüphesiz bu sınıai üretim dalına yatırım yapmak akılcı bir davranış olmayacaktır.

Türkiye'nin gümrük tarifelerini.. kaldırarak Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine uyumu kadar, belirli bir kesimi korumanın en etkin tedbirlerinden olan miktar kısıtlamalarının giderek ortadan kaldırılması, Türkiye'nin genç sanayiini etkileyecektir. Aslında Prof. Bhagwati'nin de belirttiği gibi (37) miktar kısıtlamasıda (kota) bir çeşit tarifedir. Ancak tarifeden bir farkı vardır. Kota uygulaması, maliyetlerden bağımsız olarak otomatik ve kesin bir koruma sağlamaktadır (38). Tablo 15'de görüldüğü gibi Türkiye, geçiş döneminin çeşitli kesimlerinde AET ile arasında ticarete konan kısıtlamaları, giderek ortadan kaldıracak ve 1967 yılında AET'den yapmış olduğu ithalatın belirli bir yüzdesi kadar mal grubunu libere edecektir.

1967 yılında Türkiye, AET'den 240.02 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Bunun 3.23 milyon doları işlenmemiş maddeler, 69.22 milyon doları kimyasal maddeler, 39.64 milyon doları hammaddeye göre sınıflandırılmış imalat ürünleri, 114.74 milyon dolarıda makina ve ulaşım araçları-

---

(37) BHAGWATI, "Dış Ticarete ..", s.136.

(38) BHAGWATI, a.g.m., s.136.

dır (39). Türkiye'de 1970-1974 döneminde ithal edilen malların giriş rejimlerine (ödeme şekilleri) göre durumu ise, Tablo 17'de verilmiştir.

TABLO: 17

TÜRKİYE İTHALATININ GİRİŞ REJİMLERİNE GÖRE GELİŞİMİ

1970-1974 (Milyon Dolar)

	Toplamın		Toplamın		Toplamın		Toplamın		
	1970	%'si	1971	%'si	1972	%'si	1973	%'si	1974(Ocak-Kasım)
Liberasyon	367	38.7	533	45.3	708	45.2	1116	55.3	2.146
Kota Listeleri	192	20.3	265	22.6	412	26.4	478	22.8	587
İkili Anlaşmalar (Kliring)	95	10.0	105	9.0	100	6.4	78	3.7	195
Nato Altyapı	17	1.8	7	0.6	10	0.6	21	1.0	22
Yabancı Özel Sermaye	43	4.5	29	2.5	28	1.8	15	0.7	13
Proje Kredileri	113	11.9	148	12.6	249	15.9	295	14.1	223
Döv.Tahsisli Yapılmış İth.(Bedelsiz)	62	6.5	82	7.0	55	3.5	50	2.4	54
P,L.480 İhtiyaç Fazl.	55	5.8	-	-	-	-	-	-	-
Diğer İthalat	4	0.4	2	0.2	1	0.1	1	-	1.0

KAYNAK : D.İ.E.

Tablo 17'de görüldüğü gibi Türkiye'nin genel ithalatında liberasyon listesinden gerçekleştirilen ithalat, giderek artmakta ve tüm ithalatın

(39) Mal grupları, SITC kodlanmasına göre OECD Mal Ticareti istatistiklerine göre düzenlenmiştir. D.P.T'nin bulgularına göre 1967 yılında Altılar'dan 2.070.356.006, Üçler'den 823.771.500 toplam 2.894.127.606 TL.'lik ithalat yapılmıştır. Bu ithalatın %97.83'nü, -makina ve cihazlar % 42.63, kimya % 23.91, maden işleme %6.86, ulaştırma araçları % 11.80, optik aletler % 2.99- dokuz sanayi dalı ürünü oluşturmaktadır. Bkz. Avrupa Ekonomik Topluluğu Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 1393-OIK:195, Ankara, Kasım 1974, s.6.

yaklaşık % 40'ı ile % 55'i arasında değişmektedir (40). Bu durumda, Türkiye ithalatının miktar kısıtlamalarından özellikle son yıllarda önemli ölçüde kurtulduğunu göstermektedir. Aynı şekilde AET'ye Konsolide Liberasyon ithalatındaki gelişmeleride Tablo 18'de görmek mümkündür.

TABLO: 18

AET'YE KONSOLİDE LIBERASYON İTHALATINDA GELİŞMELER

Yıllar	İth. Topl.	AET'den İthalat	Liberas. İthalatı	AET'den		AET Konsl. Lib.		AET Konsl.Lib. İth.	
				Kon.Lib. İthalatı	Lib. Payı %	İth. Lib. Payı %	AET Çıkışlı İth. Payı %		
1967	685	240	326	80	47.5	11.7	33.4		
1971	1.171	458	533	113	45.3	9.6	24.7		
1972	1.563	653	708	174	45.2	11.1	26.7		
1973	2.099	924	1.161	250	55.3	11.9	27.0		

KAYNAK: İ.K.V.

Türkiye ithalatında görülen liberasyon kanalından ithalat eğilimi, tüm olarak AET'ye konsolide liberasyon ithalatta görülmemektedir. Gerçekten Katma Protokol'de 1967 referans yılında AET çıkışlı ithalatın % 35 değeri üzerinden hazırlanmış olan konsolide liberasyon listesi, 1971'de % 24.7, 1972'de % 26.7 ve 1973 yılında da % 27.0 olarak gerçekleşmiş ve genel liberasyon uygulamasının ancak dörtte birini oluşturmuştur. AET'ye konsolide liberasyonun tüm ithalat içindeki payı ise, 1971-1973 döneminde ortalama % 10.8 olmuştur. Fakat buna karşılık liberasyon listesindeki 591 ürünün gümrük tarife pozisyonlarına göre 48 fasıl içinde toplanması sonucu, bu fasıllardan 23 tanesinde ithalat 10 milyon lirayı aşmış ve

(40) Türkiye'de planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılından bu yana, 1967, 1969 ve 1970 yılları hariç olmak üzere liberasyon listelerinden gerçekleştiren ithalat, devamlı olarak programlarda öngörülenin üzerinde olmuştur. Özellikle 1971 yılından sonra program hedefleri büyük ölçüde aşılmıştır. Örneğin, 1971 programı 455 gerçekleşme 533, 1972 programı 570 gerçekleşme 708, 1973 programı 720 gerçekleşme 1.161 ve 1974 programı 1.250 Ocak-Mayıs gerçekleşmesi 876 milyon dolardır. Bkz. D.P.T. Yıllık Programlar.

1973 yılındaki ithalatlara % 45.3 oranında artmıştır. AET'ye konsolide ithalat listesi içinde bulunan ve ithalatlara yoğunlaşan ürünlerin 1972'de konsolide liste içindeki yeri % 44.9 iken, 1973 yılında bu oran %67.9'a ulaşmıştır. 1973 yılında konsolide ithalatta yoğunlaşan ürünler 29 ve 31 nci fasıl ürünleridir (41). Bu ürünler, organik kimyevi müstahzarlar (137 çeşit ürün) ile gübrelerdir (10 çeşit ürün).

Tablo 17 ve 18'den görüldüğü gibi, Türkiye'nin tüm ithalatındaki liberasyon oranı, AET'ye konsolide liberasyonun tüm ithalat içindeki oranının çok altındadır. Aynı şekilde AET'ye konsolide liberasyonun AET çıkışlı ithalattaki payıda, tüm olarak referans yılı AET çıkışlı ithalattaki % 35 oranına ulaşamamıştır. Fakat Türkiye'nin, geçiş döneminde AET'ye konsolide liberasyon oranında meydana gelecek yükselişler ile AET'ye yönelen kontenjanlardaki artışlar, ilerki yıllarda bu kanaldan yapılacak olan ithalatı arttıracaktır. Ayrıca konsolide liberasyon içinde yoğunlaşan fasıl maddelerini üreten yerli sanayilerde, ilerki yıllarda çok kuvvetli bir dış rekabet ile de karşı karşıya kalacaklardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin AET'ye geçişte gümrük birliği yönünden yükümlülüğü, Türk sanayisinin gelişmesini olumsuz yönde etkileyecektir. Ayrıca henüz oluşmamış ve özellikle stratejik yönden önem taşıyan sanayi dallarına yönelebilecek yatırımlarda, artan rekabet baskısı nedeniyle yavaşlayacak, belkide duracaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalata konan sınırlamalar, kesin ve etkili bir koruma sağlamaktadır. AET'ye geçişte ithalatın giderek liberasyon yolundan sağlanması durumunda, dış rekabete tamamen açılan sanayi kesimlerinin koruması ancak gümrük tarifeleri ile mümkün olabilmektedir. Fakat konsolide liberasyon listesine ilişkin 880.577.131 liralık dokuzlar çıkışlı referans yılı ithalatının ancak % 20.35'nin 22 yıllık in-

---

(41) Ayrıntılı bilgi için bkz. AET'ye Konsolide Edilen Liberasyon Listesinin 1973 Uygulama Sonuçları, İ.K.V., Y.S.61-1, Mayıs 1974.

dirim listesinden yararlanması, gümrük tarifeleri ile koruyuculuğun da Türk sanayisinin çocukluk dönemini atlatacak ölçüde olmadığını ortaya koymaktadır. Şu andaki hukuki düzenlemeler çerçevesinde indirilen gümrükler ve artan liberasyon uygulaması sonucunda, Türk sanayiinin Perspektif Planda saptanan ilkelerin ışığında geliştirilmesi ve yönlendirilmesi, oldukça zorlaşmış bulunmaktadır.

II. KATMA PROTOKOL HÜKÜMLERİ KARŞISINDA TÜRK SANAYİİN GELİŞMESİ VE PROTOKOL GEREĞİNCE KALDIRILACAK OLAN GÜMRÜK VE EŞ ETKİLİ VERGİLERİN SANAYİLEŞMESİNİN FİNANSMANI BAKIMINDAN ÖNEMİ

1. Katma Protokol Hükümleri Karşısında Türk Sanayiinin Gelişmesi

A. Katma Protokol'de Türkiye-AET Gümrük Birliğinin Gerçekleşme Esasları (x)

Türkiye-AET Ortaklığının Geçiş Dönemi koşulları, daha öncede/ belirtildiği gibi Katma Protokol ile saptanmıştır. Katma Protokol bilindiği gibi esas olarak 12, istisnai olarak 22 yıl sürecek olan ikinci dönemde, Türkiye ile AET arasında giderek gelişen ve yalnız sınıai ürünleri kapsayan bir gümrük birliğini öngörmektedir. Tarım ürünleri için gümrük birliği bu dönemden sonra ele alınacaktır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (CECA) yetki alanına giren maddelerde şimdilik gümrük birliği dışında bırakılmıştır. Gümrük birliğinde üyeler, aralarındaki malların serbest dolaşımını sağlamak için gümrük vergileri ve eş etkili bütün diğer vergileri ve her türlü miktar kısıtlamalarını kaldırarak birlik dışı ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaktadırlar.

(x) Katma Protokol'ün sadece malların serbest dolaşımı ile ilgili esaslarına değinilecektir. Konudan uzaklaşmamak için kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile ekonomik politikaların ahenkleştirilmesi konularına girilmeyecektir.

Türkiye-AET gümrük birliği içinde malların serbest bir şekilde dolaşabilmesi için, Türkiye veya Toplulukta üretilmiş olmaları, Türkiye veya Topluluğa üçüncü ülkelerden ithal işlemleri tamamlanmış, gerekli gümrük vergisi ve eş etkili vergi ve resimlerin tahsil edilmiş, bu vergi veya resimlerin tam veya kısmi bir iadede yararlanmamış olmaları ile Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşımında sayılan maddelerden tamamen veya kısmen elde edilmiş olmaları gerekmektedir (42). Özel bir gümrük rejiminden yararlanarak ithal edilmiş veya vergi iadesine tabi tutulmuş maddeler ise, serbest dolaşım halinde sayılmamaktadır (43).

Katma Protokol gereğince Tablo 15'de görüldüğü gibi, akit taraflar arasında gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılarak Ortak Gümrük Tarifesine uyum ile Topluluk lehine ithal kotaları açılması, gümrük birliğinin esaslarını oluşturmaktadır.

B. Türkiye'nin Sınai Mallar İçin Katma Protokol ile Üstlendiği Yüklenimler (x)

Türkiye'nin Katma Protokol ile Topluluğa karşı yüklenimleri başlıca üç gruptur. Bunlar, gümrük ve eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması, miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve ortak gümrük tarifesine uyumdur. Türkiye'nin üstlenmiş olduğu yüklenimlere ilişkin bir tablo, bilindiği gibi s.202'de verilmiştir.

Buna göre Türkiye, sınai mallara karşı uygulamış olduğu gümrük tarifelerini 12 yıllık normal geçiş dönemi sonunda tamamen ortadan kaldıracaktır. Bunun istisnası olarak Katma Protokol'ün 3. No.lu Ek'inde yer alan sınai maddelerde gümrük indirimleri 22 yılda gerçekleşecektir.

(x) Katma Protokol ile AET'nin üstlendiği yüklenimler, konumuz açısından fazla önemli olmadığından bilerek ihmal edilmiştir. Bu konuda bkz.KARLUK, a.g.e., s.21.

(42) Katma Protokol, Md.2.

(43) Katma Protokol, Md.3.

22 yıllık listede yer alan maddelerin değeri, 1967 yılı AET ithalatının % 45'i kadardır (44). Türkiye AET'ye, 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalatın % 35 kadarlık bir kısmı, 1 Ocak 1973 tarihinde konsolide olarak libere etmiştir (45). Bu oran Tablo 15'de görüldüğü gibi 22 yılın sonunda % 100'e yükselecektir.

Bunun yanında Türkiye, 22 yıl içinde Katma Protokol hükümlerine göre libere olmayan mallar içinde Topluluk lehine kontenjanlar açacaktır. Bu kontenjanlar, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden üç yıl sonra açılacak ve her iki yılda bir % 10 oranında ve 13 ncü yıldan itibaren % 20 oranında arttırılacaktır. Ayrıca libere olmayan bir maddenin topluluk çıkışlı ithalatının, 1974 yılındaki ithalat değeri toplam ithalatının % 7'sini bulmamışsa, Topluluk lehine sözü edilen maddenin % 7'sine eşit ek bir kontenjan açılması gerekmektedir. İthalattan alınan teminatlarda, % 120 oranı üzerinden 12 ve 22 yıllık liste indirimlerine paralel olarak indirilecektir.

Türkiye'nin ortak gümrük tarifesine uyumu 12 yıllık listede yer alan maddeler için şöyle olacaktır: 23 Kasım 1970 tarihinde Türkiye tarafından fiilen uygulanan vergi oranları, Ortak Gümrük Tarifesinden % 15'i aşan bir farklılık göstermiyorsa, 1977 yılından başlayarak Ortak Gümrük Tarifesi uygulanacaktır. 22 yıllık listede yer alan maddelerde ise, 1983 yılından itibaren Ortak Gümrük Tarifesi hadleri uygulanmaya başlanacaktır.

---

(44) 22 yıllık indirim listesi DPT tarafından hazırlanırken, bu listeye giren malların hacmi 1967 AET ithalatının % 50'si oranında tutulmuş ve Yunan Anlaşması'nın 18 nci maddesi hükümlerinin Türkiye'ye uygulanacağı verisinden hareket edilmiştir. Fakat daha sonraki görüşmelerde liste oranı % 5 indirilerek % 45 olarak saptanmıştır. Bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: I Katma Protokol'ün Genel Değerlendirilmesi, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, 1971, s.11.

(45) Topluluğa konsolide edilen listede yer alan mallara Türkiye'nin yeniden miktar kısıtlaması koyma olanağı bulunmadığı, aksine, liste kapsamı arttırılacağı için bu listeye "Konsolide Liberasyon Listesi" denilmektedir.

Bu istisnai durumlar dışındaki Ortak Gümrük Tarifesine uyum takvimi, Tablo 15'de verilmiştir. Yalnız burada iki istisna vardır. Türkiye, Ortaklık Konseyine danışmak koşuluyla 1967 yılı toplam ithalatının %10'nu için, Ortak Gümrük Tarifesine uyumu 1994 yılı sonuna kadar erteliyebilir. Eğer referans yılı toplam ithalatın % 5'i söz konusu ise, erteleme 1994 yılından sonrada geçerli olacaktır. İkili anlaşmalı ülkelerle olan ticari ilişkilerin aksamaması için, Katma Protokol'de belirtilen koşullar içinde sıfır veya indirilmiş gümrük vergili tarife kontenjanlarında açılabilir (46).

C.Katma Protokol'ün Türk Sanayisinin Gelişmesine Getirdiği
Yüklenimler Karşısında Türkiye Lehine Sağlanan Korunma
Hükümlerinin Yetersizliği ve Alınması Gereken Tedbirler

Türkiye, gelişen sanayisini koruyabilmek için Katma Protokol'de ön-^{ol}görülen hükümler çerçevesinde, daha öncede kısaca değinildiği gibi bazı koruyucu tedbirler alma olanağına sahiptir. Bu koruyucu tedbirler; gümrük indirimleri, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Ortak Gümrük Tarifesine uyum, Türkiye'nin Topluluğa yönelen ihracatı ile genel korunma konularındadır (47). Önce, Katma Protokol'de yer alan bu korunma hükümleri-

-
- (46) Bkz.Türkiye-AET Ortaklığının "Geçiş Dönemi"nin Dış Ticaretimize İlişkin Kuralları, s.16-21. Türkiye'nin Katma Protokol ile üstlenmiş olduğu yüklenimler konusunda ayrıntılı bilgileri kapsayan bir çalışma için bkz. O.GORBON, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasındaki Ortaklığın Geçiş Dönemi Esasları, Ticaret Bakanlığı D.G.S.,AET Genel Müdürlüğü, Ankara 1973. Katma Protokol ile akit tarafların üstlendikleri yükümlülüklerle ilişkin takvimler için, Ticaret Bakanlığı 50.Yıl Yayınları No.4'e bakılabilir.
- (47) Burada belirtilen korunma hükümlerinin benzerleri, Roma Anlaşması, Madde:108-109-226, Atina Anlaşması, Madde:60-68 ile Yaundé Anlaşması'nda da bulunmaktadır.(A.S.YÜKSEL, Katma Protokol Karşısında Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu, Eskişehir Sanayi Odası Yayın No.6, Ankara,1971, s.39'dan naklen.) Atina Anlaşması'ndaki korunma hükümleri için bkz.YÜKSEL, Özellikle Türkiye İlişkileri..., s.39-40.

ne değinelim.

Türkiye, bazı sanayi dallarının kalkınma planlarında öngörülen gelişmesini sağlamak veya bu sanayi dallarını korumak amacıyla, 1973-1981 yılları arasında -Katma Protokol'ün yürürlüğe girişini takip eden 8 yıl içinde- 22 yıllık liste üzerinde değişiklik yapma hakkına sahiptir. Yapılan değişiklikler, 1967 yılı AET çıkışlı ithalatın % 45'ini korumalı ve değişikliklerin tümü 1967 yılı Topluluk çıkışlı toplam AET ithalat değerinin % 10'nu aşmamalıdır. Yapılan değişiklik sonucunda 12 yıllık normal indirim tabi olan bir mal 22 yıllık indirim listesine alınmış ise, değişikliğin yapıldığı tarihte 22 yıllık uzatılmış geçiş dönemi rejiminde ulaşılmış olan indirim takvimine göre işlem görür. Aynı şekilde 3 No.lu Ek'te yer alan ve sonradan bu listeden çıkarılan maddelerde, doğrudan doğruya 12 yıllık normal geçiş rejimi esaslarına tabi olmaktadır. Türkiye, burada söz konusu olan tedbirleri, tek taraflı olarak alma yetkisine sahiptir. Ancak, almayı düşündüğü tedbirleri Ortaklık Konseyine bildirmekle yükümlüdür.

Katma Protokol'ün 12 nci maddesinin 3 ncü fıkrası gereğince Türkiye, Ankara Anlaşması ile saptanan hedeflere ulaşmak için 12 yılda indirilmesi zorunlu olan mallarda, Topluluktan yaptığı ithalata uyguladığı gümrük resim ve vergileri arttırmak, yeni vergiler koymak veya kaldırılan vergileri yeniden koymak hakkına sahiptir. Fakat Türkiye bu hükümden, 3 No.lu Ek'te yer alan maddeler dışında kalan sanayi ürünleri için yararlanabilecektir. Bu arttırmalar ancak, Protokol'ün yürürlüğe girdiği sırada Türkiye'de mevcut olmayan yeni bir sanayi kurulup gelişmesi ile kurulu bir sanayi kalkınma planlarında öngörülen gelişmesini sağlamak amacıyla yapılabilir (48). Bu konuda alınacak tedbirler, bu tedbirlerin kapsamına giren tarife pozisyonlarından her birine iliş-

---

(48) Protokol'ün 3 No.lu Ek'inde yer alan maddeler, bu tedbirlerden yararlanamazlar.

kin gümrük tarifesinin ad valorem % 25 oranından daha fazla olamaz(49). Ayrıca bu tedbirler, 1967 yılı AET ithalat değerinin %10'nu aşmamalıdır. Buarada Türkiye'nin tarifelerde yapacağı değişiklikler, Ortaklık Konseyi kararlarına göre olacaktır.

Katma Protokol'de, miktar kısıtlamaları yoluyla Türkiye'nin sanayisini koruyabilmesi için getirilen hükümler başlıca iki gruptur. Türkiye, 1981 yılından itibaren Topluluğa konsolide liberasyon oranını arttırırken, bunu birer yıldan iki kez uzatabilme hakkına sahip bulunmaktadır. Ortaklık Konseyi, 1981, 1986 ve 1991 yıllarından altı ay önce, liberasyon arttırmalarının Türkiye'nin ekonomik kalkınması üzerinde yaratacağı etkileri inceliyerek bu süreyi erteliyebilecektir. Bu konuda bir karara varılamazsa, liberasyon arttırım süresi otomatikman bir yıl ertelenecektir. Bu süre içinde de Ortaklık Konseyinde karar alınmazsa, süre bir yıl daha uzatılacaktır. Türkiye, Topluluğa konsolide edilmemiş libere mallar ithalatında miktar kısıtlaması koyabilecektir. Bu durumda, ithalatı kısıtlanan ithal maddeleri için Topluluk lehine kontenjanlar açılacaktır. Bu kontenjanlar, söz konusu maddelerin AET'den son üç yıl içinde gerçekleştirilen ithalat ortalamasınının % 75'ine eşit olacak ve giderek genişletilecektir (50).

Türkiye, Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine uyumu sağlarken, bazı koruyucu tedbirler alma hakkına sahiptir (51). Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesine uyum süresini, 1995 yılına kadar geciktirmek olanağına sahiptir. Bunun için 1967 yılı toplam ithalat değerinin % 10'nu

---

(49) Bu kısıtlama, sadece Topluluktan yapılan ithalat için söz konusudur. Üçüncü ülkelerden gerçekleştirilecek ithalat, bu hükmün kapsamı dışındadır.

(50) İlk genişletme, kontenjanların konulduğu tarihten üç yıl sonra yapılacak, her madde ile ilgili kontenjan değerleri % 5 ve toplam değer en az % 10 olarak her iki yılda bir, önceki döneme göre aynı oranda arttırılarak 1995 yılında ortadan kaldırılacaktır.

(51) Katma Protokol, Md.19,20.

aşılmamalıdır (52). Böyle bir hak kullanıldığında, Türkiye Ortaklık Konseyine danışmalarda bulunacaktır. Türkiye, 22 yıllık uzatılmış geçiş döneminin sonunda bile, bazı maddelere Ortak Gümrük Tarifesi'nden daha yüksek oranda gümrük vergisi uygulayabilecektir. Bunun için, söz konusu maddelerin 1967 yılı toplam ithalat değerinin % 5 oranını aşmaması gerekmektedir (53).

Türkiye, iki taraflı ticaret anlaşmaları ile bağlı bulunduğu üçüncü ülkelerden yaptığı ithalatı kolaylaştırmak amacıyla bu ülkeler lehine düşük veya sıfır gümrük vergili tarife kontenjanları açabilecektir. Bu tarife kontenjanlarına uygulanacak gümrük vergileri ise, Türkiye'nin Topluluktan yapmış olduğu ithalata uyguladığı gümrük vergilerinden daha düşük olabilecektir.

Türkiye, Katma Protokol'ün 4 No.lu Ek'inde belirtildiği üzere, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için yabancı ülkeler veya uluslararası finansman kurumlarından sağladığı özel yardım niteliğindeki ithalata, düşük veya sıfır gümrük tarifesi uygulayabilecektir. Ancak burada, Topluluk ithalatına uygulanan gümrük tarifesi'nden daha düşük bir tarife uygulamama koşulu bulunmakta ve yürürlük süresinde prensip olarak 12 yıl olmaktadır.

Katma Protokol'ün 15 nci maddesi uyarınca Türkiye, Ankara Anlaşması amaçlarının gerçekleşmesi için gerektiğinde Ortaklık Konseyinin kararı ile ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimler koyabilme hakkına sahiptir (54).

---

(52) Bu değer, 1967 yılı için 68.5 milyon dolardır.

(53) Bu değer, 1967 yılı için 34.3 milyon dolardır.

(54) Türkiye'de bugün ihracatta gümrük vergisi ve eş etkili vergi ve resimler uygulanmadığından, şimdilik bu hükmün fazla bir önemi bulunmamaktadır.

Katma Protokol'de saptanan bütün bu özel korunma hükümlerine ek olarak, Protokol'ün 60 ncı maddesi ile birde genel bir korunma hükmü getirilmiştir. Buna göre, Türk ekonomisinin bir faaliyet sektörünü veya dış mali istikrarını tehlikeye düşürecek ciddi bozukluklar ortaya çıkar veya Türkiye'nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması şeklinde güçlükler belirirse, Türkiye gerekli korunma tedbirlerini alabilecektir. Fakat alınan tedbirler ve uygulanma usulleri, Ortaklık Konseyine geciktirilmeksizin bildirilecektir (55).

Katma Protokol ile sağlanan bu özel ve genel korunma hükümlerine ek olarak, Tamamlayıcı Protokol (56) ile de bazı korunma tedbirleri getirilmiştir. Bu Protokol'ün 3 ncü maddesi ile, Katma Protokol'ün 12 nci maddesinin 4 ncü fıkrası değiştirilerek, Geçiş Döneminde Türkiye'ye Ortaklık Konseyi kararıyla miktar kısıtlamaları koyma hakkı tanınmıştır. Ancak bu durumda, Topluluk lehine ilgili maddede bir önceki yıl içinde Topluluktan yapılan ithalatın en az % 60'ına eşit bir kontenjan açılması gerekmektedir. Türkiye miktar kısıtlaması ile ilgili olarak Ortak-

-
- (55) Katma Protokol'ün 60 ncı maddesindeki genel korunma hükmü, 30.11.1973 tarih ve 7/7566 No.lu Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanan Geçici Anlaşma (Resmi Gazete No:14757, Tarih:29.12.1973) uyarınca, Türkiye ile İngiltere, İrlanda ve Danimarka arasında mal alışverişlerini ilgilendirdiği ölçüde uygulanmaktadır. Geçici Anlaşma'nın 2 ila 10 ncü maddelerinde öngörülmüş bulunan aksine hükümler ise, saklıdır.
- (56) Tamamlayıcı Protokol ile, bilindiği gibi Topluluğun üç yeni ülkesi (İngiltere, Danimarka, İrlanda) Ankara Anlaşması'na taraf olmaktadır. Böylece taraflar, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'de öngörülmüş taviz ve hükümleri uygulamaya başlamaktadırlar. Buna göre topluluğun yeni üyeleri ile Türkiye'nin ilişkileri, prensip olarak 5 yıllık bir süre içinde eski üyelerle olan ilişkiler seviyesine getirilecektir. Örneğin Anlaşmanın yürürlüğe girişinde Türkiye Altılara % 10 gümrük vergisi indirimi uyguladığı mallarda, ülkelere 5 yıl içinde her yıl kümülatif olarak % 2 vergi indirimi uygulayacaktır. Buna karşılık üçler Türkiye'ye sınai malların tamamında tam gümrük indirimi uygulayacaklardır. Tam ismi ile "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Tamamlayıcı Protokol" olan bu protokol, 30 Haziran 1973 tarihinde Ankara'da imza edilmiş ve Geçici Anlaşma ile ticari hükümleri 1 Ocak 1974 günü yürürlüğe konmuştur.

lık Konseyine bilgi verdikten sonra Konseyde bir karar alınamazsa, yukardaki koşullar altında talep tarihinden bir yıl sonra miktar kısıtlamaları koyabilir. Ancak bu miktar kısıtlamalarının tümünün değeri, 1967 AET ithalat değerinin % 5'ini geçemez. Ayrıca, Türkiye 1 Ocak 1976 tarihinde yapacağı % 40 oranındaki liberasyon konsolidesyonunu, "Altılar" çıkışlı 1967 ithalatı yerine "Dokuzlar" çıkışlı 1967 ithalatı üzerinden gerçekleştirecektir.

Katma Protokol'de yer alan özel ve genel korunma tedbirlerine bu şekilde değindikten sonra, şimdi Türkiye lehine sağlanan bu korunma tedbirlerinin yetersizliğine geçebiliriz.

Türk sanayisinin korunmasında miktar kısıtlamaları bilindiği gibi önemli bir role sahiptir (57). Türkiye, Topluluğa 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren 1967 AET çıkışlı özel ithalatının (58) % 35'inin liberasyonunu konsolide etmiştir. Bu miktar, 722.053.517 milyon TL.'dir (59).

-
- (57) Bu konuda bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: II Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, 1971, s.11.
- (58) Özel ithalat, tüm ithalattan CECA ve EURATOM kapsamına giren ithalat ve Topluluğa göre tarım ürünü sayılan maddeler ve Türkiye'de tekel konusu olan maddeler ithalatının çıkarılmasından sonra kalan ithalattır.
- (59) Katma Protokol görüşmeleri sırasında Konsolide liberasyon listesinin 720 milyon TL. olarak saptanması, bir hükümet emri olarak Bakanlıklararası Komisyona verilmiş ve böylece başlangıçta bir seçenek olasılığı ortadan kaldırılmıştır. Listenin hazırlanması ise, 4-5 gün gibi çok kısa bir sürede yapıldığından, aslında konsolide liberasyon listesine girmesinde mahzur bulunan mallarda listeye dahil edilmiştir. Örneğin, kimya ve maden işleme sanayileri ile özellikle bu iki bölüme giren fasıl maddeleri, bugün için önemli bir dış rekabetle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu liste hazırlanırken göz önünde bulundurulmuş ilkeler için bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları:II Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi, s.12-13. Eğer Devlet Planlama Teşkilâtı'nın liberasyon listesi hazırlanırken göz önünde bulundurduğu ölçütlerden hareket edilmiş olsaydı, 166.726.348 TL.'lik mal konsolide liberasyon listesine alınmayacaktı. Bu miktar mal, % 35 oranını doldurmak için listeye alınmıştır. Bu malların listesi için a.g.k.,'a bakılabilir.

1967 yılında Türkiye, Altılar'dan, 2.070.356.006 Üçler'den 823.771.500 TL. olmak üzere toplam 2.894.127.506 TL.'lık Topluluğun yetki alanına giren sınai madde ithalatında bulunmuştur. Bu ithalatın % 1.61'i, Gümrük Giriş Tarif Cetvelimizin I,II,III,IV,V,VIII,IX,XII,XIV,XIX,XX No.lu Bölüm'leri (sanayi kolları) üzerinde toplanmaktadır (60). Geriye kalan % 97.83'lük (Altılar: %97.87, Üçler: %97.73) miktar ise, VI,VII,X,XI, XIII,XV,XVI,XVIII No.lu Bölümleri kapsamaktadır (61). Bu durumda, gerçekleştirilecek bir gümrük birliğinin özellikle Gümrük Giriş Tarife Cetvelindeki XVI (makinalar ve cihazlarla, elektrik malzemesi ve bunların aksamı: %42.63), VI (kimya sanayi ve bunlara bağlı sanayi ürünleri : % 23.91), XVII (ulaşım araçları: % 11.8) ve XV (maden işleme: % 6.86) Bölümlerini zorlaması doğaldır.

Bilindiği gibi liberasyon terimi, dış ticarete ithalat ihtiyacının ve yönünün devlet yerine piyasa tarafından saptanmakta olduğu bir rejimi tanımlamaktadır. Fakat Türkiye'deki liberasyon uygulaması, tahsisleri belirli bakanlıkların ön müsadeseine dayanılarak gerçekleştirilen II sayılı liberasyon listesine ağırlık vermektedir (62). II sayılı konsolide liberasyon listesinin, 23 Kasım 1970 tarihli konsolide liberasyon listesine aktarılmış olması, Türkiye'nin sanayileşmesi yönünden bir dezavantajdır. Çünkü bu tip bir güdümlü liberasyon uygulamasında ithalat gereği, piyasa mekanizması yerine günün koşullarına göre koruma ve ithal zorunluları arasında bir denge kurmak durumunda olan müradat ve inceleme makamları "bakanlıklar" tarafından saptanmaktadır. Böyle bir güdümlü liberasyon uygulaması ise, planda istenilen amaçlara ulaşılması

---

(60) Gümrük Giriş Tarife Cetvelimiz, 1955 Brüksel Nomenklatür'üne göre hazırlanmıştır. Burada söz konusu olan Bölüm numaralarının hangi malları (sanayi dalları) kapsama aldığı konusunda bkz. İstatistik Pozisyonlarına Bölünmüş Gümrük Giriş Tarife Cetveli, D.İ.E., Yayın No.514, Ankara, 1966.

(61) Bölümler için dipnot 60'da adı geçen kaynağa bakınız.

(62) İthalat rejimi yönetmenliğinin 4 ncü maddesine göre Türkiye'de ithalat; i-I Sayılı Liberasyon ii-II Sayılı Liberasyon, iii-AET'ye Konsolide Edilen Liberasyon ve iv-Tahsisli İthalat Malları listelerinden gerçekleştirilmektedir. Bu konuda bkz. Resmî Gazete, Tarih: 4 Ocak 1975, No:15108.

ve Türk sanayiın rekabet gücü kazanması için mutlaka gerekli bulunmaktadır. Fakat bu sistemin Katma Protokol ile giderek terk edilmesi, Türk sanayiın korunmasını büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Türkiye'nin Katma Protokol'ün yürürlüğe girişi ile birlikte, Topluluktan ithal edilen Türk Gümrük Tarifesi'nin 87.06 pozisyonundaki AET çıkışlı ulaşım araçlarının yedek parçalarında, bu malların gümrük değerlerinin % 140'ını ve diğer AET çıkışlı mallarda aynı değer % 120'sini aşan ithal teminatlarının bu oranlar seviyesine indirilmesi ve gümrük indirimlerine paralel olarak giderek kaldırılmasında, AET'den yapılan ithalatı arttıracaktır. Bilindiği gibi ithalatta nakdi teminatların amacı, ithalatı frenlemektir. Bu teminatların gümrük indirimlerine paralel olarak ortadan kaldırılması, Türk sanayiın artan ithalat oranında bir rekabetle karşılaşmasını gerektirecektir (63).

Gümrük vergileri, liberasyon ile dış rekabete büyük ölçüde açılan sanayi dallarının korunması yönünden çok önemli bulunmaktadır (64). Kat-

-
- (63) Bugünkü ithalat yönetmeliğine göre, liberasyon listelerinden yapılacak ithal taleplerinde, I sayılı listede yazılı mallar için % 20, II sayılı liste'de yazılı mallar için ise % 10 oranında döviz satış fiyatı üzerinden TL. olarak nakdi teminat yatırılmaktadır.
- (64) İktisadi Kalkınma Vakfı'nın yapmış olduğu bir araştırmasında öne sürdüğü "Türk ekonomisinin gümrük indirimlerinden pek etkilenmediği" konusundaki görüşüne, bizce katılmak mümkün değildir. Yapılan araştırmada; 1973 yılı ithalatının % 45'nin (13.359.847TL.) kararnamele yeniden saptanan sıfır ve % 1 gümrükte yurda girdiği, kararnamelerle gümrükleri indirilen 320 adet tarife ve istatistik pozisyonlu maldan 144 adedinin 22 yıllık listede bulunduğu belirtilmektedir. Bunlardan 77 adedinin gümrüklerinde sıfıra indirildiği öne sürülmektedir. Fakat bu arada ihmal edilen bir nokta bulunmaktadır. Her ne kadar gümrük vergi ve resimlerinde bir indirim söz konusu isede, sözü edilen mallara uygulanan miktar kısıtlamaları devam etmekte olup, henüz tam liberasyona gidilmemiştir. Bkz. 474 Sayılı Gümrük Kanununda Kararnamelerle Yapılan Değişiklikler, İ.K.V.,S.77, Ağustos 1974.

ma Protokol ve Tamamlayıcı Protokol hükümleri çerçevesinde Türkiye, 12 ve 22 yıllık listeler üzerinde değişiklik yapma hakkına sahiptir. Ancak bu değişikliklerin Dokuzlar seviyesinde 291.356.038 TL'lık (Altılar'da 208.493.721) referans yılı ithalatına eşit % 10'luk bir dilim içine sıkıştırılmış bulunması, liste değişikliği yapılarak korumanın ne kadar sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. 22 yıllık listenin kompozisyonu, 12 yıllık listeden 22 yıllık listeye mal aktarımı için uygun da değildir. Çünkü, 22 yıllık istisnai listeye alınan mallardan 12 yıllık normal listeye aktarılabilir olan mal miktarı çok azdır (65). Gümrük vergilerinin 12 yılda kaldırılması zorunluluğu olan mallarda, yeniden vergi konulması veya mevcutların arttırılmasının Ortaklık Konseyi kararına bırakılmış olması da, korumanın etkinliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır (66). Ayrıca, 22 yıllık liste ile konsolide liberasyon listesinin kesin olarak mutlak değerinin sürdürülmesi (67) ve listelerden çıkartılacak her bir madde için belirli kontenjanlar açılması yükümlülüğünde, sağlanan korunma tedbirlerinin yetersizliği yönünden önemli bir sakınca doğurmaktadır.

-
- (65) 22 yıllık liste çalışmaları sırasında kapsam saptanırken başlıca şu ölçütlerden hareket edilmiştir: i-kurulu kapasitesi ve istihdam gücü olan ve geçiş döneminde rekabet karşısında tasfiye tehlikesi ile karşılaşan sanayi dalları, ii- sektörlerin gelişiminde stratejik önemi bulunan üretim dalları, iii- kilit sektörlerdeki sanayileşmeyi bütünleştirici ve sağlamlaştırıcı yan faaliyet dalları, iv- milli güvenlik yönünden korunması gereken sanayi dalları, v-bölgesel sanayilerin devamı ve milli el sanatlarının korunması gerekli olan üretim dalları. Bu konuda bkz. AET-Türkiye.., s.4.
- (66) Yunan anlaşması'nda bu yetki, Anlaşmanın 18'nci maddesi uyarınca Yunan Hükümetine bırakılmıştır.
- (67) Devlet Planlama Teşkilâtı, sanayiın korunması ve Planın öngördüğü yatırımların yapılması için 22 yıllık listeye konulması gereken malların 1967 AET çıkışlı ithalatın % 70'ni (1.515 milyon TL.) kapsamı gerektiğini, Katma Protokol görüşmeleri sırasında savunmuştur. Oysa bugün % 45 oranı kabul edilmiş olduğundan, Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte 540 milyon liralık ithalata karşılık gelen maddeleri üreten sanayi dallarının daha erken bir sürede dış rekabete açılma durumu söz konusu olmaktadır. Bu konuda bkz. AET-Türkiye .., s.6.

Özel korunma tedbirlerinin genel olarak Ortaklık Konseyi kararıyla alınacak olması, verilen garantilerin Türkiye'nin sanayileşme politikasının amaçlanan hedeflere ulaşmasında başarısını büyük ölçüde olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü, Dokuzlar'dan birinin karşı çıkması durumunda, verilmiş olan bütün garantilerin hiç bir hükmü kalmayacaktır. Özel korunma tedbirlerindeki bu eksikliğe rağmen, Katma Protokol'ün 60'ncı maddesi ile Ankara Anlaşması'nın 25'nci maddesi uyarınca Türkiye'ye sağlanan genel korunma tedbirleri, şüphesiz Türk sanayiinin korunması için büyük bir olanaktır. Böylece Türkiye'nin bu hükümlere dayanarak; gümrük vergi veya resimlerdeki indirimleri durdurması, indirim takvimindeki uyumları erteleme, miktar kısıtlaması koyması ile diğer üye devletler kaynaklı ithalattan bir özel vergi veya resim veya fark giderici bir vergi alması mümkün olmaktadır (68). Ancak böyle bir korumanın taraflar arasındaki ilişkilerin normal rejimi şekline dönüştürülmemesi gerekmektedir. Ve bu nokta, kanımızca alınacak koruma tedbirlerinin süresi ve kapsamı konusunda yinede çok dar bir çerçevede kalacağını göstermektedir.

Ankara Anlaşması'nın 4 ncü maddesinde, geçiş dönemi boyunca giderek gerçekleştirilecek olan gümrük birliğinin "karşılıklı ve dengeli yükümler" e dayanması öngörülmüş ve bu temel ilke, Katma Protokol'ün "başlangıç" kısmında da yer almıştır. Fakat bugün için sözü edilen ilke, önemini büyük ölçüde kaybetmiş (69) ve bu konu büyük ölçüde ihmal

---

(68) AET içinde İtalya ve Fransa, sektörel ve bölgesel ekonomik güçlükler dolayısıyla burada Türkiye için tanınmış olan tedbirlerden gerektiğinde yararlanmışlardır.

(69) Türkiye, Topluluğun genel preferanslar sisteminden yararlanan ülkeler listesine dahil değildir. Türkiye'nin bu sistemden yararlanma talebi, 9-11 Ekim 1974 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu'nda yeniden incelenmiş fakat bu konuda bir karara varılamamıştır. Aynı şekilde Komisyon'da, Topluluğun üçüncü ülkelere karşı üstlendiği yüklenimlerle Ortaklık rejiminin Türkiye lehine öngördüğü avantajlar arasında telafi edici tedbirler kabul ederek bir ahengin sağlanmasında söz konusu edilmiş, fakat Türkiye yararına yine bir karar alınmamıştır.

edilmiştir (70). Gerek Ankara Anlaşması ve gerekse Katma Protokol'ün temeli olan sektörler ve sektörlerarası taviz dengesi ilkesi, dokuzların tercihli ve tavizkar dış ticaret politikası uygulamaları sonucunda, üçüncü ülkelerin tümüne açık tavizler şekline dönüşmüş bulunmaktadır(71).

Gerçekten Dokuzlar, son olarak 46 Afrika, Karayip ve Pasifik ülkesini (ACP) AET'ye bağlayan bir anlaşmayı, 28 Şubat 1975 tarihinde Afrika'da Togo'nun merkezi Lomé'de imzalamışlardır. Lomé Anlaşması ile, Yaoundé Anlaşması ile AET'ye önceden bağlı 19 Afrika ülkesi, Commonwealth'e dahil 21 Afrika, Karayip ve Pasifik ülkesi ile diğer 6 Afrika ülkesi Topluluğa bağlanmıştır. Böylece bu 46 ülkeden AET'ye yapılan ithalatın % 99.2'si, her türlü gümrükten muaf olmaktadır. Buna karşılık sözü edilen ülkeler, AET'den yapacakları ithalata hiçbir ayrıcalık tanımamaktadır. Ayrıca AET, bu ülkelerin ihraç ettikleri başlıca 12 maddenin ihraç gelirlerinin düşmemesi için garantide vermektedir. Bu ürünler arasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren pamuk, deri, kereste ve çayda bulunmaktadır (72).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da görüldüğü gibi, Türk sanayisinin gelişmesine Katma Protokol ile getirilen yüklenimler karşısında, Türkiye'nin Plan ve Yeni Strateji'de öngörülen biçimde sanayileşmesi için gerekli olan özel ve genel korunma tedbirleri oldukça yetersizdir. Gerçi Türkiye'ye tanınmış olan bu korunma tedbirleri Roma Anlaşması ile Topluluğun "ortaklık", "tercihli ticaret" ve "serbest alışveriş" ilişkileri çerçevesinde öngörülen korunma tedbirlerinden çok daha geniş ve kapsamlıdır ama, yinede Türkiye'nin 1995 yılında amaçlanan gelişme seviyesine ulaşmasında etkili bulunmamaktadır. Bu nedenle aşağıda önerilen tedbirlerin alınması, kanımızca mevcut hukuki düzenlemeler içinde

(70) Benzer görüş için bkz. Ç.ÜRÜNLÜ, "Ortak Pazar Katma Protokolü Üzerine Görüşler", Planlama, Mart 1971, No.11, s.205

(71) Bu konuda çok ayrıntılı bir çalışma Ticaret Bakanlığı Avrupa Ekonomik İşleri Genel Müdürü Ö.Çınar tarafından yapılmıştır. Bkz. Ö.ÇINAR, Avrupa Ekonomik Topluluğunun "Katılma", "Ortaklık" ve "Serbest Alışveriş" Bağlarıyla "Ortak Dış Ticaret Politikası"na İlişkin Diğer Uygulamalar Çerçevesinde Katma Protokol Tavizlerinin Gerçek Değeri Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme, Nisan 1973 Brüksel-Nisan 1974 Ankara, Teksir, 686 sayfa.

(72) Bulletin of the European Communities, No.1, 1975, s.6-10.

ceteris paribus, Türk sanayiın Plan ve Strateji'de belirtilen amaçlara ulaşması için öncelikle ele alınması gereken konular olmaktadır.

Türkiye'nin AET'ye yönelik sınai ürün ihracatında 55.05 ve 55.09 pozisyonlarındaki pamuklu dokuma maddeleriyle 27.10-27.14 pozisyonlarına giren bazı petrol ürünleri için uygulanan tarife kontenjanlarına son verilmesi, Türkiye'nin bu sınai ürünlerinin AET'ye ihracatını arttıracaktır. Böylece bu sanayi dallarının gelişimi, hızlanacaktır. Ayrıca Atina Anlaşması'nın 18 nci maddesine karşılık gelen Katma Protokol'ün 12 nci maddesi ile Türkiye'ye tanınan yetkilerin Ortaklık Konseyinin onayı olmadan kullanılmamasıda, özel korunma tedbirlerinin önemini büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu nedenle Türkiye, gelişen sanayisini korumak için Ortaklık Konseyi kararı olmaksızın konsolide liberasyon listesinden mal çıkartabilmeli ve bu çıkartma 1967 yılı ithalatı ile sınırlandırılmamalıdır. Türkiye'nin listeler arasında yapacağı değişiklikler ilk sekiz yıl ile kısıtlanmamalı ve 1967 yılı AET çıkışlı ithalatın %45'ni koruması koşulu kaldırılmalıdır. Bu değişikliğin, Topluluk çıkışlı toplam AET ithalat değerinin % 10'nunu aşmaması hükmede, en az % 50 olarak yeniden saptanmalıdır.

Katma Protokol'ün 12 nci maddesi 3 ncü fıkrası hükmü, Protokol'ün 3 No.lu Ek'indeki maddeleride kapsayacak şekilde değiştirilmelidir. Topluluk lehine açılan kontenjanların, AET'den son üç yıl içinde gerçekleştirilen ithalatın % 75'ne eşit olarak genişletilmesi hükmünün, kurulu sanayi ve yatırım eğilimleri yönünden Türkiye için olumsuz bir etki yaratmaması için oranının düşürülmesi ve gelişen Türk sanayisi için yıkıcı bir etki yarattığı saptanırsa, kontenjan açımının durdurulması sağlanmalıdır. Türkiye'nin ithalat yapmadığı ülkelere ihracat yapması gibi bir durumun ortaya çıkmaması, kalkınmanın finansmanı için gerekli kaynaklarda azalma olmaması ve Türk Gümrük Tarifesi'nin fonksiyonunun belirli bir süre daha devamı için, Ortak Gümrük Tarifesine uyumda 1995 yılına kadar geciktirme işleminin referans yılı ithalat değerinin % 10 ile bağlı kalınmaması ve bu oranın gelişmelere göre Ortaklık Konseyi tarafından art-

tırılabilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, Ortak Gümrük Tarifeleri saptanırken, Türkiye'ninde söz sahibi olması yollarıda araştırılması gereken bir konudur.

2. Katma Protokol Uyarınca Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılmasının Sanayileşmenin Finansmanına Getireceği Mali Yük

A. Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Yeri ve Önemi

Türkiye'de genel bütçe gelirlerine (73), gümrük ve eş etkili vergiler daha genel olarak dış ticaret vergileri (74), Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllardan bugüne kadar oldukça büyük katkılarda bulunmuştur. Örneğin 1923 yılında dış ticaret vergilerinin vergi gelirleri içindeki yeri % 26.6 iken, bu oran 1933'te % 27.8, 1943'te % 31.1, 1953'te % 30.7 ve 1972 yılında da % 23.7 olmuştur (75). Dış ticaretten alı-

(73) Türkiye'de genel bütçe gelirleri; i- vergi gelirleri, ii- vergi dışı normal gelirler, iii- özel gelirler ve fonlar, iv- diğer özel gelirler, v- iç istikrazlar, vi- özel kanunlarla elde edilen gelirler, vii- krediler mahsubatı'ndan oluşmaktadır.

(74) Dış ticaretten alınan vergiler yedi tanedir. Bunlar: i- gümrük vergisi, ii- akaryakıt gümrük vergisi, iii- ithalde alınan istihsal vergisi, iv- akaryakıttan ithalde alınan istihsal vergisi, v- ithalat damga resmi, vi- rıhtım resmi, vii- dış seyahat harcamaları vergisidir. Bunlardan dış seyahat harcamaları vergisi hariç diğerleri, gümrük ve eş etkili vergi niteliğindeki vergilerdir. Dış seyahat harcamaları vergisinde, genel bütçe gelirleri içinde önemli bir yere sahip değildir. Örneğin 1963 yılında bu verginin genel bütçe gelirleri içindeki yeri % 0.841, 1972'de % 0.800'dür. Buna karşılık 1963'te gümrük vergisinin genel bütçe gelirleri içindeki oranı % 5.553, ithalde alınan istihsal vergisinin oranı % 7.534, 1972'de sırasıyla % 4.485 ve % 4.732'dir. Türkiye AET 'den akaryakıtithal etmediğinden, akaryakıt gümrük vergisi ile akaryakıttan ithalde alınan istihsal vergisi Topluluğa geçişte gümrük ve eş etkili vergi kapsamı dışında kalmaktadır. Fazla bilgi için bkz. Bütçe Gelirleri Yıllığı 1973, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Ankara, Tablo 15.

(75) Bütçe Gelirleri Yıllığı 1973, s.2. Bu oranlar yorumlanırken, dipnot 74'deki açıklamaların göz önünde bulundurulması gerekir.

nan vergiler arasında en önemli yeri ise, gümrük vergisi, ithalde alınan istihsal vergisi ile akaryakıttan ithalde alınan istihsal vergisi tutmaktadır (76). Bu durumdan da anlaşılacağı gibi, Cumhuriyet'in tarihi gelişimi içinde gümrük ve eş etkili vergilerin genel bütçe gelirleri arasında önemi azımsanmayacak bir yeri bulunmaktadır. Böylece Türkiye'de, gümrük ve eş etkili vergilerin gelişen sanayi koruması yanında mali bir niteliğede sahip bulunduğu, yukarıda verilen rakamlar ışığında kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şimdi, Tablo 19 yardımıyla Türkiye'de 1970-1972 döneminde, genel bütçe gelirleri içinde vergi gelirleri ile gümrük ve eş etkili vergilerin nispi önemlerini incelemeye çalışalım.

---

(76) Ayrıntılı bilgi için yukarıda a.g.k., Tablo: 15'e bakınız.

TABLO: 19
GENEL BÜTÇE GELİRLERİ İÇİNDE GÜMRÜK VE EŞ ETKİLİ VERGİLERİN YERİ

Yıllar	Genel	Vergi	Gen.Büt.	İthalde	İthalat	Güm. ve	Güm. Eş.	Güm. Eş.	Güm. Eş.	Güm. Eş.
	Bütçe		Gelirl.İç.							
	Gelirleri	Gelirleri	Ver.Gel.%	Gümrük	İstih.Ver.	Resmi	Resmi	Verg.Top.	V.G.İç.%	G.B.G.İç.%
1970	33.120.2	23.002.9	69	1.267.5	1.290.8	1.074.9	23.8	3.657.0	15.8	11.0
1971	40.632.7	31.424.4	77	1.814.0	1.850.2	1.131.1	58.9	4.854.2	15.4	11.9
1972	50.952.1	39.012.9	76	2.285.4	2.411.4	1.349.9	90.1	6.136.8	15.7	12.0

KAYNAK: Bütçe Gelirleri Yıllığı 1973

Tablo 19'a göre genel bütçe gelirleri içinde vergi gelirleri dönem boyunca ortalama yüzde 11.6 oranında bir paya sahip bulunmaktadır. Katma Protokol ile giderek AET ülkelerine karşı kaldırılacak olan gümrük ve eş etkili vergilerin (77) vergi gelirleri içindeki nispi önemi ortalama yüzde 15.6'dır. Ayrıca Türkiye'de, genel bütçe gelirleri içinde gümrük ve eş etkili vergiler, gelir ve mallardan alınan vergilerden sonra üçüncü sırada yer almaktadır (78).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, gümrük ve eş etkili vergiler genel bütçe gelirleri içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Gerçi Tablo 19'da verilen rakamlar, Türkiye'nin tüm ithalatından tahsil edilen gümrük ve eş etkili vergilerdir. Fakat Türkiye'nin tüm ithalatında AET ülkelerinin 1970-1972 döneminde değer olarak yılda ortalama yüzde 38.7 oranında bir yer tuttuğunu ve bu oranında giderek arttığını göz önünde bulundurursak; Katma Protokol nedeniyle indirilen gümrük ve eş etkili vergiler ile dünyanın en düşük tarifelerinden biri olan Ortak Gümrük Tarifesine uyum sonucunda uğranılacak vergi kayıplarının önemi, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

**B. Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılmasının Getireceği
Mali Yükün Sanayileşmenin Finansmanına Olumsuz Etkisi**

Türkiye ile AET arasında imzalanmış olan Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde kesin olarak yürürlüğe girmesiyle Türkiye, AET kaynaklı ithalata karşı uygulamış olduğu gümrük ve eş etkili vergi veya

-
- (77) Katma Protokol uyarınca kaldırılacak olan eş etkili vergi niteliğindeki ithalde alınan belediye hissesi, genel bütçe gelirleri içinde olmadığından burada gösterilmemiştir.
- (78) Gelir vergilerinin Tablo 19'daki yıllara göre genel bütçe gelirleri içindeki payı, sırayla yüzde 24.6, 27.7, 28.5, mallardan alınan vergilerin payı da yüzde 18.3, 21.1, 19.5'tir. Bkz. Bütçe Gelirleri Yıllığı 1973

resimleri (79) AET lehine, Protokol'ün 10 ve 11 nci maddelerinde belirtilen şekilde kaldırmaya başlamıştır. Bu arada hemen bir noktaya değinmekte yarar görüyoruz. Türkiye, 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol'ü, 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren Geçici Anlaşma ile yürürlüğe koymuştur (80). Geçici Anlaşma'nın 7 nci maddesi, Anlaşmanın yürürlüğe girişinde Katma Protokol'ün 10 ncu maddesi ile 1 Ocak 1973 tarihinde gerçekleştirilecek olan gümrük ve eş etkili vergi indirimlerini öne almıştır. Buna göre normal indirim listesindeki mallarda

% 10, Protokol'ün 3 No.lu Ek'inde yer alan maddeler için ise % 5 indirim uygulanmıştır. Bu istisnai öne almadan, Katma Protokol ile saptanan indirim takvimi etkilenmemiş, fakat bir defaya mahsus olmak üzere 1.1.1973 tarihinde yapılacak indirim öne alınmıştır. Ayrıca Geçici Anlaşmanın 7 nci maddesi 3 ncü fıkrası ile, her madde için Türkiye'nin yapacağı indirimin uygulanacağı temel vergi, 23 Kasım 1970 tarihinde Topluluğa karşı fiilen uygulanan vergi olarak saptanmıştır (81).

-
- (79) Katma Protokol gereğince indirilecek olan gümrük vergisine eş etkili vergiler, belediye payı, damga resmi, ithalde alınan istihsal vergisi, rihtim resmi olmak üzere dört tanedir. Bunlardan belediye payı, doğrudan gümrük resmi tahsilatından ayrılmayıp ona eklenmiş munzam bir vergi niteliğindedir ve % 15 oranındadır. Bu pay, gümrük idarelerince ithalat eşyasından alınan gümrük resmi ile birlikte tahakkuk ettirilerek tahsil olunmaktadır.
- (80) Geçici Anlaşma, Bakanlar Kurulu'nun 7/2905 karar ve 10.8.1971 tarihli kararıyla, 1.9.1971 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanmıştır. Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 18.8.1971, No: 13930.
- (81) Katma Protokol'ün imzasından bir gün önce (22 Kasım 1970), GATT'da taviz konusu olmayan 463 kalem maddenin gümrük vergileri, ortalama olarak % 50 oranında arttırılmıştır. Sözü edilen 463 kalem maddenin 1969 yılı ithalat tutarı 1.022.923.538 TL.'dir ve gümrük vergisine tabi ithalatında % 16.1'dir. Böylece Türkiye, Katma Protokol'ün imzasından bir gün önce hiç olmazsa bazı maddelerin gümrük vergilerini arttırarak belirli bir takvime bağlanan gümrük ve eş etkili vergi indirimlerinde bir ölçüde avantaj sağlamıştır. 22 Kasım 1970 tarihinde yapılan bu değişiklik, 1964 yılında kabul edilmiş olan 474 sayılı Gümrük Vergisi Kanununa göre yapılmıştır. Bu kanuna göre Bakanlar Kurulu, gümrükleri muafiyete indirmek veya % 50 oranında yükseltmek yetkisine sahiptir.

Şimdi, AET'den gerçekleştirilen ithalattan alınan gümrük ve eş etkili vergilerdeki indirim dolayısıyla doğan vergi kayıplarını, Tablo 20 üzerinde görmeye çalışalım.

TABLO: 20

AET'YE YÖNELİK GÜMRÜK VE EŞ ETKİLİ VERGİLERDE MEYDANA

GELEN İNDİRİMİN DOĞURDUĞU VERGİ KAYIPLARI(x)

(Bin TL.)

Yıllar	Gümrük Vergisi	Belediye Payı	Damga Resmi	İstihsal Vergisi	Rihtım Resmi	Toplam Vergi Kaybı	Toplam Vergili İth.
1972	62.415	9.363	27.644	9.376	3.112	111.910	14.324.000
1973	70.261	10.539	36.203	13.574	4.040	134.617	15.134.000
1974 (Altılar)	104.083	15.612	50.258	26.192	5.984	202.129	23.000.000
1974 (Üçler)	5.182	779	-	1.002	29	6.992	-

KAYNAK : D.P.T.

Türkiye'nin, Geçici Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren uğramış olduğu toplam gümrük ve eş etkili vergi kaybı, 455.648 milyon lirayı bulmuştur. 1972 yılındaki toplam gümrük ve eş etkili vergiler içinde vergi kaybı oranı % 1.82'dir. Bu oranın küçüklüğüne bakılarak hatalı bir sonuca ulaşılmamalıdır. Türkiye'nin ithalatı, eldeki geçmiş verilere göre süratle AET'ye köymektedir. Gerçekten 1964 yılında Türkiye'nin ithalatında değer olarak AET'nin payı % 28.7 iken 1967'de % 35.1, 1971'de % 38.9, 1972'de % 41.7, 1973'de % 55.0 ve Ocak-Kasım 1974'de

(x) Tablo'da, Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından bulunan belediye payı kaybı, toplam gümrük vergisi kaybı üzerinden % 15 oranıyla global olarak hesaplanmıştır. 1972 ve 1973 yıllarında gümrük vergisi fiili ensidansı % 16, 1974'de %14.7 olarak alınmıştır. İstihsal vergisi ensidansı %16.7, damga resmi ise %8'dir. 1974 yılına ilişkin kayıplarda, Tamamlayıcı Protokol'ün 1.1.1974 tarihinden itibaren Geçici Anlaşma ile yürürlüğe girmesiyle (Resmi Gazete, Tarih: 29.12.1973, No:14757) AET'ye katılan üç yeni ülkeden yapılan ithalatta uğranılan vergi kayıplarında esas alınmıştır. İthalat damga resminde, AET'ye uygulanan indirim diğer GATT üyesi ülkelere 1973 yılından itibaren uygulandığından, ithalat damga resminde 1973 yılında toplam 63.378 bin ve 1974 yılında 92.736 bin liralık kayıp ortaya çıkmıştır.

% 45.9'dur. Özellikle son yıllarda Türkiye ithalatının değer olarak hemen hemen yarısı, AET ülkelerinden karşılanmaktadır. İthalatta meydana gelen bu kayma, AET'ye yönelik gümrük ve eş etkili vergilerin saptanan tarihe göre indirimi ve artan liberasyon uygulaması sonucunda giderek dahada artacaktır. Ayrıca Türk Gümrük Tarifesinin Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine uyumda söz konusu olduğuna göre, vergi kaybı bu yönden de hızlanacaktır. Gerçekten Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından yapılan bir hesaba göre 1978 yılında Türkiye'nin AET'ye gümrük ve eş etkili vergi yükümlülüğü ile Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sonucunda uğrayacağı toplam vergi kaybı, 82.62 milyon dolar olacaktır (82).

Türkiye, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Yeni Strateji'de saptanan hedeflere ulaşabilmek için, önceki Kısım'da değinildiği gibi hızla sanayileşmek zorundadır. Bu nedenle, Üçüncü Plan döneminde gayrisafi mil-

---

(82) bu değer hesaplanırken göz önünde bulundurulmuş hususlar için bkz. AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları:II.., .23. Aslında 1995 yılına uzanan bir projeksiyon ile Türkiye'nin AET üyeliği dolayısıyla uğrayacağı vergi kayıplarını hesaplamak, 12 ve 22 yıllık listelere dahil olan malların her biri için ayrı ayrı ithalat projeksiyonlarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Böyle bir çalışma ise, yukarıda adı geçen kaynaktada belirtildiği gibi imkansızdır. Fakat buna rağmen aşağıdaki kısıtlayıcılar altında D.P.T. tarafından yapılan bir hesaplamada vergi kaybı, 1972-1977 döneminde 4.651 milyon, 1972-1984 döneminde 47.537 milyon ve 1972-1994 döneminde ise 274.544 milyon TL. olarak bulunmuştur. Şüphesiz bu rakamların geçerliliği, kısıtlayıcıların geçerliliği oranındadır. Buradaki kısıtlayıcılar şöyledir: i-ithalat artış hızı % 7, ii-AET'den ithalatın toplam ithalat içindeki oranı dönem boyunca % 40, iii-baz yılında toplam ithalat değerindeki vergilerden indirim tabii olanların ortalama oranı % 53.71 (gümrük vergisi % 25.05, belediye payı 3.66, damga resmi 25.0), iv-dönem boyunca liste değişikliği yapılmamakta ve OGT'ne uyum konusunda istisnai hükümlere başvurulmamakta, v-indirim uygulanacak vergiler, gümrük vergisi+belediye payı+damga resmidir, vi-ortaya çıkan vergi kaybı, marjinal kayıpları değil, ithalatın %7 artış hızına göre indirimsiz bir sistem içinde elde edilecek vergi geliri ile Katma Protokol'ün uygulanması sonucunda elde edilecek vergi geliri arasındaki farkı göstermektedir, vii-23 Kasım 1970 tarihli vergi hadleri üzerinden hesaplama yapılmıştır. Görüldüğü gibi bu varsayımların geçerliliği, bugünkü koşullarda mümkün değildir.

li hasıla ^{da} 88.3 milyar TL.'lık bir artış sağlamak için 281.1 milyar TL.'lık yatırım yapılması hedef olarak alınmıştır (83). Bu yatırımın 158.4 milyar liralık kısmı kamu kesimi, 122.7 milyar liralık kısmı ise özel kesim tarafından gerçekleştirilecektir. Üçüncü Plan döneminde kamu kesimi payı, ortalama yüzde 56.3 olacaktır (84). Yine Üçüncü Plan'da öngörülen yatırım seviyesini gerçekleştirebilmek için toplam iç tasarrufların yılda ortalama yüzde 13.6, kamu tasarruflarında yılda ortalama yüzde 18.9 oranında arttırılması amaçlanmıştır (85). Plan'da toplam tasarrufların arttırılmasında en büyük katkının kamu kesiminden sağlanacağı belirtilerek Üçüncü Plan Döneminde kamu tasarruflarında yılda ortalama yüzde 18.9 oranında arttırılması öngörülmüştür (86).

Kamu kesimi için planda öngörülen bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ise, bilindiği gibi gerekli gelirlerin sağlanmasına bağlıdır. Kamu gelirleri içinde en önemli kaynak Plan'da belirtildiği ve Tablo 19'da görüldüğü gibi vergi gelirleridir. Üçüncü Plan Döneminde toplam vergi gelirlerinin yılda ortalama yüzde 11.4 artarak 1977 yılında 69.4 milyar TL'na ulaşacağı amaçlanmıştır (87). Plan'da ayrıca, vasıtalı vergilerin yılda ortalama yüzde 10.7 oranında artarak Plan dönemi sonunda toplam vergi gelirlerinin yüzde 53.5'ni oluşturacağı ve vergi gelirlerinin tahmininde Katma Protokol'ün ithalata ilişkin vergi indirimlerinde göz önüne alındığı belirtilmektedir (88). Bu arada bir noktaya değinmekte yarar vardır. Geçmiş Plan dönemlerinde Türkiye'de kamu gelirleri içinde önemli bir yeri olan vergi gelirlerindeki gerçekleştirmeler, daima plan he-

---

(83) ÜBYKP, s.166, paragraf:306.

(84) ÜBYKP, s.167, paragraf:312.

(85) ÜBYKP, s.171, paragraf:315-316.

(86) ÜBYKP, s.175, paragraf:332.

(87) ÜBYKP, s.173, paragraf:322.

(88) ÜBYKP, s.173-174.

deflerinin gerisinde kalmıştır (89).

Bu durum karşısında, Türkiye'nin ilerleyen gümrük indirim takvimi karşısında kümülatif olarak uğrayacağı vergi kayıpları sanayileşmenin finansmanına ağır bir mali yük getirecektir. Üçüncü Plan Döneminde öngörülen 281.1 milyar liralık yatırımın 158.4 milyarlık kısmının bilindiği gibi kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Kamu gelirleri içinde ilk sırada yer alan vergi gelirleridir. Bu vergi gelirlerinin ortalama altıda birinide gümrük ve eş etkili vergiler oluşturmaktadır. Geçiş dönemi boyunca Türkiye ithalatının çok hızlı bir biçimde AET'ye kayacağıda düşünülecek olursa, Türkiye'nin Yeni Strateji'de öngörülen sanayi yapısına ulaşmak için gerçekleştireceği kamu yatırımlarının finansmanında bir dar boğazla karşılaşması, bu aya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kaçınılmaz olmaktadır.

---

(89) Birinci Beş Yıllık Plan Döneminde (1963-1967) vergi gelirleri plan hedefi 64.107 milyon, gerçekleşme 55.999 milyon (%87.4), İkinci Plan Döneminin 1968-1971 yıllarında hedef 96.199 milyon, gerçekleşme ise 90.372 milyon liradır (% 93.6). Bkz. ÜBYKP, s.40, Tablo:33.

SONUÇ

Gümrük birlikleri teorisi ile dinamik ekonomik birleşmeler teorisi, uluslararası iktisat disiplininin bir bölümünü oluşturmaktadır. 1950 yıllarından sonra Batı Avrupa'da ortaya çıkan uluslararası ekonomik birleşme çabalarına paralel olarak, teorik alanda da ekonomik birleşmelerin yaratacağı sorunlara çözüm bulmak için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. J.Viner ve J.E.Meade'nin önderliğinde başlayan teorik çalışmalar, günümüze kadar devam edip gelmiştir.

Milli ekonomilerin birleştirilmesi aşamasında, Batı Avrupa'da serbest ticaret bölgelerini, gümrük birlikleri ve ortak pazarların kurulması izlemiştir. Bilindiği gibi gümrük birlikleri, serbest ticaret bölgelerine göre daha ileri bir ekonomik birleşme aşamasını temsil etmekte olup, birliğe dahil olan ülkelerin mal hareketlerine konan bütün vergi ve miktar kısıtlamalarının ortadan kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmasını gerektirmektedir. Bir milli ekonominin dış ülkelere karşı uygulamış olduğu vergi ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırması, birlik kurmuş olduğu ülkelerin ekonomilerini etkilemesi yanında, kendisinin de diğer ortak ülke ekonomilerinin etkisi altında kalması sonucunu doğurmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, gümrük birliklerinde refah seviyesi yönünden üretim, tüketim ve ticaret hadleri üzerinde görülmektedir.

Gümrük birliğinin genel refah seviyesi üzerinde yaratmış olduğu bu etkilere ek olarak, ekonomik birleşmelerin daha ileri aşamalarında birleşmenin yaratmış olduğu dinamik refah etkileride, milli ekonomiler için oldukça önemli bulunmaktadır. Ekonomik birleşmeye giden ülkelerin üreticileri, daha geniş bir pazara üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yarar-

lanma olanağına sahiptirler. Ayrıca, üretim faktörlerine konan kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıyla ekonomik birleşmeler, birleşen ekonomilerin sermaye akımı ve istihdam seviyeleri üzerinde de çeşitli etkiler yaratmaktadır.

Batılı iktisatçılarca teorik olarak geliştirilen bütün bu modeller, ekonomik birleşmeye giden ülkelerin aynı seviyede gelişmiş başka bir deyişle sanayileşmiş ekonomiler oldukları varsayımından hareket etmektedir. Oysaki, ekonomik birleşmeye giden ülkelere bir veya birkaçının henüz gelişmesini birlik kuracağı ülkelere göre tamamlayamamış ve sanayileşme çabalarının henüz sonucunu alamamış bir ülke olması durumunda, gelişmiş batı ekonomileri için ortaya konan modellerin bu ülkeler için geçerliliği irdelenmeye değer. G.Myrdal'in, "Economic Theory and Underdeveloped Regions" isimli eserinde de belirtmiş olduğu gibi, gelişmiş batı ülkelerinin kendi açılarından geliştirdikleri teori ve modeller, gelişmekte olan ülkelerin amaçlarına tam olarak uygun bulunmamaktadır. Çünkü, her iki grubunda amaçları, bir ölçüde farklıdır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, iktisat disiplininin diğer dallarında olduğu gibi ekonomik birleşmeler teorisinde de, gelişmiş ülkelerin geliştirdikleri teori ve modelleri aynen almak yerine içinde buldukları koşullara en uygun modelleri kendileri geliştirmek zorundadırlar.

Bu açıdan konuya yaklaştığımızda, farklı gelişme seviyesinde bulunan ülkeler arasındaki bir ekonomik birleşmede, gelişme seviyeleri birleşme içindeki diğer üyelere göre daha geri olan ülkenin hızla kalkınabilmesi (sanayileşmesi), kanımızca en önemli konu olmaktadır. Böyle bir durumda, gelişmekte olan birlik üyesinin hangi üretim dallarında ihtisaslaşacağı ve ihtisaslaşmış olduğu üretim dalları ürünlerinin ekonomik birlik içindeki rekabet olanaklarının ne olacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu, şüphesiz geleneksel karşılaştırmalı üstünlükler teorisi esaslarına göre çözümlenmek, yukarıdaki paragrafta değinmiş olduğumuz fikirlerin ışığında mümkün bulunmamaktadır. O halde, geleneksel karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkenin dinamik gelişme

süreciyle bağdaştırılması ve teorisinin statik varsayımlarının bu ülkenin zaman içinde değişen koşullarına uydurulması gerekmektedir. Aksi bir davranış, gelişmekte olan üye ülkenin ekonomik birleşme içindeki "az gelişmiş ülke" niteliğinin devam etmesine ve bu niteliğin hiçbir zaman ortadan kalkmamasına sebep olur.

Ekonomik birleşmeye gidildiğinde, diğer üye ülkelere göre daha geri üretim yapısında olan ülkenin, birliğin gelişmiş ülkeleri ile aralarında bulunan "gelişme açığını" kapatabilmesi için belirli bir süreyle sınırlı olsa, gelişen sanayisini koruması gerekmektedir. Bu süre, ekonominin içinde bulunduğu koşullara ve ekonominin gelişme sürecine bağlıdır. Yeni kurulan veya kurulacak olan sanayi dalları üretimlerinin birlik içinden gelen yıkıcı rekabete karşı korunması, gelişmekte olan üye ülkenin birliğin "gerçek bir üyesi" olması için adeta bir zorunluluktur.

Gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye, gelişmiş ülkelere oluşmuş AET'ye katılmak için 1964 yılında bir Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalamıştır. Eğer bugünkü koşullarda bir değişiklik olmaz ise, AET'ye katılma 1995 yılında gerçekleştirilme aşamasına ulaşacaktır. Böylece, ekonomik birleşmeler tarihinde ilk kez gelişme seviyeleri arasında oldukça büyük bir fark bulunan iki ekonomi, ekonomik bir çıkar umarak birleşeceklerdir. Bu birleşme sonucunda ekonomiler arasında ortaya çıkan üretim etkileri, tarafların birlikten sağlayacakları yararlar da önemli bir rol oynayacaktır. Türkiye'nin böyle bir birleşmeden kazançlı çıkabilmesi, AET tüketici alımlarının, üçüncü üretici ülkeler ile AET içi üreticilerden Türkiye'ye kayması ile mümkündür. Fakat bugünkü koşullarda böyle bir durumun ortaya çıkması biraz zordur. Çünkü, yüksek maliyetlerle üretim yapan Türkiye'den daha düşük maliyetlerle üretimi gerçekleştiren AET'ye doğru tüketici alımlarının kayması, dünya kaynakları yönünden istenilen ticaret yaratılması durumunun ortaya çıkmasına sebep olmasına rağmen, Türkiye açısından bir refah kaybının doğmasına yol açabilir. Ayrıca AET'ye geçişte Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde meydana gelecek olumsuz gelişmelerde, Türkiye'nin birleşmeden sağlayacağı yararları önemli ölçüde azaltır.

AET'ye girmenin getireceği büyük piyasa olanaklarından yararlanma, geniş ve satınalma gücü yüksek bir pazara üretim yapacak olan Türk işletmelerinin "pazar darboğazını" genişletecektir. Bunun sonucunda, Türkiye'de optimum ölçekte kurulamayıp maliyetlerini dış ülke ürünleri maliyetleri seviyesine indiremeyen "cüce" işletmeler, işletme ölçeklerini genişletme olanağına kavuşacaklardır. Buna bağlı olarak ta, gerek fizik ve gerekse emek prodüktivitelerinde bir artış sağlanacaktır. Gerçekten Türkiye'de imalat sanayiinde -özel ve kamu-, çıktı miktarının artmasıyla orantılı olarak emek prodüktivitesinde bir artış gözlenmektedir. Böylece Türkiye'nin sınırlı pazarında üretim yapan ve optimum ölçekte kurulamadıkları için yüksek maliyetlerle üretimi gerçekleştiren işletmeler, AET üyeliğinin sağlamış olduğu geniş piyasa olanakları dolayısıyla ölçek ekonomilerinden yararlanıp maliyetlerinde bir azalma sağlayabileceklerdir.

AET üyeliğinin, Türkiye'nin hızlı bir sanayileşme programının gerektirdiği tasarruf-yatırım açığını kapatacak ölçüde bir dış yardım ve yabancı sermaye akımı doğurması, bugünkü koşullarda pek mümkün görünmemektedir. AET'ye katılma aşamalarından Hazırlık ve Geçiş Dönemlerinde, Avrupa Yatırım Bankası kanalından özellikle altyapı yatırımlarının finansmanı için alınan krediler, Türkiye'nin kalkınma çabalarına olumlu katkılarda bulunmuştur. Fakat, AET ülkelerinden Türkiye'ye gelen özel yabancı sermaye için aynı olumlu durum söz konusu olmamaktadır.

O halde, Türkiye ile AET ülkeleri arasındaki sermaye hareketlerine konan kısıtlamalar ortadan kaldırılrsa bile, Türkiye'ye AET ülkelerinden özellikle kalkınma stratejisinde öncelik taşıyan üretim kesimlerine bir sermaye akımı beklemek gerekir. Çünkü özel yabancı sermaye, daha çok sosyal sabit sermayesi (social overhead capital) tamamlanmış, kâr garantisi olan ve sosyal ve kültürel yönden gelişmiş bölgelere yönelmektedir. Ayrıca sermaye hareketlerine konan kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Türkiye'den, gelişmiş AET ülkelerine doğru bir sermaye hareketide söz konusu olacaktır. Konu bu şekilde iki yönlü olarak değerlendirildiğinde, sermaye hareketlerine konan sınırlamaların ortadan kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'den yurtdışına çıkacak olan sermayenin,

kalkınmaya olan olumsuz etkisininde gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Türkiye'nin AET'ye ortak üye olması durumunda, çalışanların Topluluk içinde serbest bir şekilde dolaşım hakkından yararlanması, işgücü fazlası olan Türkiye için bir olanaktır. Katma Protokol'ün 36 ncı maddesi uyarınca 1976 yılından itibaren aşamalı olarak Türk işgücüne AET ülkelerinde sağlanacak serbest dolaşım hakkı, eğer bir engelleme ile karşılaşılmaz ise, Türkiye'nin istihdam olanaklarını büyük ölçüde genişletecektir. Fakat bu darboğazın genişlemesi, AET ülkelerinin ekonomik gelişmelerinde bir düşüş meydana gelmemesi, bu ülkelerin üretim birleşimlerinin daha fazla sermaye-yoğun üretim tekniklerine yönelmemesi ile işgücü gönderimi yönünden Türkiye'ye rakip ülkelere Topluluğa yönelen işgücü hareketinde ülke aleyhine bir gelişim olmamasına bağlı bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin hızla sanayileşmesinin bir sonucu olarak ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün AET ülkelerine gitme olasılığında bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin yurtdışında genişleyen istihdam olanaklarının ülke için ilerde bir sorun yaratmasında mümkündür.

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümleri çerçevesinde Türkiye, 1995 yılında AET ekonomilerine katılma hakkına sahip olacaktır. Bu nedenle, 1995 yılına gelinceye kadar geçecek olan sürenin Türkiye'nin "gerçek" anlamda bir AET üyeliği için en iyi şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Gerçekten Yeni Strateji'de uzun dönemli hedefler seçilirken, Türkiye'nin AET içinde milli bütünlüğünden ve öz yararlarından kaybetmeden kalkınması esas alınmaktadır. Türkiye, bu kalkınmayı başka bir deyişle sanayileşmeyi, planlı ekonominin kurallarına göre gerçekleştirecektir. Bu durumda Türkiye, bir taraftan Katma Protokol hükümleri ile saptanan indirim takvimine göre yeni gelişen sanayisini AET rekabetine açarken, diğer taraftan hızla kalkınabilmesi için gerekli olan ara ve yatırım malları sanayilerini kurup, bunları önceden saptanan sınırlı süre içinde AET ülkelerinin sanayileri ile rekabet edebilecek bir seviyeye ulaştırma "dilemma" siyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Türkiye, dünyanın en düşük sınai gümrük tarifelerinden biri olan Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesini, Katma Protokol'de belirlenen süre içinde kabul edecektir. Bu durumda Türk sanayisinin gelişiminin Plan ve Perspektif hedeflerinin gerisinde kalma olasılığı büyüktür. Gerçekten böyle bir süreç içinde planlı kalkınma ile giderek liberalleşen ekonomi kurallarını bağdaştırmak, Türkiye için ileride bir sorun olarak ortaya çıkabilir. Çünkü Türkiye'deki planlama, AET ülkelerinde olduğu gibi ekonominin "intibak" planlaması değil, aksine zorunlu bir "kalkınma" planlamasıdır. Bunun yanında, Türkiye'nin sanayileşerek kalkınması açısından stratejik önemi bulunan ve Katma Protokol'de saptanan süre sonunda bile AET sanayileri ile rekabet olanakları sınırlı olan sanayi dallarının korunmasında, planlı kalkınmanın bir gereği olabilir.

Böyle bir durumda, Katma Protokol ile üstlenilen yüklenimlerin ülkenin sanayileşme çabalarına etkisi, şüphesiz olumsuz yönde olacaktır. Aslında taraflar arasındaki gümrük birliğinin "karşılıklı ve dengeli yükümlere" dayanması temel ilke olarak benimsendiğine göre, bugüne kadar ortaya çıkan uygulama sonuçlarının da göz önünde bulundurarak, AET'nin sözü edilen temel ilkeye daha fazla ağırlık vermesi sağlanmalıdır. Ayrıca, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün esaslı olan sektörler ve sektörler arası taviz dengesi ilkesinin, Topluluğun uygulamış olduğu tercihli ve tavizkâr dış ticaret politikası sonucunda AET'ye ortak aday üye ülke durumunda olmayan ülkelerin tümüne açık bir duruma gelmiş olduğunda, burada belirtmekte yarar vardır.

Katma Protokol uyarınca kaldırılacak olan gümrük ve eş etkili vergilerin Türk Bütçe Gelirleri içinde oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Yeni Strateji'de saptanan hedeflere ulaşabilmek için yapılacak olan yatırımların yarısından fazlası, bilindiği gibi kamu kesimi tarafından gerçekleştirilecektir. Kamu kesiminin Plan'da öngörülen bu hedefleri gerçekleştirebilmesi ise, açıkça anlaşılacağı gibi yatırımları finanse edecek kaynakların varlığına bağlıdır. Fakat Türkiye'nin AET'ye Geçiş Dönemi süresince ilerleyen gümrük

indirim takvimi karşısında kümülatif olarak uğrayacağı vergi kayıpları, özellikle kamu kesimi yatırımlarının finansmanına çok ağır bir yük getirecektir. Eğer alternatif gelir kaynakları sağlanamazsa, bu konuda da ilerde bir darboğazla karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır.

Bütün bunların ötesinde, ekonomiye devletin müdahalesini gerektiren ekonomi politikalarının alınması, AET ortak ekonomi politikasına uyum ölçüsünde ortadan kalkabilecektir.

Ekonomik birleşmeler tarihinde ilk kez ortaya çıkacak olan farklı gelişme seviyelerindeki iki ekonominin birleşmesinde, Türkiye gibi henüz gelişmekte olan bir ülkenin önceden saptanan sınırlı süreler içinde ve kendisine sağlanan sanayi kesimini koruyucu sınırlı politikalar çerçevesinde hızla kalkınabilmesi, bizce bugünkü koşullarda mümkün görülmemektedir. O halde, bugüne kadarki uygulamalardan ortaya çıkan sonuçları da değerlendirerek, Türkiye için artık bir ayrıcalık olmaktan çıkmış mevcut hukuki düzenlemelerde ülke çıkarlarına en uygun gelecek değişiklikleri yapmak, gerçek AET üyeliği için bir önkoşul olmaktadır.

KAYNAKLAR

KITAPLAR:

- AKER, A. Türkiye Endüstrisi ve Ortak Pazar, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.
- ALPAR, C. Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Emel Matbaacılık Ltd.Şti., Ankara, 1974.
- ANDIC, F.-ANDIC, S.-DOSSER, D. A Theory of Economic Integration for Developing Countries, George Allen and Unwin Ltd., London, 1971.
- BALASSA, B. The Theory of Economic Integration, Richard D. Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1961.
- _____ Economic Development and Integration, Centro de Estudios Monetarios Latinoamericanos, Mexico, 1965.
- _____ Trade Liberalization Among Industrial Countries: Objectives and Alternatives, McGraw-Hill Book Co., New-York, 1967.
- BÜYÜKERŞEN, Y. Makro Ekonomi Derslerine Başlangıç, Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1971.
- BENHAM, F. Economies, Sir Isaac Pitman and Sons. Ltd., London, 1961.
- BROAD, R.-JARRETT, R.J. Community Europe Today, Oswald Wolff, London, 1972.
- ÇADIRCIOĞLU, T. Avrupa Yatırım Bankası Faaliyetleri ve Türkiye, Maliye Tetkik Kurulu, Yayın No.159, Ankara, 1973.
- CAVES, R.E. Trade and Economic Structure: Models and Methods, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960.
- CAIRNCROSS, A.K. Factors in Economic Development, George Allen and Unwin Ltd., London, 1965.
- ÇINAR, Ö. Avrupa Ekonomik Topluluğuna "Katılma", "Ortaklık" ve "Serbest Alışveriş" Bağlarıyla "Ortak Dış Ticaret Politikasına" İlişkin Diğer Uygulamalar Çerçevesinde Katma Protokol Tavizlerinin Gerçek Değeri Üzerine Karşılıklı İnceleme, Nisan 1973 Brüksel-Nisan 1974 Ankara, Teksir.
- CORDEN, W.M. Recent Developments in the Theory of International Trade, Princeton University Press, 1965.
- DELL, S. Trade Blocks and Common Markets, Constable and Co. Ltd., London, 1963.
- DİRİMTEKİN, H. Genel İktisat: Mikro, İ.T.İ.A. Basımevi, Eskişehir, 1974.
- _____ Genel İktisat: Makro, İ.T.İ.A. Basımevi, Eskişehir, 1975.
- _____ Uluslararası İlişkiler: Dış Ticaret Ders Notları, Eskişehir, 1973.

- ELLSWORTH, P.T. The International Economy, Macmillan Co., London,1970.
- ERTOP, K. Kıyası Maliyetler Teorisi Üzerine Bir İnceleme, Sermet Matbaası, İstanbul,1969.
- FERGUSON, C.E. Microeconomic Theory, Richard D.Irwin, Homewood Illinois, 1972.
- GORBON, O. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklığın Geçiş Dönemi Esasları, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Avrupa Ekonomik İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara,1973.
- GÖKDERE, A.Y. Az Gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler, Sevinç Matbaası, Ankara,1969.
- HABERLER, G. The Theory of International Trade, William Hodge and Co. Ltd.,London,1968.
- Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, çev.Necati Mumcu, Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul,1970.
- HAN, E. Kalkınmada Altyapı Yatırımları, Doktora Tezi, Eskişehir İ.T.İ.A.,1973.
- HENDERSON, J.M.-QUANT, R.E. Microeconomic Theory:A Mathematical Approach, McGraw-Hill Book Co., New-York,1971.
- HIGGINS, B. Economic Development:Problems, Principles and Policies, W.W.Norton and Co. Inc., New-York,1968.
- HIRSCHMAN, A.O. The Strategy of Economic Development, Yale University Press, New Haven and London, 1972.
- HIÇ, M.-ALKİN, E.-MANISALI, E.-BİRDAL, E. Montaj Sanayii:Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri,Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1973.
- JANSSEN, L.H. Free Trade Protection and Customs Union,H.E.Stenfert Kroese, N.V.Leiden, 1961.
- JANSEN, W.G. The Common Market, G.T.Foulis and Co. Ltd.,London,1967.
- JOHNSON, H.G. Money Trade and Economic Growth, George Allen and Unwin Ltd., London,1962.
- KAHNERT, F.-RICHARDS, P.-STOUTJESDIJK, E.-THOMOPOULOS, P. Economic Integration Among Developing Countries,OECD,Paris,1969.
- KARLUK, S.R. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri, İ.T.İ.A.Basımevi,Eskişehir,1974.
- KEMP, M.C. The Pure Theory of International Trade,Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J.,1964.
- KINDLEBERGER, C.P.Uluslararası İktisat, çev.Necdet Serin,Sevinç Matbaası, Ankara,1970
- Economic Development,McGraw-Hill Book Co. Inc., New-York, 1965.

- RAMACHANDRAN, N. Agriculture versus Industry: Turkey's Experience Some Comparisons with Japan and Relevance for LDCs, OECD Study on Turkey, August 1973, Teksir.
- ROOT, F.R. International Trade and Investment: Theory, Policy, Enterprise, South Western Publishing Co., Cincinnati, Ohio, 1973.
- SAMUELSON, P.A. Economics, McGraw-Hill Book Co., New-York, 1967.
- SAVAŞ, V.F. Kalkınma Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974.
- SCITOVSKY, T. Economic Theory and Western European Integration, George Allen and Unwin Ltd., London, 1962.
- SCHUMPETER, J.A. History of Economic Analysis, Oxford University Press, New-York, 1961.
- _____ Business Cycles, McGraw-Hill, New-York, 1939.
- SERİN, N. Kalkınma ve Dış Ticaret, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- SIDAL, H. Gümrük Politikası: Mevzuatı ve Tatbikatı, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1966.
- SWAN, D. The Economics of the Common Market, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, England, 1970.
- TAKAYAMA, A. International Trade, Holt, Rinehart and Winston, New-York, 1972.
- TINBERGEN, J. International Economic Integration, Elviesier Publishing Co., Amsterdam, 1965.
- _____ The Design of Development, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1966.
- TOPRAK, V. Milletlerarası İktisat Ders Notları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- URQUIDI, V.L. Free Trade and Economic Integration in Latin America: Toward A Common Market, University of California Press, Los Angeles, 1968.
- ÜLGENER, S. Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966.
- ÜSTÜNEL, B. Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi, Ankara, 1960.
- _____ Avrupa Müsterek Pazarının Türk Ekonomisi Üzerindeki Muh-temel Tepkileri, Ankara, 1962.
- VANEK, J. International Trade: Theory and Economic Policy, Richard D. Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1962.
- VINER, J. The Custom Union Issue, Carnegie Endowment for International Peace, London, 1950.
- _____ Studies in the Theory of International Trade, Harper and Row, 1937.

- _____ International Trade and Economic Development, Oxford University Press, London, 1970.
- YÜKSEL, A.S. Ortak Pazara Geçiş Dönemi ve Türk Sanayi, İstanbul, 1970.
- _____ Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
- _____ Özellikle Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu, Teksir edilmiş ders notları, Eskişehir, 1973.
- _____ Katma Protokol Karşısında Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu, Eskişehir Sanayi Odası Yayın No.6, Ankara, 1971.
- WEBER, A. Theory of Location of Industries, çev. C.J.Friedrich, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1958 (3.Baskı).
- MAKALELER:
- ALLEN, R.L., "Integration in Less Developed Areas", KYKLOS, Vol.XIV, 1961, Fasc.3, s.315-336.
- AREN, S. "Gümrük Birliği ve Ortaya Koyduğu Meseleler", SBF Dergisi, C.XIII, No.1, Mart 1958, s.10-23.
- ATKINSON, A.B.-STIGLITZ, J. "A New View of Technological Change", EJ, Vol. LXXIX, No.315, September 1969, s.573-578.
- BAIROCH, P. "Free Trade and European Economic Development in the 19th Century", EER, Vol.3, No.3, November 1972, s.211-245.
- BALASSA, B. "Planning and Programming in the European Common Market", EER, Vol.4, No.3, October 1973, s.217-223.
- BHAGWATI, J. "Trade Diverting Customs Unions and Welfare Improvement: A Clarification", EJ, Vol.81, No.323, September 1971, s.580-587.
- _____ "Some Recent Trends in the pure Theory of International Trade", International Trade Theory in a Developing World içinde s.1-30.
- _____ "Dış Ticarete Himaye ve Sanayileşme", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme içinde s.117-136.
- _____ "Immiserizing Growth: A Geometrical Note" RES, Vol.XXV, No.3, June 1958, s.201-205. (Readings in International Economics içinde s.300-305.)
- BENSUSAN-BUTT, D.M. "A Model of Trade and Accumulation", AER, Vol.XLIV, No.4, September 1944, s.511-529.
- BULUTAY, T. "Mükayeseli Masraflar Teorisi Üzerine", SBF Dergisi, C.XXI, No.3, Eylül 1966, s.37-50.
- CAIRNCROSS, A.K. "Trade and Development", Economics of Trade and Development içinde s.113-128.

- CHEENERY, H.B. "Patterns of Industrial Growth", AER, Vol.L, No.4, September 1960, s.624-654.
-
- "The Role of Industrialisation in Development Programmes", AER, May 1955. (The Economics of Underdevelopment içinde s.450-471.)
-
- "Comparative Advantage and Development Policy", AER, Vol.LI, No.1, March 1961. (Economics of Trade and Development içinde s.135-167.)
- CHIPMAN, S. "A Survey of the Theory of International Trade: Part 2, The Neo-Classical Theory", ECONOMETRICA, Vol.33, No.4, October 1965, s.685-760.
- COOPER, C.A.-MASSEL, B.F. "Toward a General Theory of Customs Union for Developing Countries", JPE, Vol.73, No.5, October 1965, s.461-476.
- CORDEN, W.M. "The Structure of a Tariff System and the Effective Protective Rate", JPE, Vol.74, 1966, s.221-237. (International Trade içinde s.284-308.)
- CURRIE, J.M.-MURPHY, J.A.-SCHMITZ, A. "The Concept of Economic Surplus and Its Use in Economic Analysis", EJ, Vol.LXXXI, No.324, December 1971, s.741-791.
- FLEMING, J.M. "On Making the Best of Balance of Payments Restrictions on Imports", EJ, Vol.LXI, No.241, March 1951, s.48-71.
-
- "External Economies and the Doctrine of Balanced Growth", EJ, June 1955. (The Economics of Underdevelopment içinde s.272-294.)
- GEHRELS, F. "Customs Union from a Single Country Viewpoint", RES, Vol.XXIV, No.63, 1956-57, s.61-64.
- HABERLER, G. "Comparative Advantage, Agricultural Production and International Trade", The International Journal of Agrarian Affairs, Vol.IV, No.3, May 1964, s.130-149. (Economics of Trade and Development içinde s.168-187.)
-
- "Some Problems in the Pure Theory of International Trade", EJ, Vol.LX, No.238, June 1950, s.223-240. (Readings in International Economics içinde s.213-229.)
-
- "International Trade and Economic Development", National Bank of Egypt, Cairo, 1959. (Economics of Trade and Development içinde s.103-112.)
- HAGEN, E.E. "An Economic Justification for Protection", QJE, Vol. LXXII, No.4, November 1958, s.496-514. (Economics of Trade and Development içinde s.376-393.)

- HARROD, R.F. "Factor-Price Relations under Free Trade", EJ, Vol.68, June 1958, s.245-255.
- HECKSHER, E. "The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income", Ekonomisk Tidskrift, Vol.XXI,1919,s.497-512. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.272-300.)
- HIÇ, M. "Türkiye'nin Ortak Pazara Girmesi Sorununun Genel Hatları", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri içinde s.611-648.
- JOHNSON, H.G. "The Economic Theory of Customs Union", Pakistan Economic Journal, Vol.X, No.1, March 1960,s.14-32. (Money Trade and Economic Growth içinde s.46-74)
- _____ "Tariffs and Economic Development:Some Theoretical Issues", The Journal of Development Studies, Vol.I, October 1964, s.3-30. (Economics of Trade and Development içinde s.351-375.)
- _____ "Comparative Costs and Commercial Policy", Pakistan Economic Journal, Vol.VIII, No.2, June 1958, s.29-43. (Money Trade and Economic Growth içinde s.28-45.)
- _____ "Factor Endowments, International Trade and Factor Prices", Manchester School of Economic and Social Studies, Vol. XXV , No.3, September 1957, s.270-283. (Readings in International Economics içinde s.78-89.)
- _____ "Optimal Trade Intervention in the Presence of Domestic Distortions", (Trade, Growth and the Balance of Payments içinde s.3-34.)
- _____ "Optimum Tariffs and Retaliation", RES, Vol.XXI,No.55, 1953-54, s.142-153. (International Trade and Economic Growth içinde s.31-61.)
- KARLUK, S.R. "Türkiye-AET İlişkilerinde On Yılın Getirdikleri", Ankara Ticaret Odası Dergisi, Haziran 1974, s.13-31.
- _____ "Son On Yılda Türkiye-AET Dış Ticaret İlişkileri", İktisat ve Maliye, C.XXI, No.6, Eylül 1974,s.236-239.
- KEMP, M.C. "The Mill-Bastable Infant Industry Dogma", JPE, Vol. LXVIII, No.1, February 1960,s.65-67.
- KREININ, M.E. "Effects of the EEC on Imports of Manufactures", EJ, Vol.82, No.327, September 1972, s.897-920.
- KUMBARACIBAŞI, O. "Uluslararası Ekonomik Kıyaslamalarda Kişi Başına Düzeltilmiş Sosyal Hasıla Kriteri ve Türk Ekonomisine İlişkin Bir Deneme", SBF Dergisi, C.XXVII, No.3, Eylül 1972, (Cem Sar'a Armağan) s.757-769.

- KURUÇ, B. "Katma Protokol'ü Okurken", SBF Dergisi, C.XXVI, No.2, Haziran 1971, s.181-211.
- LEONTIEF, W. "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-Examined", Proceedings of the American Philosophical Society, Vol.97,1953.(International Trade içinde s.93-139.)
- LICARI, J. "The European Investment Bank", JCMS, Vol.VIII, No.3, March 1970, s.193-215.
- LIPSEY, R.G.-LANCASTER, K. "The General Theory of Second Best", RES, Vol.XXIV, No.63,1956-57, s.11-32.
- LIPSEY, R.G. "The Theory of Customs Unions:A General Survey", EJ, Vol.LXX, No.279, September 1960, s.496-513.(Readings in International Economics içinde s.261-278.)
- _____ "The Theory of Customs Unions:Trade Diversion and Welfare", ECONOMICA, Vol.XXIV, No.93,February 1957, s.40-46.
- LUNDGREN, N. "Customs Unions of Industrialized West European Countries", Economic Integration in Europe içinde s.25-54.
- MAKOWER, H.-MORTON, G. "A Contribution Towards a Theory of Customs Unions", EJ, Vol.LXIII, No.249, March 1953, s.33-49.
- MANİSALI, E. "Ekonomilerarası İhtisaslaşma ve Az Gelişmiş Ekonomiler", Refii Şükrü Suvla'ya Armağan içinde s.317-326.
- MARGOLIS, J. "Secondary Benefits, External Economies and the Justification of Public Investment", RES, 1957, s.284-291. (Readings in Welfare Economics içinde s.372-383.)
- MEADE, J.E. "The Removal of Trade Barriers: The Regional versus The Universal Approach", ECONOMICA, Vol.XVIII, No.70, May 1951, s.184-198.
- _____ "External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation", EJ, March 1952, s.54-67.(Readings in Welfare Economics içinde s.185-198.)
- MEYER, F.V. "Complementarity and the Lowering of Tariffs", AER, Vol. XLVI, No.3, June 1956, s.323-335.
- MIKESSELL, R.F. "The Theory of Common Market as Applied to Regional Arrangements Among Developing Countries", International Trade Theory in a Developing World içinde s.205-229.
- MINHAS, B.S. "The Homohypallagic Production Function, Factor Intensity Reversals and the Hecksher-Ohlin Theorem" JPE, Vol.70, 1962, s.138-156. (International Trade içinde s.140-168.)
- MORGAN, T. "Trends in Terms of Trade and Their Repercussions on Primary Producers", International Trade Theory in a Developing World içinde s.52-95.

- MUNDELL, R.A. "International Trade and Factor Mobility", AER, Vol. XLVII, No.3, June 1957, s.321-335. (Readings in International Economics içinde s.101-114.)
- MYINT, H. "The Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries", EJ, Vol.LXVIII, June 1958, s.317-337. (MYINT,H. Economic Theory and Underdeveloped Countries içinde s.118-146.)
- NURKSE, R. "Patterns of Trade and Development", Economics of Trade and Development içinde s.85-102.
- PILVIN, H. "Tam Kapasite ve Tam İstihdam Büyüme Haddi", çev.Nuri Karacan, İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966 içinde s.40-49.
- PINDER, J. "Problems of European Integration", Economic Integration in Europe içinde s. 143-170.
- PREBISCH, R. "Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları", çev.Bilsay Kuruç, SBF Dergisi, C.XVIII, No.1, Mart 1963, s.103-142.
- _____ "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", AER, Papers and Proceedings, Vol.XLIX, No.2, May 1959,s.251-273.
- ROBERTSON, D.H. "The Future of International Trade", EJ,Vol.XLVIII, March 1938,s.1-14.(Readings in the Theory of International Trade içinde s.497-513.)
- ROSENSTEIN-RODAN,P.N. "Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe", EJ,June-September 1943. (The Economics of Underdevelopment içinde s.245-255.)
- PUCHALA, D.J. "Patterns in West European Integration", JCMS, Vol.IX, No.2, December 1970,s.117-142.
- SAMUELSON, P.A. "The Gains from International Trade", Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol.V,May 1939,s.195-205. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.239-252.)
- SAVAŞ, V.F. "Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Analizi", ESADER, C.V, No.2, Haziran 1969,s.20-38.
- SCITOVSKY, T. "Economies of Scale and European Integration", AER, Vol. XLVI, No.1, March 1956, s.71-91.
- _____ "International Trade and Economic Integration as a Means of Overcoming the Disadvantage of a Small Nation", Economic Consequences of the Size of Nations içinde s.282-290.
- _____ "Two Concept of External Economies", JPE,April 1954. (The Economics of Underdevelopment içinde s.295-308.)

- "A Reconsideration of the Theory of Tariffs", RES, Vol. IX, Summer 1942, s.89-110. (Readings in the Theory of International Trade içinde s.358-389.)
- SELIGMAN, E.-HOLLANDER, J., "Ricardo and Torrens", EJ, March 1911, Vol.21, No.81, s.448-468.
- SINGER, H.W. "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", AER, Vol. XL, No.2, May 1950, s.473-485. (Readings in International Economics içinde s.306-317.)
- SPROAS, J. "The Condition for a Trade Creating Customs Union", EJ, Vol. LXXIV, No.293, March 1964, s.101-108.
- TINBERGEN, J. "Uluslararası, Ulusal, Bölgesel ve Yöresel Endüstriler", çev.S.Rıdvan Karluk, ESADER, C.X, No.2, Haziran 1974, s.205-213.
- UNAY, C. "İçsel Tasarruflar ve Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar", BİTİA Dergisi, C.II, No.1, Temmuz 1973, s.99-124.
- ÜRÜNLÜ, Ç. "Ortak Pazar Katma Protokolü Üzerine Görüşler", Planlama, Mart 1971, No.11, s.193-206.
- VAKIL, C.N.- BRAHMANANDA, P.R. "The Problems of Developing Countries", Economic Consequences of the Size of Nations içinde s.133-150.
- VRIES, B.A. "Entegrasyon, Dış Ticaret ve Sınai Gelişme", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme içinde s.185-206.
- YAMAN, B. "Dev Firmaların Kapitalizmi, Multinasyonel Firmalar ve Dünya Ekonomisindeki Yeri", BİTİA Dergisi, C.II, No.2, Eylül 1973, s.687-709.
- ZEYTİNOĞLU, E. "Türkiye'de Yabancı Sermaye", Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri, içinde s.393-420.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI YAYINLARI:

AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: I, Katma Protokol'ün Genel Değerlendirilmesi, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, 1971.

AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: II, Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, 1971.

AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: IV, Endüstri Mallarının Durumu, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, Nisan 1971.

AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları: V, İş, İsgücü ve Sosyal Politika, DPT:1032-M(İPG):10, Ankara, 1971.

Türk Sanayiinde 1972 Yılı Maliyet Analizleri, DPT:1382-İPD:372, Ankara, Ağustos 1974.

Ortak Pazar Ülkeleri Sermaye Akışı Esasları ve Sermaye Piyasaları, DPT:817-İPD:280, Ankara, Kasım 1969.

3. Plan Modeli:Uluslararası Kollokyumu,DPT:1221-İPD:336, Mart 1972, Ankara.

Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, DPT:1272,
1973,Ankara.

Yeni Strateji 1973-1995, Haziran 1972.

Sanayi Politikaları, DPT:1233-ÖİK:182, Ankara,Haziran 1972.

AET Düzenine ve Türkiye Yönünden Getireceği Sorunlara Genel Bakış,DPT:580-
İPD:233, Ankara, Ağustos 1968.

Avrupa Ekonomik Topluluğu Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT:1393-ÖİK:195,
Ankara, Kasım 1974.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Ortak Pazar, DPT:1150-MGS:1 Ankara,
Mart 1972.

BİRLEŞMİŞ MİLLERLER YAYINLARI:

Processes and Problems of Industrilization in Underdeveloped Countries,
New-York, 1955.

ECLA, Programing Data and Criteria for the Pulp and Paper Industry, 1962.

United Nations Confererence on Trade and Development, Vol.I. Report and
Annexes, New-York, 1973.

World Population Year, Bulletin of Labour Statistics, International Labour
Statistics, International Labour Office, Geneva, 1974.

Monthly Bulletin of Statistics, December 1973, Vol.XXVII, No.12.

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI YAYINLARI:

Ortak Pazara Katılmanın Işığında Türk Ekonomisinin Gelişmesi, Y.S.33-1,
Mart 1972.

Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Sanayinin Ürettiği Mallar, Y.S. 53/A,
Aralık 1973.

Türkiye'nin Ortak Pazar'a Yönelen İhracatı, Gelişmesi, Yapısı,Y.S.49,
Mayıs 1973.

AET'ye Konsolide Edilen Liberasyon Listesinin 1973 Uygulama Sonuçları,
Y.S.61-1, Mayıs 1974.

474 Sayılı Gümrük Kanununda Kararnamelerle Yapılar Değişiklikler, Y.S.77,
Ağustos 1974.

Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Mal Alışverişlerinin Gümrük Birliği
Yönünden İşleyisi, Y.S. 50, Mayıs 1973.

Ortak Pazar Haberleri, Mart 1975, No.10.

İSTATİSTİKLER VE DİĞER DÖKÜMANLAR:

Avrupa Ekonomik Topluluğu:Kurucu Antlaşma (Roma Antlaşması) ve Ek Belge-leri (Annex'ler), çeviren ve açıklayan Tarık Ozil, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.Yayını, No.137,İstanbul 1967.

Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması ve Ekleri,Türkiye Tic.Od.San.Od.ve Tic.Bor.Bir., Ankara,1973.

Türkiye-AET Ortaklığının "Geçis Dönemi"nin Dış Ticaretimize İlişkin Kuralları, Ticaret Bakanlığı Yayın No:5, Ankara,1973.

Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı'nın Geçis Dönemi'ni Düzenleyen Katma Protokol ile Akit Tarafların Üstlendikleri Yükümlülöklere İlişkin Takvimler, Ticaret Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, No.4.

D.İ.E., Aylık İstatistik Bültenleri,

D.İ.E., İstatistik Pozisyonlarına Bölünmüş Gümrük Giriş Tarife Cetveli, Yayın No.514, Ankara, 1966.

D.İ.E., Türkiye Milli Geliri: 1963-1973, MTB:12979-500.

D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı 1973.

D.P.T., Yıllık Programlar.

T.T.O.S.O.T.B.B., İktisadi Raporlar.

Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl, Ankara, 1973.

Ortak-Pazar Bülteni, Aralık 1972-Ocak 1973, No.54.

Ortak-Pazar Bülteni, Nisan-Mayıs 1974, No.60.

Bütçe Gelirleri Yıllığı 1973, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı, Müsterek Pazar ve Türkiye (1957-1963), Ankara, 1963.

Statistical Studies and Surveys, E.E.C., 2/1972.

Seventh General Report on the Activities of the European Communities, Brussel, February 1974.

European Community:the Facts, February 1974.

Statistiques de Base de la Communauté, EUROSTAT, 1972.

Bulletin of the European Communities, No.1, 1975.

Seventh General Report on the Activities of the European Communities, Brussels-Lüxemburg, February 1974.

GATT, Basic Instruments and Selected Documents, Tenth Supplement, C.I, Geneva, March 1962.

Monthly Statistics, Statistical Office of the Communities, 1974, No.1-5,

Population and Employment in the Countries of the Community:1970-1973,
EUROSTAT, 30.10.1974.

Bulletin of the European Communities, No.3, 1973.

T.C.RESMİ GAZETELER:

T.C.Resmi Gazete 3 Ağustos 1971, NO. 13915
18 Ağustos 1971, No. 13930
29 Aralık 1973, No. 14757
4 Ocak 1975, No. 15108

MAKALELERDE ATIF YAPILAN YAYINLAR:

Economic Consequences of the Size of Nations, ed. E.A.G.Robinson, Macmillan
Co. Ltd., London, 1963.

Economic Integration in Europe, ed. G.R.Denton, Weidenfeld and Nicolson,
London,1969.

Economics of Trade and Development, ed.J.M.Theberge, John Wiley Sons, Inc.,
New-York, 1968.

Economic Theory and the Underdeveloped Countries, H.Myint, Oxford University
Press, New-York, 1971.

Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Edütler Konferans Heyeti,
İstanbul, 1969.

International Trade, ed. J.Bhagwati, Penguin Books Ltd., Harmondsworth,
Middlesex, England, 1972.

International Trade and Economic Growth, H.G.Johnson, Unwin University Books,
London, 1965.

International Trade Theory in a Developing World, ed. R.Harrod and D.Hague,
Macmillan St Martin's Press, 1970.

Money Trade and Economic Growth, H.G.Johnson, George Allen and Unwin Ltd.,
London, 1962.

Readings in the Theory of International Trade, A.E.A., Richard D.Irwin, Inc.,
Homewood Illinois, 1966.

Readings in International Economics, A.E.A., Richard D.Irwin,Inc., Homewood
Illinois, 1972.

Readings in Welfare Economics, A.E.A., Richard D.Irwin, Inc., Homewood Illi-
nois, 1969.

Refii Sükrü Suvla'ya Armağan, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971.

The Economics of Underdevelopment, ed. A.N.Agarwala and S.P.Singh, Oxford Uni-
versity Press, New-York, 1971.

Trade, Growth and the Balance of Payments, North-Holland Publishing Co.,
Amsterdam, 1966.

Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, C.I, Sermet Matbaası,
İstanbul, 1971.

Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri, Sermet Matbaası, İstanbul, 1973.